

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

ILLYÉS GYULA:
A „TISZTÁK” VERSEIBŐL

CSULÁK MIHÁLY
EÖRSI ISTVÁN
HALLAMA ERZSÉBET
ELBESZÉLÉSE

CZIMER JÓZSEF:
A MAI SZINHAZRÓL
FUTAKY HAJNA:
PÉCSI SZINHÁZI ESTÉK III.

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNKA

GÁL ISTVÁN:
FULEP LAJOSRÓL
LORÁND IMRE:
A KRÖDY-RENEZÁNSZ

POMOGÁTS BÉLA:
JUHÁSZ FERENC RÓL

HÁRS ÉVA:
A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZET
KISTUKRE

3

SZÁMUNK SZERZŐI

ANGYAL JÁNOS
BAJOMI LAZÁR ENDRE
BARDOSI NÉMETH JÁNOS
BEBESI KÁROLY
BERTÓK LÁSZLÓ
CSANYI LÁSZLÓ
CSULAK MIHÁLY
CZIMER JÓZSEF
EORSI ISTVÁN
FUTAKY HAJNA
GÁL ISTVÁN
HALLAMA ERZSÉBET
HARS ÉVA
ILLYÉS GYULA
KISS DÉNES
LORÁND IMRE
MARAFKÓ LÁSZLÓ
NÁDOR TAMÁS
NÉMETH GABRIELLA
PARTI NAGY LAJOS
PÁKOLITZ ISTVÁN
PETRÓCZI ÉVA
POMOGÁTS BÉLA
RÓZSA ENDRE
SERES JÓZSEF

K É P E K

MARTYN FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1971. MÁRCIUS

TARTALOM

ILLYÉS GYULA: A „Tiszták” verseiből - - - - -	195
HALLAMA ERZSÉBET: Húsevők (elbeszélés) - - - - -	203
CSULÁK MIHÁLY: Bojky János tüzérhadnagy élete és halála (elbeszélés) - - - - -	208
EÖRSI ISTVÁN: „Az élet megy tovább” (elbeszélés) - - - - -	215
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei: Teljes eget, Egy vonat fut -	225
GÁL ISTVÁN: Jegyzetek Fülep Lajosról - - - - -	226
POMOGÁTS BÉLA: Párhuzam és halmozás (Juhász Ferenc Anyám című költeményének szerkezeti elemei) - - - - -	231
RÓZSA ENDRE versei: Idegenek, Mecsek - - - - -	243
CZIMER JÓZSEF: Házi kis enciklopédia (Beszélgetések a mai szín- házzól) - - - - -	245
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték III. - - - - -	254
BEBESI KÁROLY versei: Kimerültség, Arcod - - - - -	257
NÁDOR TAMÁS versei: Hajnal, Rekviem - - - - -	258
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika - - - - -	259
HÁROM FIATAL KÖLTŐ: NÉMETH GABRIELLA, PARTI NAGY LAJOS és PETRÓCZI ÉVA versei - - - - -	265
LORÁND IMRE: A Krúdy-reneszánsz és előzményei - - - - -	269
KISS DÉNES: Gyurkovics Tibor: Vaskakas - - - - -	274
ANGYAL JÁNOS: Rózsa Endre: Kavicszüret - - - - -	276
SERES JÓZSEF: Ratkó József: Egy kenyéren - - - - -	277
CSÁNYI LÁSZLÓ: Németh István: Vadalma - - - - -	279
MARAFKÓ LÁSZLÓ: A tavasz ígéretei (Fejér megyei írók antoló- giája) - - - - -	280

BERTÓK LÁSZLÓ: A Jelenkor repertórium 1958–1968. – – –	281
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre III. – – –	283
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – –	287

KÉPEK

A szám teljes képanyaga:

MARTYN FERENC Berzsenyi-sorozatából

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
a Posta hírlapüzleteiben és Posta Központi Hírlap Irodánál
(KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. sz.), közvetlenül, vagy postautalványon,
valamint átutalással a KHI. 215-96 162 pénztárforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 72,- Ft.
71-121 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Melles Rezső

A „Tiszták“ verseiből

Keveset tudunk a *tiszták*-ról, a magyar nyelvű közlemények révén.

Ezért nem érzem fölöslegesnek, hogy az olvasó elé bocsássak még egyebet is abból, amit az elsőül épp Pécssett bemutatott színmű előtt vagy után róluk írtam.

Ezzel azonban az írói műhely ajtaját is meg kell nyitnom; ha csak rövid bepillantásra is.

A tragédiát eredetileg versben akartam megírni. Ezekből következik mutatóba néhány darab.

A színi helyzeteket fölöslegesnek vélem itt ábrázolni. Mellékes tán az is, hogy szerepként a verseket ki mondja. Itt önmagukban kell vizsgáznunk.

•

*Hét éve már – nyolc éve már? –
hogy nem szállsz le e zárda-várból!*

•

*Messze alattunk
rakja fészkét a kondorkeselyű is.*

*

*Mily délcegen, mily egyenes derékkel
indulnak lentről föl a meredekre
felénk csapatban s külön-külön a tenyők.
Oldalra dőlve, térdre hullva
egy-kettő, ha elér ide alánk
a sziklacsúcsig;
egy sincs, aki
fölvergődne a várfalig.
Így járnak majd a támadók is?*

•

Megvéd az Úr!

•

*Hét éve már, nyolc éve már?
Hogy te itt e zárda-vár torony-csúcsában
e májusban is hófödte hegyek
koszorújában*

jársz föl-alá vagy állasz mozdulatlan;
koszorújában
e májusban is hófedte hegyeknek,
nem le, de fölfelé tekintve;
koszorújában
kelet és nyugat tudósai
tiszteletének;
gyűrűjében a szeretetnek,
amit országok sora sugároz feléd;
nem fejednél van a glória,
lábadnál tündököl;
miért nem akarsz kilépni
ebből a sokrétű gyűrűből,
hogy mentsd magad,
mielőtt az ostromlók serege
megvonná utolsóul azt a kört,
amely a tajtékzó gyűlöleté?
Amely haláloed hozza?

*

Hajó ez itt
Ez a magányos bérctető!
Arbockosár
vártornyodnak e kis padlásszobája.
Száguldanak
gyors rendelésükkel a felhők:
ősziak még? tavasziak már?
Nem ők
löknek előre azzal, hogy mögénk rohannak
kettéhasadva ott az orrnál.
Miként a Jövendőt sem ők:
a mögénk repülő napok hozzák.
Nem az Idő és nem a Tér
jövendőjébe utazunk.

Más cél iránt
hagyunk el partot, szülőhoni láthatárt.
A világ mozgása fölött,
az Idő mozgása fölött
m i haladunk!

*

De hova még?

*

Nemcsak a húst és nemcsak a halat:
nem ettük mi a sajtot, a tojást sem.
Nem éltünk más élő halála árán,
bármily megejtő volt is rá a csábítás
e föld urától, Satanastól,
bármily goromba volt is a parancs rá
e földi lét urától, Belzebuth-tól:
hogy hulla-zabálók legyünk! Hogy
ne csak ölj: fald is föl, akit megölsz!
Nem ittuk el a borjak eől a tejet,
sem a bárányok és gidák eől.
El nem raboltuk
egy gyümölcsfától a gyümölcsét:
meg tudtuk várni, amíg önként ő maga
adja nekünk, lábunkhoz ejtve.
Megértettük, Uram, hogy nincsen alku,
hogy v a g y - v a g y és – pártodra álltunk
védeni szent igéidet,
nyomult felénk bár kard miatta –
S most te nyújtasz kardot felénk
s nem hegyével, hogy beledőljünk:
markolatával, hogy mi ölünk?

*

Ne folytasd. És tejét anyádnak
nem szívtad el?
S nem vágsz késsel tennen húsodba,
ha kidobod a kelevényt?

*

Szemed ragyog,
bár arcod kék már a hidegtől.
Honnan veszi
az olaja-nincs mécs a lángot?
Honnan veszi
a szemed azt a lobogást?
Nincs a testednek egy porcikája
amely ne dideregne.
És fölhevül
forróságba esik, akit
tekinteted elér.

*

Földben vagyunk,
a bűzlő, a porhanyós, pöndrös
földbe vagyunk ágyazva ugyanoly
mocsokba, akár gyökerével a virág, amely
miből is áraszt annyi színt és illatot?

*A föld, a szennyes
halad át és át rajtunk, hófehér
fogával a szűz is a piros-ropogós
cseresznyét szagolni is undok
trágyává gyúrja át:
és ez a föld.*

*Derékon alul a szennyes anyag
rokonának vallja magát
már a rózsaszín csecsemő.
Semmivel kevésbé, akár a tölgy,
bele vagyunk kötve a földbe.
Őrült beszélhet a maga
szabadságáról, – fölemelkedéséről! –
amíg a Sátán fertőiből
jobbik felét
ki nem tépi, ki nem halatja.*

•

*Éget a kín, – de melegít is?
a szíjcsapástól megparázslík
a bőr, – de mehevül a szív is?
E csak nagyjából megmunkált kövek közt
milyen hideg kell még, milyen fagyosság,
milyen csipős szél, milyen csupa tű hó
a rossz eresztékek közül reád,
mennyi törődés, hányódó didergés
e sásfészeknél is ridegebb, egyszerűbb
heverő helynél, hogy e próbák
fordított kotlós melegétől
kikölj, – miből, mivé?*

•

*Horpadt, betört
testedben: szennyből tapadó
héjában – jól érzed magad?
Burkodat, a romlástól büzlőt,
a csak csont- és bőr arcodat mintha
büszkeség hevitené?!
Kotlós-meleg valóban
a láz, mely megvacogtat?
A széteső testből valóban
új élet madara repül ki?
Legyen a te hited szerint!
De az ellenség, az nem térden közeleg
feléd.
De szálegyenesen lépdelnek fölfele
a hegy derekán már a zsoldos katonák
feléd*

s felém
kit fogadalom köt, hogy megvéd
s védeni foglak, nézd, fegyverrel is
téged, a fegyver-tagadót.

Megátkozod a fegyverünk?

Akikben megvan az erő,
hogy méltósággal elpusztuljanak,
igazán azok méltók rá, hogy éljenek;
kik emelt fővel halni tudnak,
ők tudtak volna emelt fővel élni is:
halálunk hát az élet diadalma!
S a gyilkosok gyermekei
azzal sem menthetik hóhér apáikat:
az erősebb került fölül,
az „életrevalóbb”! Nem: a puhányabb,
az aljasabb, a gyengébb, s csak azért, mert
a féreg mindig szaporább,
mohóbb, lelketlenebb.
gyilkosabb: állatibb!
Nem lépünk be a jövőbe, amely
ember helyett pondrót terem.
Azért halunk meg, mert miénk
lehetett volna, csak miénk az élet.
Mi voltunk életre-valók,
arra a létre, mely tovább tart, mint a föld.

Láttam a csődört és a kancát,
ahogy az egyik nyerített
és remegett a másik.
Lány vagyok, szűz még,
tudtam, hogy megnyittatásra ítélt, hát
remegett bennem is a tisztaság.
Le tudtam volna győzni:
szerettelek, szeretlek.
Láttam a bikát, a bakkecskét,
az emsét és a kant
ahogy hörögve, mekegve, rőfögve
szóltak egymáshoz, mint az ember is, ha párzik,
az ördög nyelvén.
Itt van, ha tetszik, szétvetem a térdem.
De mit hozol belém? Az állatot.
Arcodon zsákmány-faló kéjjel
mi vigyorog rám? Az állat.
Nemző dárdaként szép szemedből is

*az mered rám, hogy állattá igazol.
Nem előre viszel, ha karba kapsz:
hátra, az emsék, a szukák
alomjára, vakogni.
Engem, ki énekeltem!*

*

*Hogy magyarázzuk meg, hogy kik vagyunk?
Öljetek meg, az lesz a magyarázat,
tetteitekkel
a műveinkre.
Szépek a városaink?
Bizonyára, ha le ti döntitek,
mert a ti szemetekben rútak.
Nőink nőiesek valóban,
dallamosak a dalaink?
Törvényeink emberiek?
Azóta tudjuk igazán,
mióta arcotokra állati
düh torzul látásuktól is.
Tükreink vagytok: bestia vigyortok
mutatja, van tán mégis bennünk angyali.
Örülünk, hogy gyűlöltök.
Hisz az a mérce,
hogy meddig jutottunk előre
e földön, ahol a Romlásé a Rend!
Dőljétek szivünkbe a lándzsát
s ne adja Isten látnotok,
ki vérzik tőle el.*

*

*Segíteni akarok, neked
halálomig,
neked, Jó Isten
és halállommal is
hadd érthassak neked
te ősi Rossz,
ki isten vagy, szintén, tudom.
És megköszönöm a kegyet, hogy én
a porszem is föltámadhatok ellened.
Köszöntlek hát és ünnepellek téged is,
örömrre korbácsoló gyötrelmem,
erőt-adó Gonoszság,
erényre vezető Bűn.*

*

*Nem!
Mi vagyunk mégis a derülátók.
Mi, akik meghalunk
önként választva azt a pusztulást,
hogy láng sercegetse ki belőlünk a zsirt,
a vért, a spermát.
Barátaim, ha ember halhat valaha
reménnyel, mi halunk:
van bennünk több az életünknel.*

*

Örület mindez, örület!

*

*Csak szembefordulás az örülettel,
a földi léttel.
Mert kérdezd meg majd tenmagadtól akkor,
ha haldokolsz, bár csupa-csipke ágyban:
micsoda téboly volt, hogy éltél,
ahogy ma élsz,
időt fecséreelve – mi végre,
az isten-kimérte időt?
Vágyakat csitítva – mi végre,
ördög-keltette vágyakat?
amikor minél később, annál hamarabb,
annál fájdalmasabban
vonalat húz, mint összeadások alá
s megejti számvetésed a halál,
és – mint mindenkit – elmarasztal.*

*

*Nem élet, ami nem vállalja eleve
a halált; ami nem több a halálnál.*

*

És ez az utolsó imánk.

*A pusztulás is szárnyalás!
Ami romlik, ami oszol,
fölszabadul,
akár a sírból.
Izegő-nyüzsgő föltörés
mindennek bomlása, megannyi
légvétel, pihe rebbenés!*

*Tojása héját a kikölt madár: úgy
tiporja, ami ég, maga alá
holt anyagát: láncát veti.
Népem erdőtűz-kihunyása,
csattogó tollakkal eget vív.*

*Ez a te próbád.
És elleneidé.*

S mind e világé.

*Az omló fal széttárja karját
és – kettéhasadván – ledől bár,
föllélegezve küldi vissza
hű lényegét, amitől fal lett.
Minél mélyebbről, annál egyenesebben
suhan föl arany nyilként a zuhanni
züllött nőből, az, ami nem lett:
ami lehetett volna! Rothadás
mocsokból lép elő
legvilágítóbban az eszme. Semmi
szépség nem tündökletesebb, mint
amelynek rütség volt a fészke.
Népem, trágyával megdobáltatásod
törli ragyogóra az orcád.*

*A pusztulás, a pusztulás:
emelkedés.
Föltámadás szárny-erejével
feszül elő csontburkából a mag
s a jog.
Népem, jelened romjain
fetrengve vívod ki magad –
Váltsd ki magad!
Omoljon porrá bár a boltív,
kariatid ős igazságaink.
fől, föl és föl!*

*Mi közösít ki, mi nyom ki magából
bennünket? Örvendjünk neki:
gőg és hazugság!
Micsoda hiányunk miatt
nem illünk anyyia közé?
Az legyen büszkeségünk.
Kiszemeltettünk, igen ki s el: innen!
Stigmaként égnek sebeink.
Világítják az ember éjszakáját.*

Húsevők

Pedig már olyan jól éreztem magam. Múlófélben volt a szaggatás is a derekam-ban, ez az újfajta fáradtsággal kevert fájdalom-émlék. Mama délelőtt megtisztította az összes ablakot, Panna megcsinálta a mosást. Olyan jó dolgom van mellettetek, mondtam nekik, mint hajdanán. Nevettek. Panna az ő szégyenlős, apácás mosolygásával. Azért jöttek, mondták, vagy nem? Letettük az ikreket, kávéfőztünk, Mama meggyújtotta a kislámpát. Tisztítószeres utánozhatatlan jószaga lengett a lakásban. Terpeszkedtem a fotelban és azon tűnődtem, hogy íme, túl vagyunk a nehezén. Két gyereket szeretnénk volna és tessék, egyszerre itt van mind a kettő. Ez voltaképp olyan mulatságos. Kristóf nem tudja megkülönböztetni a gyerekeket, de ezt persze nem vallja be, csak les... Panna meg Mama holnapután elutaznak. Egy röpké hónap és én is megyek vissza a gyárba. A munkámra is gondoltam, emlékszem. Egy rácson törtem a fejem, ami a mai csöpp lakásokban is leválaszthat egy meghitt kis sarkot. A jó kis sarkok az otthon titkai, gondoltam, mert mindenféle számárság jutott az eszembe, például, hogy azt a rácsot úgy kéne megcsinálni agyagból, hogy a vizipálmák légies hangulatát idézze.

Akkor csengettek. Panna kis sovány alakja megrebbent, mint egy tollpihe, ha ráfújnak. Aztán visszaült és ügyetlenül mondta: a férjed, biztosan. Hagyták, hogy én nyissak ajtót.

Nyomultak befelé egyrakáson, majdnem rámentek. Gráf virágos hangulatban volt, egy pezsgősüveget dugott az orrom alá, az üveg nyakán cafatokban lógott az ezüstpapír. Valéria fényesre kefélt sima fejét most is kissé oldalra hajtotta, olyan volt, mint egy szentkép. Mint egy sértődött szentkép. Kristóf a háttérben lelkendezett, tolt maga előtt Vicát és fogta Jocó deltás vállát. Csak néztem. Hogy ezek hogy keveredtek így össze? Jocót ezer éve nem láttam, igaz, nem is hiányzott. Vica meg... de hát elmesélte rögtön ő maga, hogy volt, mint volt, mit gondolt magában, amikor lement a lépcsőn, mit akart vásárolni a sarkon, hogy futott bele Kristófékba, hogy könyörögtek neki, jöjjön velük, hogy ment vissza átöltözni, milyen cédulát hagyott hátra az urának, ha netán... Vica örülten fásaszó. Piros ruha volt rajta, a három piros ruhája közül az egyik.

Mit tehettem volna? Örültem a vendégeknek. Próbáltam valahogy eligazítani a dolgokat, de lehetetlen volt. Mindenki egyszerre beszélt. Jocó kótyagosan átölelt, érzélgősen énekelte a fülemben: ma önről álmodtam megint... Igazán hálás vagyok érte, mondtam neki, akkor meg Panna suttozta a fülemben nagy titokzatosan, hogy ezek előszedték a vasárnapi húst. Legyintettem, mire Panna csak nézett megbántottan, azzal a nagy kerek apácaszemével. Odakint Jocó már klopfolta a húst, Kristóf fokhagyma után kotorászott. Gráf az üvegből kínálgatott mindenkit, ölelgette a Mamát és esküdözött, hogy világeletemben ilyen bájos, ősz, szemüveges nagymamáról ábrándozott, és reméli, hogy a Mama nem ad neki kosarat. Gráf egy aranyos hülye, a Mama nem is sértődött meg, csak kicsikét csodálkozott. Neki így még nem udvaroltak.

Akkor kezdtem ideges lenni, amikor a fokhagymás húsillatra mind kirepültek a konyhába és körüldongták a gáztűzhelyet. Gráf villával bökdöste a húst, Vica tanácsokat adott, hogyan kell igazi fokhagymás húst sütni. Kristóf úgy hallgatta, mintha nem tudta volna, hogy Vica még egy rántottát se tud tisztességesen megsütni. Egy pillanatra nekem is eszembe jutott, hogy holnap már bajosan kapunk másik húst, tehát vasárnap üres krumplit ebédelhetünk. Aztán dühös lettem magamra. Csak nem sajnálom tőlük az enniavólót? Amikor Gráf Vica szájába tömte az első falatot, mégis elfogott az idegesség. És akkor láttam meg Valéria arcát.

Valéria ott állt az ajtónyílásban, és tükörfényes fekete koponyája könnyedén a fkeretnek dőlt. Így képzelem valahogy a bibliai nőket. Ilyen érzéknyeknek, titokzatosaknak, szigorúaknak, szüzieeknek. Holott Valéria nem is szűz, és nem is titokzatos. Ahogy Gráfhhoz ragaszkodik, abban mégis van valami . . . Odaléptem melléje, meg se mozdult, akkor én is arrafelé néztem, amerre ő. És megláttam a képet, megmerevedve, széles, aranyozott keretben, egy brokáttal borított, ovális ebédlőasztal fölé akasztva. Húsevők. Ez a kép címe. A kép előterében egy vörösruhás nő áll, kissé megroggyott térddel, hátradőlve, szeme résnyire nyitva. Vele szemben hosszú, sovány, vigyorgó férfi, magasra emelt kezében egy darab hús, azt engedi éppen a nő nevető fogsorai közé. A nő másik oldalán álló férfi konyhakéssel dirigál neki, mint egy karmester. A háttérben egy bárgyún röhögő aranyifjú, hasán, kötény helyett kockás törülőruha. A nő kerek fara, ahogy a kép középpontjában vöröszik, kompozíciós telitalálat. Csak egy gyenge pontja van a képnek – át kellene festeni aranysárgával, sima háttérnek – a jobbszélen, félig árnyékban az a vézna, kicsi öregasszony, aki karjait fázósan összehúzza a mellén és ijedten, sután bámulja a jelenetet.

A kép közben elmozog, hangok repdesnek faltól-falig, fokhagymaszag csapja meg az orromat – én meg csak állok és nézem azt a kis vézna, nagyszemű öregasszonyt

azt a kis vézna, nagyszemű asszonyt, és mozdulni se merek. Borzasztól lárma van, mindenki lökdösődik, gyerekek sírnak, én nem sírok, csak állok és nézek. Az orrom előtt foszlott zöld takaróból ágynemű lóg ki, áprodott test- és rovarirtó szaga van, egy feketébe burkolt asszony rádiót cipel a hóna alatt, a rádió zsinórja hosszan hever a földön, a dugó aprókat ugrik, mint a félig agyonvert béka, ahányszor a sor lép egyet előre. Panna már az ablaknál van, hatalmas férfi takarja el előle a becsüst, Panna bontogatja a zsebkendőjét, kibontja meg visszacsavarja a jeggyűrűket, és sután, kimeredt szemmel bámulja a férfi vaskos hátát. Mit néz rajta, nem tudom, a férfi borotvátlan és dühös, majd elsöpör engem is, ahogy kivágtat. Végre Panna behajol a kisablakon, most neki is csak a hátát lehet látni, keskeny és púpos a háta, mint egy girhes macskáé. Én meg csak állok és várom Pannát, várom a pénzt. Remeg a szája, mikor odaadja, a szeme merő pirosság és az alsó szemhéjában lötyög a víz, mint egy pirinyó tartályban, feszülten figyelem, és tényleg, ki is csurran a víz. Panna sír. Ettől furcsán érzem magam, elveszem a pénzt, de Panna visszaveszi, ijedten körülnéz, majd kint, motyogja, aztán a sötét, bűdös kapualjban dugja a kezembe, egy szemetesedény mögött. Egy kiló citrom, megérttetted? mondja nekem, hogyne értettem volna, hússzor elmondta már. Mama a sárga párnák között fekszik, piros az arca és nem ismer meg senkit, tudom, neki kell a citrom. Panna azt mondja, este újra eljön, és akkor kerek, apácafényű szemében valami furcsát látok és Panna azt mondja: ezek a rohadt, istenverte férfiak. Ámulva nézem Pannát, nem értek semmit, kit szid ez? A férjét, aki elesett a háborúban? Vagy a vaskoshátút? Vagy kit? Barna papírzacskóba teszik a citromot, két kézzel fogom, nehogy elejtsem. Mikor befordulok a kapunkon, rájövök, hogy Panna a Papát szidta, mert a Papa este későn jött haza énekelve és nem tudta, hogy a Mama . . . de azt meg Panna nem tudja, hogy a Papa kint aludt a konyhában, ülve. Reggel láttam, hogy a viaszosvásznon egy picike nedves foltot hagyott a Papa homloka . . . és mire mindenre rájövök, már én is sírok. A barna zacskó elázik, egy citrom kigurul, a többi megy utána, szétesik az egész. Szerencse, hogy ez már a mi lépcsőházunkban van és senki se szedi fel előlem a citromokat. Igazán szerencse.

Ezek ketten, Panna meg Valéria, bementek a hátam mögött a szobába. Én meg kissé ütődötten ácsorogtam ott, mintha nem tudnám, hol vagyok.

– Látod, milyenek! – mondta nekem Vica, panaszkodva és ugyanakkor lelkesen – pedig már vacsoráztam is.

– Már nem fogyókúrázol? – mondtam erre én, ami igazán ostoba és elhamarkodott szöveg volt. Tüstént meg is bántam. Gráf rögtön bizonygatni kezdte, hogy Vicának

nincs miért fogyókúráznia, szakasztott olyan, mint Tintoretto Zsuzsannája, vagyis tökéletes.

– Ó, a drága reneszánsz – sóhajtott Gráf, és ebből pontosan tudtam, hogy be van rúgva. – Azok a reneszánsz pipik!

Valéria már megint ott állt mellettem, és egy óriási, zöldkockás férfizsebkendőbe fújta az orrát. Ez volt a mániája, használta Gráf zokniját, gatyáját, zsebkendőjét, néha még az ingét is.

– Miért, maga festő? – kezdett rá Vica. Úgy látszik, most kapcsolt. – Én először nem is akartam elhinni, igazán... Nahát! És mondja, miket fest, tájképeket vagy... .

– Odanézzetek, micsoda műveltség! – sipította Gráf. Úszott a gyönyörűségben.

– Úgy értem, miket! – mondta Vica mérgesen. – Tájképeket vagy aktokat?

– Ha önt lefesthetem, asszonyom, akkor mind a kettőt – jelentette ki Gráf, de Kristóf valamit közbeszólt a húsról.

– Ne zavarodjatok! – kiabálta Jocó. – A szent művészetről társalognak.

– Zöldegeskerteket fest – mondta egészen halk, gyanúsán selymes hangon Valéria. – A káposzták és ribizlik között kétlábú lovak sétálnak, napernyővel. Az égből zuhognak a lila háromszögek és... .

– Valéria, drágám – mondtam neki.

– Áh! – mondta Vica, mintha azt mondaná: így már érthető.

– Asszonyom – folytatta Gráf zavartalanul –, térjünk vissza a festészetre. Kis-kegyed szeretné megörökíttetni magát egy darab vásznon. Mármost a reneszánszban ezt úgy csinálták... .

Örjögve hülyéskedtek. Megpróbáltam elcsípni Kristóf pillantását, de reménytelen volt. Már ott tartottak, hogy hogyan kellene elárverezni Vicát, megfestett vagy eredeti állapotban. Megkezdték az árverést, persze, Gráf volt a kikiáltó. Jocó közben rázta a pezsgősüveget, fejfelé, hátha jön még belőle valami.

Bementem Valéria után. Már ott ült a földön egy párnán, szeme révülten tapadt a szőnyeg félholdas mintájára. Álla a térdén feküdt, ettől összenyomódott az arca. Olyan volt, mint egy megtépázott gumibaba. A Mama meg fejtett valamit, hogy mit, nem tudom, de Panna tartotta a kötést, a Mama meg gombolyította. Megpróbáltam elcsípni a Mama pillantását is, de ez se sikerült. Valamit mondani akartam neki. Kellett volna valamit mondanom, de az az ostoba fonál most is úgy állt a kezében, mint valami pajzs, elhárított vele mindent. Kellett volna valamit mondanom, ahogy a Mama ott ült kicsikén és feszesen, de a lámpa fénye úgy burkolta be kettőjüket, mintha az istenek láthatatlan falat húztak volna köréjük. Golyóálló üvegből volt az a fal, és én hiába tátottam ki a számat, hogy mondok valamit a Mamának, hiába, mert a Mama csökönyös, mint egy... .

anyád csökönyös, mint egy öszvér, kiabál az apám, és izzadt arcának gödrein fáradtan bukdácsol a fény, egész testemben remegek, hogy az én apám ilyet mond nekem, pedig nem is nekem mondja, hanem a konyhaasztal késnyomokkal szabdalt sarkának, és ordít még más is, mindenfeléket, hogy az atyáúristen így meg úgy, a Mama arca meg egészen merev és szürke és tompa fényű, mint a bádóg, egy töröttfejű fakannállal kavargatja a sístergő hagymát, elképesztő ez a kavargatás meg a Papa kiabálása, de akkor csend lesz és a Papa mintha a pince mélyéből hörögne fel, azt mondja: nem felelsz? a Mama felemeli a fakanalat, hogy odébb tegye, de a fakanál egy pajzs és a Mama eltűnik mögötte. Hallom a csendet, a fakanál tompa koccanását, aztán azt mondja nekem a Mama: gyere, felvisszük a ruhát... FELVISSZÜK A RUHÁT, szürke, habos gombócok lötyögnek a fazékban és a fazék füle vágja a tenyeremet, lihegek, a Papa alakja ott tornyosodik az ajtókeretben, vonz, mint egy mágnes, de a kezem a mosófazék fülén van és a Mama húz engem a fazékkal együtt, a kezemet rettenetesen vágja a bádóg, a Papa alakja, mint egy mágnes, húz engem, de megyünk, a Papa azt mondja, elmegyek, ELMEGYEK, valamit szeretnék én is mondani, de nem tudom, mit, a bádóg

vágja a kezemet, a Mama csökönyös, mint egy öszvér, mondta a Papa és elment. A lábamszára nekiütődik a fazék éles szegélyének és vérzik, a Mama a mosókonyháig vonszol engem, a fazék füléhez ragadt, néma kis legyet, ott a gőzös félhományban leül valami edényre és azt mondja a reszkető, véres lábamnak, hogy eriggy innét

Valamit mondani akartam a Mamának, át a golyóálló üvegfalon, de ő csak ült ott, szemben Pannával, és gombolyítottak. És akkor mindenki bejött, láttam, hogy a savanyított káposztát is felbontották, a káposzta rózsaszínű szálai kilógtak Jocó szája sarkán. Viháncoltak, Gráf vakarózott, mint egy ketrecbe tett majom, Kristóf bejelentette, hogy a társaság elmenne egy kicsit szórakozni. Mindjárt körül is duruzsolta a Mamát, hogy milyen szerencse, hogy itt vannak, van kire hagyni a gyerekeket.

Összerezentem. Még nem hagytuk itt soha a gyerekeket. Fűröszöttük és bámul-tuk őket és itthon ültünk. De azonnal megszólaltam.

– Pompás, menjünk!

A Mama valahogy rámnézett, de hogy hogyan, nem tudom. Kicsit szédültem, a szemem, mint a megbabonázott, minduntalan visszatért a Jocó szájából kicsüngő káposztaszálakra. Mintha a tengeristen részeg szolgája mászott volna elő az óceán fenekéről, szájában pár szál hínárral. Vica fésűt kért, megigazította a harisnyáját, néztük Valériával, hogy vonul kifelé. Piros szövettel takart, kerek feneké úgy imbolygott előttünk, mint a hajó fara a széljárta vizeken.

Aztán Valéria megszólalt.

– Én nem megyek sehová.

Ugyanúgy ült a földön, térdére fektetett állal, és nézte a szőnyeget.

– Valéria, drágám – mondtam neki megint erőltlenül.

De mindenki Gráfra nézett, mit mond ő.

– Kérlek – mondta ő nyugodtan –, önálló nő vagy. Oda mész, ahová akarsz.

Valéria egy pillanat alatt talpon volt, lebbent a zöldkockás zsebkendő és Valéria eltűnt.

Utána mentem. Már bögött.

– Én ezt nem bírom tovább . . . A kis doktornék a specialitása. Tájékepet fest vagy aktot? hogy ő lefesti . . . röhögnöm kell!

– Hát röhögj – mondtam neki elkeseredetten. Nagy zavar volt fejemben.

– Röhögök is – zokogta –, röhögök az egészen! Te, én egy akkora barom vagyok . . .

Lassan megnyugodott, kifújta az orrát Gráf zsebkendőjébe, és a szemembe nézett. Kis fekete feje parányit oldalra billent, és egy üzőtt állat gyötrelmes dühével azt mondta:

– Persze, neked könnyű. Neked legalább már gyerekeid vannak attól, akit . . .

Mintha jéggolyókat csúszattak volna végig a hátgerincemen. Minden eszembe jutott hirtelen

egy nyári éjszaka sötétké ege, Kristóf kezemet szorító keze, egy összeborított zsiroskenyér hólyagosan kettéváló szeletei, rajta a fogak helye, két kis pihés fej Kristóf karján, az isten szerelmére, vigyázz rájuk! csak nem képzeld, hogy a saját gyermekeimet! valami boldog nevetés, egy gyűrött párna csücske, a HIÁNY, ami kiszáritja a torkot, kiszívja a falak színét, ragacsossá teszi a tárgyakat, egy csokor tövestül tépett erdei ibolya, egy fénynyaláb visszaverődése az ernyedtt vállizmokról

Minden eszembe jutott és ugyanakkor semmi sem. Egy villanás volt az egész, de a fejem, akár egy nagyra nőtt, kongó hordó. Csak a kezemben éreztem a testet nem öltött vágyat, hogy egy sima, fekete kis kígyófejet összetörjek a kövön.

Jó, hogy a nyelvem mindig lassúbb, mint a gondolataim. Mire megszólaltam, tudtam már, hol vagyok, kihez beszélek és egyáltalán.

Kristóf és Jocó hülyéskedtek odabent, mint két cirkuszi bohóc, ha fenyegetően unatkozik a közönség. De senki se figyelt rájuk, mikor Valéria belépett, mind Gráfra néztek. Gráf hosszú karját föllendítette és odaintett a könyvespolcnak.

– A grófnő elkészült, kocsis, befoghatsz!

Körülnéztem a feldúlt szobában. A földön a párna még őrizte Valéria testének nyomát, az üres pezsgősüveg egy széken hevert, mint egy döglött hal. Hűvös undor fogott el.

– Induljunk már! – mondta valaki.

– Okvetlenül fel kell néznünk Tiziánhoz is – harsogta Gráf. Valéria felnézett rá, és Gráf nagyúrián megbíálta a fülét. Úgy láttam, hogy az egész lány egy merő szőlőkacs és csimpaszkodik Gráf testén.

Visszanéztem, de kár volt. A Mama meg Panna ott álltak a megvilágított ajtóreszen, mint két kopott, fekete madár.

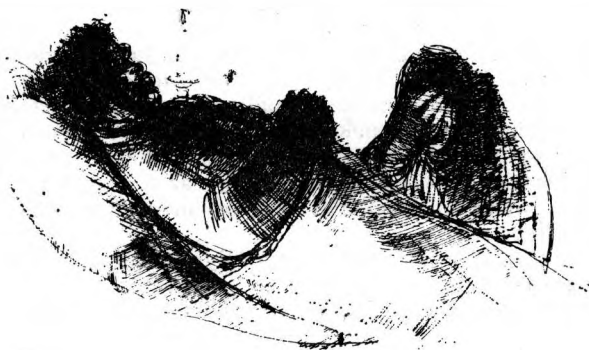
– Van itthon szódabikarbónád? – mondta az anyám. – Pannának szüksége lesz rá.

– A baloldali kisfiókban – mondtam gépiesen, és az jutott az eszembe, hogy az ikrek kiságya néha megreccsen éjszaka, de a gyerekek sose ütik meg a kezüket, ha forgolódnak. Az ablakon át kékes neonfény világít be rájuk. A kékes, földöntúli fényben csepp szuszogások melegítik meg a csendet és a kiságyak mellett matrac van a földön meg két nyáritakaró. Itt alszunk Kristóffal, amíg Panna meg az anyám nálunk vendégeskedik. A szobában hintőpor- és szappan- és virágillat lebeg. És még az is eszembe jutott, hogy jó a gyíkoknak. A gyíkok hangtalanul surrannak és elvesztett testrészeik újra kinőnek. Szép és bántatlan élet lehet a gyík-élet. Aztán az a képtelen gondolatom támadt, hogy az én szívem olyan, mint a narancs. Valamikor egy, vagy legfeljebb két narancsot vettünk és gerezdenként szétosztottuk a családban. Ha más is ott volt, annak is jutott egy gerezd.

Valéria belémkapaszkodott lent, a hús utcán. Mind előttünk mentek, Gráf és Kristóf azon vitakoztak, mit kéne inni, rumot, mondta Kristóf, pálinkát, te fafej, bömbölte Gráf és egymás hátát döngették. Jocó énekelt: ó, máj bébi . . . Hogy ez örökké énekel . . . Vica nevetett és nevetett köztük, a nevetése szétfolyt előttünk az úton, és mi lépegettünk ebben a nevetésben, mint egy folyómederben. Én és Valéria. Mint a testvérek.

Érzem, hogy nedves a szemem, pedig egyáltalán nincs sírhatnékomban. Nem az a nő vagyok, aki felnőtt korában az egereket itatja. Talán ez a pára, ami megüli az utcát, a fákat, a házfalakat, leszáll a talpunk alatt megreccsenő kavicsokra, az előttünk csordogáló nevetésre, a szomorúságomra. Mert szomorú vagyok, de ez a szomorúság egészen más. Szomorúnak lenni tulajdonképpen jó. Ez persze megint a szokásos ostobaságom, mert van belőlük bőven, kár lenne tagadni. Sok bajom van magammal.

Sok bajom van magammal, gondolom szomorúan, de az ember nem gyík. Valéria rárdől és halkán nyögdécsel, mert Valéria is szomorú. Sajnálom Valériát, látom, hogy kicsi fekete feje oldalra billen, fáradtan, szomorúan. Szegény, szegény Valéria.

Bojky János tüzérhadnagy élete és halála

Bojky János tüzérhadnagy a nyitrai 37-es tábori tarack-ezred hatodik ütegében szolgált, amikor kitört a világháború. Kivitték a frontra, megjáratták vele Galiciát, Erdélyt, meg a Doberdót. Teleaggatták a mellét kitüntetéssel, de elő nem léptették az egész háború alatt. Nem szerették a felettesei, mivelhogy a közkatonákkal tartott, legénységi kosztot evett és jóbarátságban volt a tisztiszolgájával. Egyszer le is akarták fokozni, de azt azért mégsem tudták megtenni vele, olyan sok volt a mellén az ezüst meg az arany.

Mikor aztán tizenhétben összeomlott az olasz front, és a többi tisztek mind elszöktek haza, a legénység őt választotta meg az ezred parancsnokának. Igaz, akkor már csak gúnyból mondhatták volna rájuk, hogy ezred, olyan kevesen maradtak. Jó, ha kitették egy üteg létszámát.

Bojky hadnagy azért megtiszteltetésnek vette a legénység bizalmát. Megmondta nyíltan, hogy most még jobban össze kell tartani, mint a Tagliementónál. Csak akkor jutnak épségben haza, ha nem dobálják el a fegyvereiket, vigyáznak a fegyelemre és nem próbálnak a maguk szakállára kettesével-hármasával hazaszökdőzni.

Voltak, akiknek nem tetszett ez a beszéd, azok másnap odébbálltak, nem kereste őket senki. Akik megmaradtak, azok rendben hazaértek Magyarországra, pedig nem volt kis dolog minden baj nélkül átjutni Jugoszlávián. Senki sem gondoskodott róluk, mindenki gyűlölte vagy nevelte őket. Hát még milyen nehéz volt az ágyúkat is hazahozni!

Most látszott meg igazán, milyen jó katona a hadnagy úr, és szerencsére tudott a szerbek nyelvén beszélni. Ha kellett, kért, ha kellett fenyegetőzött, ha másképp nem ment, hazudni is hajlandó volt, de hazahozta az embereit meg az ágyúkat.

Mikor felérkeztek Budapestre, megbámulták őket az emberek, mert akkorra már alig lehetett katonával találkozni. Mind hazaszöktek a családjukhoz. Akik maradtak volna, azokat erőszakkal leszerelték. Forradalom volt az országban, úgy mondták, hogy **ó s z i r ó z s á s f o r r a d a l o m**. A hadügyminiszter is azt mondta, hogy **n e m a k a r t ö b b é k a t o n á t l á t n i**.

A hadnagy úr nem sokat törődött az ilyesmivel, nem is igen értette, hogy áll a politika. Megállította az embereit a városparancsnokság előtt, ő meg bement, hogy útiokmányokat kérjen. Kérni akart még két hét pihenőt is, hogy valamennyire rendbe tehessek magukat, mert amióta hazaindultak a frontról, igen lerongyolódtak.

Ott a városparancsnokságon először csak küldözgették jobbra-balra, nem is igen akartak vele szóbaállni, csak nagy nehezen talált egy öreg ezredest, aki végighallgatta. A hadnagy úr mindent megjelentett neki az útjukról és megkérte, tartson szemlét a legénység felett, mert nagyon derék katonák, ennyit megérdemelnek a hazától.

Olyan szépen kérlelte az öreg ezredest, hogy az a végén felcsatolta a kardját, megszemlélte a sáros, rongyos tüzéreket és valahogy még azt is elintézte, hogy az egyik laktanyában szállást kapjanak.

Mikor minden lezajlott, a hadnagy úr engedélyt kért, hogy leléphessen, de az öreg ezredest visszatartotta még egy szóra.

– Mik a terveid, édes fiam? – kérdezte az öreg katona, a Bojky hadnagy úr meg azt felelte neki:

– Ha letelik a két hét pihenő, hazaviszem az ezred maradékát Nyitrára. Itt az ideje, hogy leszereljenek, mert nagyon várják már haza a katonákat. Magam meg hazamegyek

a falumba, Bojkra. Van ott édesapáméknak egy pár lánc földjük, meg egy vízimalmuk, valahogy majd megleszek közöttük. Úgy látom, most egy időre mindenkinek elege van a katonákból.

Felállott erre az öreg ezredes, elsétált az ablakhoz és kibámult az utcára. A Körúton civilek vonultak fel és azt kiáltozták, hogy éljen a munkáshatalom. Az öreg ezredes nagysokára visszafordult az ablaktól és azt mondta a hadnagy úrnak:

– Téged, szegény fiam, megviseltek az események, kimerültek az idegeid, kórházba kell vonulnod. A katonáid leszerelését majd mi szépen elintézzük.

Erre azonban felpattant a székéről Bojky János tüzérhadnagy és kiáltozni kezdett, ami bizony nagy fegyelmezetlenség volt, akárhogy is vesszük.

– Nem azért húztam ki a tüzeimmel négy esztendő idegen földön, hogy most hűtlen legyek hozzájuk. Ott akarok lenni, amikor levetik a mundért, nehogy kismizmize őket valaki. Mert amíg a hazát védték, mindenki azt ígérte, hogy ha hazajönnek, minden másképp lesz. Aki jó katona volt, földet adnak annak.

Nem tetszett ez a beszéd az öreg ezredesnek, azt mondta, hogy megkötyagosodott egy kicsit a hadnagy úr, pihenje ki magát szépen. A katonáit úgysem tudná hazavinni Nyitrára, mert a Felvidéket megszállták a cseh legionáriusok. Oda magyar katona be nem teheti a lábát. Az emberek nélküle is levetik majd a katonagúnyát, az ágyúkat beolvassztják acélnak, a lovakat meg levágják a vágóhídon. Úgy sincs elég enniváló Pesten.

Szerencsére a nagy kiáltozásra bejött az ajtón egy vörös karszalagos katona. Nem volt annak semmi rangja, de az ezredes úr mégis hallgatott rá, mert ő volt a főbizalmi. Hát ez a katona aztán szépen végighallgatta a hadnagy urat. Mikor mindent megtudott, csóválta ő is a fejét, magyarázott mindenfélét a forradalomról, de a hadnagy úr csak oda jutott mindig vissza, hogyan érhetnének mégis haza Nyitrára. Onnan indultak a háborúba, oda is kell megérkezni nekik.

A főbizalmi nagyon türelmes ember volt és a végén csak megértette a hadnagy úrral, hogy egyelőre nem lehet hazamenni. Azt azért a bizalmi is úgy gondolta, hogy nagy kár volna a tüzereket szélnék eresztetni. Jöhetnek még olyan idők, amikor a forradalomnak is szüksége lesz katonára.

Attól a naptól kezdve a tüzerek rendszeresen kapták a zsoldot, az ellátást, őrszolgálatot is tartottak, rendes katonamódra éltek.

A bizalmi sokszor meglátogatta őket és előadást tartott a forradalomról, meg arról is beszélt, hogyan rendezték be országukat az orosz katonák. Legtöbbször mégis arról volt szó, hogy mit akarnak a kommunisták itt Magyarországon.

A hadnagy úr maga is szívesen hallgatta ezeket az oktatásokat, tetszett is neki sok minden abból, amit mondtak, de azért olyan is volt, amit nem értett pontosan. Arról azonban sohasem feledkezett meg, hogy négy szemközt megkérdezze a bizalmitól, mikor mehetnek Nyitrára.

Lassan múltott a tél is, márciusi szelek kezdtek fújdogálni és egyszer nagy felfordulás lett a városban. A karszalagos katona éjjel jött ki hozzájuk és azt mondta, hogy mostantól kezdve nagyot fordulnak a dolgok, mert győzött a proletárdiktatúra.

Hát a tüzerek csak várták, hogy mi lesz ez a nagy fordulat. Nem lett semmi különös, a katonák még jobban szökdöstek haza, meg az ellátás lett rosszabb. Azt mondták, hogy bojkottálják az országot, nem engednek be még élelmet sem, hogy kitörjön a lázadás.

– Ebből még könnyen háború lehet – mondták a tüzerek és vártak.

Egy este a Szidelszky százados úr jött meg, aki a Piavénál dezertált tőlük és gyorsan bezárkózott az irodába a hadnagy úrral. Amikor egyedül maradtak, elmondta, hogy biztos hírek szerint már csak pár napig tartja magát a diktatúra és másnap lőni kell a Tanácskormány épületére. Fellázadnak a ludovikások és az Ántánt is mellettük van.

A hadnagy úr azonban nem akart fellázadni és azt mondta, hogy ő hadiállapotban van az Ántánttal. Behívta az ügyeletest és lefegyvereztette vele a Szidelszky százados urat.

Akkor nagyon megdicsérték az egész alakulatot, hogy hűek maradtak a proletárdiktatúrához.

Egyszer hajnalban riadóztatták őket, mert az a hír jött, hogy megindultak a csehek Budapest felé. Tele lett a kaszárnya civilekkel, mindenki fegyvert követelt, hogy mennek ők is a csehek ellen. Megjött a karszalagos katona is és azt mondta, hogy két napon belül állítson fel a hadnagy úr a tüzérekből meg az önkéntesekből egy önálló vörös zászlóalj, mert mennek ki a frontra.

A hadnagy úr lett a zászlóalj parancsnoka, a főbizalmi meg beállott közéjük politikai biztosnak.

Nem sok idő maradt rá, hogy összeszokjon a zászlóalj, indulni kellett, de a hadnagy úr nem is bánta. Azt mondta, hogy a tűzben majd összeszoknak.

Az nagyon szép volt, amikor végigmentek a Körúton, elől a gyalogság, mögöttük a géppuskások, utánuk az ágyúk, a végén meg a trén. Vörös rózsza volt a sapkájuk mellett és azt énekeltek:

Ne sírjatok budapesti lányok,
Visszajövünk még hozzátok
Valaha, valaha, vagy soha . . .

Aztán mentek tovább a gyárak között Palotára, mert ott volt a bevagonirozás. Mindenki integetett nekik, de olyan is volt, aki abbahagyta az integetést, beállt közéjük a sorba és ment velük a csehek ellen. Egy öreg ember meg kihozott a gyárból egy vörös zászlót, megcsókolta és odaajándékozta nekik. Hát ennek nagyon megörültek, mert a nagy készülődésben nem is gondoltak rá, hogy nincs zászlójuk. Anélkül meg hogy mentek volna a csehek ellen?!

Szobig vitte őket a vonat, onnan már gyalog kellett továbbmenni. Hadtápterületen jártak, az Ipoly túlsó partján ott lapult az erdőben az ellenség. Közéjük is lövöldöztek a bitangok, de nem volt veszteségük szerencsére.

Mikolánál utolérte őket a parancs, hogy t á m a d á s h o z f e l f e j l ő d n i. Lett is egy órán belül akkora ramazuri, hogy a Piavénál sem különb. Jó helyük volt a cseheknek a túlsó parton, de csak kipörkölték azért őket estére. Átkeltek a folyón, aztán mentek szépen tovább előre.

Perbeténél megálltak egy szusszanásra, mert a csehek erősítést kaptak, meg a zászlóaljra is ráfért egy kis pihenés. Egy primási uradalomba kvártélyoztak be, hogy rendbeszedjék magukat. A béresek örültek is nekik nagyon, de az intéző nem szívesen látta őket. Azt mondta, hogy a legionáriusok úriemberek voltak, nem nyúltak semmihez, a Vörös Hadsereg meg rablóbanda, csak szégyent hoznak a magyar becsületre.

Annyi igaz volt ebből, hogy a csehek nem rekviráltak. Minek is tették volna, az intéző a maga jószántából is tejbe-vajba fűrösztötte őket. Tudta, hogy csak addig alhat nyugodtan a béresektől, míg ott vannak a csehek. Bent is laktak a tisztjeik a kastélyban, azt sem bánta, hogy a feleségének tették a szépet.

Így mesélték a béresek.

Erre a vöröskatonák meg azt határozták, hogy ha már így áll a dolog, lásson az intéző úr egy kis csodát. Kinyitották a magtárat és kiosztották mind a gabonát a majorbeli népeknek. Akadt egy-két legény, aki a bűtort is kezdte kifelé hányni az intéző úr lakásából, de a hadnagy úr meg a politikai biztos a levegőbe lőttek, aztán mindjárt rend lett.

Mikor tovább kellett menni, a hadnagy úr parancsba adta, hogy a sovány tüzérllovak helyett vigyék el az uradalmi muraközieket, de ezt az intéző sehogy sem akarta engedni. Ahogy ezen vitakoztak, a hadnagy úr odavágta az intézőnek, hogy hazaaruló, de még azt is, hogy reakció, pedig ilyet még sose mondott azelőtt.

Az intéző nagyon vörös lett erre, és már nem törődött vele, miket beszél. Azt kiabálta, hogy visszajönnék a csehek, mert a franciák mellettük vannak és akkor a vöröskatonák mind a fákon fognak lógni.

Ezt azért már Bojky hadnagy úr sem tűrhette tovább, előkapta a pisztolyát, de a politikai biztos lefogta a kezét, hogy hagyja. A lovakat elvitték és meg sem álltak Újvárig. A szomszéd falukban azt beszélték, hogy tele van a város légionáriussal, de alig kellett egyet-kettőt löni, már takarodtak is a csehek kifelé.

Nagy ünnepség volt a főtéren, sokan mondtak beszédet, egy cvikkeres meg különösen dicsérte a vöröskatonákat. Elmondta, hogy milyen nagy hőstettet vittek végbe, elfoglalták a várost egy gyenge zászlóaljjal, hiába védte három ezred légiós.

No erre aztán elkezdődött a csúnya világ, a házak tetején ugatni kezdtek a géppuskák, az udvarokból meg jöttek elő a csehek. Kisült, hogy a legtöbbjük bennrekedt a városban, elbújtak a padlásokon, meg voltak, akik bújtatták is őket. Persze, nem a szegénység. Aztán most, hogy látták, meg hallották, milyen kevés a vöröskatoná, egyszerre megjött a bátorságuk.

Ott is maradt akkor a zászlóaljból több, mint száz ember, a többiek meg bizony megfutottak. Csak a városon kívül tudta összeszedni a vöröskatonákat Bojky hadnagy úr meg a politikai biztos. Még szerencse, hogy közben megjött Léva alól egy pihent vörös ezred, azzal együtt kiverték a cseheket. A cvikkeres ember akkor már ott lógott az utcán egy lámpavason. Felakasztották a civilek, mert áruló volt, az ő beszéde adta meg a jelt a támadásra.

Újvár után megint nem volt kedvük megállni a cseheknek, mehettek előre a mieink harc nélkül. Bevették Nyitrát, Tapolcsányt, de a bajmóci hídnál csak meg kellett állni.

Addigra a csehek is összeszedték magukat, nagy erőket vontak össze. Jött a fegyver meg a lőszer a franciáktól és új parancsnokot is kaptak, aki megesküdtött, hogy kutyakorbáccsal kergeti vissza a vörösöket. Jelinek ezredesnek hívták az új parancsnokot és már Szibériában is harcolt a bolsevikok ellen. Nagyon bíztak benne a franciák, el is látták mindennel, amit csak kért.

Sokáig készülődött az ezredes a támadásra, biztosra akart menni, de a vörösök is jól beásták magukat. Így aztán kárba vezett a nagy készülődés, tízser is visszakergették a Jelinek legionáriusait.

Közben megjött a hír, hogy a többi vörös ezred is megy előre. Visszafoglalták Kasát meg Eperjest és Bojky hadnagy úr már minden nap várta a parancsot a támadásra, de egészen más történt.

Az jött, hogy vonuljanak vissza ahonnan elindultak, vissza az Ipoly mögé, mert így szól az új egyezség a franciákkal. Hát ezt senki sem akarta elhinni, még maga a politikai biztos sem, telefonált szegény jobbra-balra, de mindenhol azt mondták, hogy nincs semmi tévedés, vissza kell menni.

Elkezdtek a kiűritést, megsiratták őket minden faluban, amerre csak keresztülmentek, mert nem igaz ám, hogy várták a cseheket, csak az urak várták, nem a népek.

Ahogy elindultak visszafelé, Bojky hadnagy úrnak nem lehetett a szavát hallani a vezényszavakon kívül. Amikor Újvárt is feladták, a városon kívül leszállt a lováról és azt mondta, hogy ő tovább nem megy egy lépést sem, nem engedi lövés nélkül masírozni a cseheket. Ő még olyat – azt mondta – nem hallott, hogy egy győztes hadsereg feladja a pozícióit. A politikai biztos ott könyörgött neki, hogy ne tegyen ilyet, teljesítse a parancsot, de a hadnagy úrral akkor már nem lehetett beszélni. Az emberek közül is sokan melléálltak, nem is csoda, hisz mind idevalók voltak a környékre, aztán nagyon elunták már a sok hazátlanságot.

Nagy zavar támadt ebből, sokan eldobálták a fegyverüket és hazamentek, mások vonultak tovább a parancs szerint, de volt vagy száz ember, aki ott maradt a hadnagy úrral. Leginkább az olyanok, akik együtt voltak vele a fronton. Ezek azt mondták:

– Minket sem hagyott el a hadnagy úr a bajban, mi is vele maradunk, ha így hozta a sors.

A politikai biztos először otthagya őket, de nem telt bele félóra, nagy káromkodva visszajött és azt mondta, hogy nincs szíve továbbmenni, inkább ő is pusztuljon el ezzel a fegyelmetlen népséggel.

Mert bizony mindenki tudta, hogy aki itt marad, annak ütött az utolsó órája. De úgy voltak az emberek, hogy inkább meghalnak, de lövés nélkül nem adják a Felvidéket Jelinek ezredesnek.

A hadnagy úr akkor felmászott egy magas fára, mert más hely nem volt, ahonnan meszire lehetett látni. Onnan fentről nézte messzelátóval, mi történik, és kiadta a tüzereknek a parancsot, helyezték az ágyúkat tüzelőállásba. Nem soká kellett várni, már

jöttek is a csehek. A vasút két oldalán a gyalogság, a tüzérek az országúton, a sok vonat meg a sineken.

Négy ágyújuk maradt a vörös tüzéreknek, a hadnagy úr mind a négynek más tűzparancsot adott. Egyszerre lövette a cseh tüzéreket, a gyalogságot, a trént és a tehervonatokat. Nagy riadalom támadt az ellenség közt, mert arra már nem is számítottak, hogy tüzet kapnak. Egymás után gyulladtak ki a vonatok, a gyalogság meg futott hátra. Nagy nehezen megállították őket, felfejlődtek rajvonalba és megindultak a töltés mellett. A hadnagy úr látta a távcsövön, hogy Jelinek ezredes vezeti őket. Bátor ember volt az ezredes, mert felment a vasúti hídra, onnan irányította a támadást. Aztán nem is volt a kezében semmi fegyver, csak egy kutyakorbács.

A mi tüzéreink lőttek szorgalmasan, pusztították az ellenséget, a hadnagy úr mégis szidta őket, mert a vasúti hidat nem tudták eltalálni. Ott fenn a fán a hadnagy úr úgy látta, hogy valahányszor a hid mellett csap le a gránát, a Jelinek ezredes nagyot nevet és azt is hallotta, amint odakiált neki:

– Nem tudsz löni, Bojky hadnagy, kutyakorbáccsal kergetlek ki a Felvidékről, ahogy megmondtam.

Közben fogyót már a lőszer, alig maradt egy-két gránát. Akkor a hadnagy úr mind a négy ágyút a hídra irányította és odakiáltott a tüzéreknek.

– Édes fiaim, pontosan löjjetek!

Hallgattak is rá a vörös tüzérek, mert ha nem is látták a Jelinek ezredes vigyorgó arcát és a hangját sem hallhatták, azt mégis megéreztek, hogy most a vöröstüzér becsületéről van szó és mind a négy gránát beletalált a hídba.

Akkor a hadnagy úr nagyot nevetett ott fenn a fán és elkezdett kiáltozni.

– Jelinek ezredes, hol a kutyakorbácsod?

Valahogy lesegítették a fáról, de akkor már nagyon rossz állapotban volt a hadnagy úr.

Csak annyi idejük maradt ezután, hogy felrobbantsák az ágyúkat és már körül is voltak véve. Szuronyra került a sor, nem volt irgalom egyik oldalon sem. Csak azok estek fogságba, akik súlyosan megsebesültek, a többi vöröstüzér mind ott maradt vérbefagyva. A foglyok közül is sokkal elbántak a csehek, a politikai biztost elsőnek akasztották fel egy vadalmafára, de előbb kiszúrták a szemét.

Nem maradtak élve többen tizenkét embernél a hadnagy úrral együtt, akit egy legionárius őrmestert vert fejbe puskatussal. Aki megmaradt, azt feldobálták a csehek egy szekérré és bevitték Újvárba.

Nagyjából bekötözték őket, aztán vitték Terezinbe a többiekkel együtt, akiket a városban összefogdostak.

Majd egy évig éltek a terezini internálótáborban. Sokan elpusztultak, mert olyan keveset adtak enni, hogy a szemétdombra szökdöstek krumplihéjat gyűjteni. Attól meg kitört a vérhas és pusztultak az emberek, mert nem is igen gyógyították őket.

Akik ezt is kibírták, azokat kezdték egy év múlva hazabocsátani. Bojky hadnagy urat ki akarták toloncolni Magyarországra, de valami jó embere elintézte, hogy ott maradhasson Csehszlovákiában. Így maradt meg az élete, mert ha akkor átteszik a határon, otthon biztosan felakasztják.

Így aztán a hadnagy úr szépen letelepedett Újvárban. Igaz, nem kapott semmi rendes munkát, hiába volt tanult ember, csak zsákolni mehetett a malomba. Még így is minden héten jelentkeznie kellett a csendőrségen. Lakást a régi vöröstüzérek szereztek neki itt a Kender utcában, ebben lakott jó négy-öt esztendeig.

Aztán lassan változni kezdtek az idők. A régi legionáriusok egy műszakba jártak a volt vöröskatonákkal, együtt szidták a gyárosokat meg a képviselőket. Azt mondták, hogy a cseh urak éppen annyit érnek, mint a magyarok. Később már azt sem üldözték, aki nyíltan kommunistának vallotta magát, a pártba is beléphetett, nem törődött azzal senki.

Egyszer a malmosnak eszébe jutott, hogy minek zsákol a Bojky hadnagy úr, mikor az irodában is eldolgozhatna. Így aztán könyvelő lett belőle a malomban, több fizetést kapott, kezdett úgy öltözködni mint a többi úri emberek. A szállását is ott hagyta a Kender utcában, és a főtéren vett lakást.

Valami azért mégsem volt rendben, mert a többi urak nemigen barátkoztak vele, azt mondták, hogy csendes bolond. Igaz volt-e vagy sem ez a beszéd, ki tudhatná? Akik legjobban ismerték, a Kender utcaiak, azt mondták, az se csoda, ha történt valami a fejével, amikor látni kellett neki, hogyan foglalják el a legionáriusok azt a földet, amit az ő vöröstüzérei vérrel öntöztek. Vagy már előbb is megtörténhetett a baj, a Piavénál, ahol az a sok ember elpusztult.

Valaki megszervezte a régi vöröstüzérek közül, hogy aznap, amikor a csehek felakasztották a politikai biztost, minden évben kimenjenek a vadalmafához és koszorút akasszanak az ágára. Oda mindig elment a hadnagy úr is, este meg összejöttek a Janics-vendéglőben sörözni, meg a régi időkről beszélgetni.

Igy élt csendesen a Bojky hadnagy úr, nem is lett volna semmi baj vele, ha nem jön közbe a szobor.

Kitalálták a csehek, hogy szobrot kell állítani Jelinek ezredesnek és össze is adták rá a pénzt. Elkészült a szobor hamarosan, aztán, amikor megvolt az avatás, mindenki azt mondta, hogy nagyon szép. Úgy ábrázolta az ezredest francia tábornoki sapkában, mert a halála után előléptették tábornoknak.

Bojky hadnagy úr nem sokat törődött a dologgal, de amikor este hazament, mégis megtörtént a baj. A főtéren már égtek a lámpák, aztán odavetítették a Jelinek arcát a hadnagy úr szobájába. Ha felgyújtotta a villanyt, akkor minden eltűnt, de amikor lefeküdt, csak el kellett oltani és akkor megint ott volt a falon a Jelinek.

Oltotta, gyújtotta a villanyt a hadnagy úr, de a végén már nem birt magával, szerzett valahol egy kalapácsot meg egy létrát, kiment a szoborhoz és kezdte szétverni a Jelinek ezredes fejét.

Persze egy-kettő előjöttek a csendőrök és lefogták. Nagy baj lett volna a dologból, de egy kommunista képviselő kijárta, hogy ne kerüljön bíróság elé a hadnagy úr. Azért persze nem úszta meg szárazon, becsukták Nyitrán a bolondok házába és ott tartották két esztendeig.

Mikor kijött, sokáig úgy látszott, hogy nincs már semmi baja. Dolgozott rendesen a malomban, de egy éjszaka megint csak kiment a szoborhoz és verni kezdte kalapácsal az ezredes fejét.

– Én győztem, Jelinek ezredes, mégsem kergettél az Ipoly mögé a kutyakorbácsoddal. Te szobor vagy, én meg élek. Itt vagyok, ebben a városban, ahová te sohasem tetted be a lábad!

Persze megint bevitték Nyitrára és most már ki sem eresztették többet. Csak akkor szabadult meg, amikor vége lett a Csehszlovák Köztársaságnak és Újvár megint visszakerült Magyarországhoz.

Akkor a határon nagy dísszel fogadták a Bojky hadnagy urat és autón hozták Újvárra. Ott is sokáig ünnepelték, rendkívüli előléptetést kapott, alezredes lett belőle és a kormányzó vitézzé avatta, mint a magyar nemzet mártírját.

Fel is vitték aztán Pestre, betették a minisztériumba, de nem tarthatták soká, mert valami baj tényleg volt a hadnagy úr fejében. Először csak áttették a Frontharcos Szövetségbe, de itt sem soká maradhatott, nyugdíjazni kellett. Mielőtt leszerelték volna, az volt az utolsó kívánsága, hogy megkaphassa a Jelinek ezredes bronzfejét. Oda is adták neki, mert a fordulat után persze ledöntötték a szobrot.

Elvonult aztán a fejjel Bojky hadnagy úr a szülei kicsi birtokára, de már mindenkije elhalt közben. Az alezredesi nyugdíjból azért szépen megélhetett.

Élt is csendesen a szülői házban, nem ártott senkinek. Hanem, amikor közeledni kezdett annak a napnak a fordulója, amikor össze szoktak jönni a vöröstüzérekkel, megint erőt vett rajta a nyugtalanság. Egyre-másra kezdte küldözgetni a leveleket Újvárra a tüzéreinek, hogy ott legyenek ám a megszokott helyen. Csakhát nem kapott választ senkitől.

A Janics vendéglősnek is levelet írt, hogy ötven személyre terítsenek a külön-szobájában, aztán becsomagolta egy nagy bőröndbe a Jelinek ezredes fejét és felszállt a vonatra.

Elég korán érkezett, de a külön-szobájában már szépen fel volt terítve. Fogadták is

a vendéglősök nagy tisztelettel. Ő meg leült az asztalfőre, kicsomagolta a Jelinek fejét és várt türelmesen.

Aztán lassan nyolc óra lett, mégsem jött senki. Kérdezgetni kezdte a pincért, de az nem tudott semmit mondani. Akkor szaladozni kezdett ki az utcára meg a söntésbe, hátha ott majd ráakad valakire. Egy ember a söntésben aztán megsajnálta és megmondta, hogy hiába várja a vöröstüzéreket, mert azok vagy börtönben ülnek, vagy internálótáborban. Aki meg otthon van, az sem mer ilyen helyen mutatkozni. Az volt az első dolguk a csendőröknek, hogy a vörösöket összefogdossák.

Akkor a Bojky hadnagy úr arcát előntötte a pirosság, visszaszaladt a különterembe, törni kezdte a tányérokat, meg nagyon kezdte gyalázni a Lovastengerészt, ki kellett hívni a rendőröket.

Akkor ott bent a kapitányságon nagyon megverték a hadnagy urat. Nem tudták, hogy bolond-e vagy mi, mert azt kiabálta, hagyjanak neki békét, mert ő a Jelinek ezredes és minden magyart kutyakorbáccsal fog kikergetni a Felvidékről.

Még az volt a jó, hogy gyorsan híre ment a dolognak és egy órán belül ott volt a kapitányságon a polgármester. Ment a telefon jobbra-balra, reggelre kijött Pestről három magasrangú katonatiszt, köztük egy orvosvezredes. Azok aztán mondtak hideget-meleget a rendőrkapitánynak a botrány miatt, még jó, ha megússza lefokozás nélkül.

A szegény hadnagy urat szépen kimosdatták a vérből, új ruhát adtak rá, aztán autón átvitték az Arany Oroszlán szállodába. Ott majd bevárja a katonarovossal, míg érte jönnek és elviszik a szanatóriumba. De a hadnagy úr ott sem tudott megnyugodni, csak ült az ágyon és jöttek a könnyek a szeméből. Amikor meg az orvos leszaladt a trafikba szivarért, ez elég volt neki arra, hogy a melléklépcsőn leszökjön az utcára.

Ment aztán sietve a hadnagy úr az utcán, hóna alatt az ezredes feje, nem is nézett hátra, ment egyenesen a folyóhoz. Mikor kiért a vízhez, nyakára hurkolta a Jelinek bronzfejét, még egyszer körülnézett, aztán beugrott a vízbe.

Keveset kínlódhatott, úgymint pislákolott csak benne az élet, a nehéz szoborfej meg rögtön le is húzta. Nem soká kellett keresni, csákyákkal hamar megtalálták.

Szép katonatemetést rendeztek neki az urak, még papot is kapott, mert azt mondták, hogy *pillanatnyi elmezavarásban* lett öngyilkos. Az újságok meg csak annyit írtak, hogy *tragikus körülmények között vetett véget életének*.

Ágyútalpra tették a koporsóját, díszszakasz lőtt a levegőbe, mikor leeresztették a sírba, és maga a polgármester mondta a gyászbeszédet.

Ott volt a városból mindenki, aki az urakhoz számította magát.

Amikor aztán mindennek vége lett és hazamentek az urak, csak két rendőr maradt a sír mellett, hogy ne történjék rendzavarás.

Mikor besötétedett és a rendőrök látták, hogy semmitől sem kell tartani, ők is bevonultak a kapitányságra.

Akkor jöttek elő a sötétből öten a Kender utcaiak.

Ketten kint maradtak a kapu előtt, hogy ha baj van, jelezzenek, a többiek meg körülállták a sírt. A Szabó bognár elővette a faragókését és ahol ki volt vésvé a fejfára aranybetűkkel, hogy *vitéz Bojky János alezredes*, szépen hozzáfargta, hogy *elvtárs*. A Balogh szobafestő meg már tartotta is az ecsetet és befestette a faragott betűket vörössel. Nem mondott beszédet senki, csak a bal öklüket emelték magasba a munka végeztével, úgy köszöntek a szegény hadnagy úrnak és húzódtak is haza gyorsan.

Aztán úgy is maradt a hadnagy úr fejfája, ahogy kijavították, mert az urak közül senki sem ment ki többet a sírhoz, a Kender utcaiak pedig meg tudták őrizni a titkot.

„Az élet megy tovább“

AZ ELSŐ MONDAT

„Irének harmadik napja nem mozdul ki a szobájából.” E mondat értelme attól függ, hogy kicsoda Irén és milyen a szobája. Ha például szép, derűs és gazdag lányról van szó, mondjuk egy akadémikus vagy nőgyógyász gyermekéről, aki szabad idejében zongorázni szokott harminckét négyzetméteres szobájában, a sokhelyiséges szülői házban, melynek ablakai a Gellérthegyről a Dunára bámulnak le, akkor a fenti mondat merőben mást jelent, mint a mi esetünkben. Mi ugyanis egy halott asztalossegéd és élő takarítónő egyetemet végzett lányáról beszélünk, aki nem túl szép és csöppet sem derűs, szabad idejében állást keres, szobája pedig albérlet egy ósdi pesti bérház legfelső emeletén, hat négyzetméteres cselédszoba, mely a gangra néz. Most ismételjük meg: „Irének harmadik napja nem mozdul ki a szobájából.” A mondat értelme már körülhatároltabb, de ismereteink még túl gyérek ahhoz, hogy képet kapjunk teljes jelentőségéről. Azt is tudnunk kell, hogy nyár van, nagy a hőség; a ház cserépteteje szinte izzik, átforrósodik a mennyezet. Az ablakot ki lehetne nyitni, de akkor bárki bebámulhatna a gangról, egyenesen az ágyra, ahol Irén fekszik. Felkelhetne persze, de akkor a sarokban kellene ülnie, a széken, behúzott lábbal, vagy a szekrény oldalának dőlhetne, de egyik megoldás sem kínálna kényelmes testtartást. Továbbá: nem elég becsukni, el is kell függönyözni az ablakot, mert csak a függöny védi meg a kíváncsi pillantásoktól vagy ezek lehetőségétől, ami egyremegy. A függöny viszont állandó sötéttséggel tetézi a hőséget. Irén választhat: vagy felgyújtja a lámpát vagy állandó éjszakában fekszik. A lámpa kellemetlenül piszkos fényt áraszt, mely árt az amúgyis rövidlátó lány szemének; a sötéttség viszont kizökkenti az időből a félelemben. A függöny lehetővé tenné ugyan Irén számára, hogy ruhátlansággal enyhítse a hőséget; de meztelenül nem tudna kiszaladni a bácsi szobájába, ha mégis megszólalna a telefon. Irén ugyanis telefonra vár, noha tudja, hogy hiába, és ha mégis felcsendülne, az is csak újabb bajt hozna rá. Ezek után könnyebb lelkiismerettel ismételhetjük meg:

„Irének harmadik napja nem mozdul ki a szobájából.”

A mondat azonban pontatlan. Irénnek a természet könyörtelen rendje folytán többször is el kell hagynia a szóbanforgó szobát. Részint elég gyakran megy ki vizet inni a szomszédos konyhába, részint olykor fel kell keresnie a vécét. Egy ilyen alkalommal találkozott a bácsival, aki szokása szerint nyitott sliccel, gyors apró léptekkel közeledett célja felé, Irén zavarában köszönt, a bácsi mindkét kezével a nadrágjához kapott és elnézést kért. Irén is elnézést kért, majd udvariaskodni kezdtek az ajtó előtt, végül a lány elmosolyodott (!), és átengedte a terepet. Az ilyen kalandozások azonban nem módosították lényegesen a helyzetet, és mivel a lány a szobájában étkezett (kenyeret, körözöttet, paprikát), tárgyilag nem érdemes akadékoskodni.

A HAJLSZA

Irének naponta négy-öt órát alszik, ugyanennyit van félálomban, ideje többi részét sírással tölti. Ilyenkor többnyire hason fekszik, orrát a párnába fúrja és szemüvegtelen szeméből dől a könny. Sírása látszólag függetlenedett okaitól, ezek az okok azonban testet öltenek, ahányszor lámpát gyújt, hogy megnézzék, hány óra. Ilyenkor ugyanis önkéntelenül a falra pillant, ahol Ernő fényképe virít. Ernő röhög (mint mindig), sőt: rajta röhög, életnagyságú arckép, nyakban levágva, borotvált fej, vastag száj, rossz-

indulatú (és egyben nyomorúságos) ráncok a szem körül; mellette másik kép, Ernő kivilágított feje, hold gyanánt, az éjszakai Gellérthegy fölé montírozva. Ernő a Szabadságszoborra ragyog, a kép előterében kicsi nőalak szemléli a szobrot, közelről felismerhetjük benne Irént. Ezt a képet a három nap alatt többször is szét akarta tépni, de a széttépett kép a visszavonhatatlanság képzetét keltette volna, és Irén éppen ettől rettegett. A Gellérthegy minduntalan eszébe juttatta utolsó (vasárnap esti) találkozásukat. A hegy oldalában, egy sziklánál történt, amelynél máskor már szeretkeztek is, álló testhelyzetben, az ügyeletes rendőrök és voyeur-ök várható fortélyaitól kissé idegesen. Irén nekidőlt a kőnek és felnézett Ernőre. „Várakozó testtartás?” – kérdezte a férfi. Irén ezt nem hallotta meg, és inkább egy Tóth Pál nevezetű festőre terelte a szót, aki „A harmadik világháború után” című képsorozatán égési nyomok segítségével kívánta fokozni a hatást. Irén járt nála (kis csönd), a műteremben (hosszabb csönd), és megmondta neki, hogy ez az eljárás, a vászon füstölése, nem túl eredeti, és meglehetősen külsődleges. „A téma sem túl eredeti” – jegyezte meg Ernő – „ha Tóth Pál komolyan venné a világháborút, mint lehetőséget, ha valóban el merné képzelni magának, akkor nem tudna képeket gyártani róla.” Irén hevesen védelmébe vette Tóth Pált (akit egyébként nem kedvelt túlságosan), mire Ernő leült egy köre, elővett a zsebéből egy zsömlét, és megkérdezte a lányt, hogy kér-e egy harapást. Irén még mindig a sziklának dőlve állt, kihívó pózban, de ez már komikusnak hatott, mert megszokadt köztük a térbeli kapcsolatot; ráadásul a zsömlé egy intellektuális magánbeszédet szakított félbe, és ezt Irén – némi joggal – sérelmesnek ítélte. „Gyere ide” – mondta. Ernő odalépett, a zsemlét karhossznyira kinyújtva. „Mi bajod?” – kérdezte a lány. „Nem harapsz?” „Mi bajod?” „Negyed tíz” – felelte Ernő. „Na és?” „Háromnegyed kilenc óta állunk itt.” „Na és?” „Legkésőbb fél tízkor felszólítasz, hogy öleljelek át.” „Már most felszólítlak.” Ernő vállat vont, átölelte. „Ha most gyorsan a magamévá teszek, akkor hazamehetek?” „Haza.” „Akkor lássunk neki” – indítványozta Ernő. Irén pofon akarta vágni, de a férfi hátralépett és megkérdezte: „Hangulati előkészítés is szükségesetitek?” „Igenis, szükségeltetik” – válaszolta Irén – „és főként az szükségeltetik, hogy szeress.” „Ha teszem azt, szeretlek” – kérdezte Ernő – „akkor hazamehetek anélkül is, hogy magamévá tennélek?”

A többnyire sötét, de olykor piszkosfényű szobában Irén már csak azért sem folytatta tovább e dialógust, mert reménytelenül összemosódott az utolsó két év hasonló hangvételű párbeszédeivel. Ezeket meglehetősen rutinnal harcolták végig, várták, sőt talán tisztelték is egymás fordulatait, szigorúan ragaszkodtak a szereposztáshoz, amely szerint Irén nyögte, zokogta a szövegeit, Ernő pedig az unalomtól és a (némelykor szatirikusan túljátszott) közönytől akadozva beszélt. Ezek a leleményesen bonyolított jelenetek rendszerint Irén sírógörcsével végződtek, amelyeket Ernő csak egyetlen, bevált módon szüntethetett meg. Vasárnap azonban tizenegy felé nyilvánvalóvá vált, hogy a férfi más csattanót keres. Irén fel akart menni hozzá, de ő csak a fejét rázta, kimért, szögletes mozdulatokkal. „Katától félsz?” „Nem félek, de lehet, hogy odahaza vár, zeneszónál.” „Már kulcsa is van?” – jajdult fel Irén. Ernő nem felelt. Irén persze tudta, hogy a nőnek nem lehet kulcsa, Ernő ehhez túl óvatos, hallgatását mégis beismerésként értelmezte. „Miért, miért, miért” – zokogta Irén nem is a férfi, inkább a vaksors indítékait firtatva – „miért jogosult egy idegen nő arra, hogy a lemezeit hallgassa? Csak mert egy házban laktok?” „Először is nem idegen” – válaszolta Ernő – „másodszor is a saját lemezeit hallgatja. Háromszáz van neki, és kettesével szokta áthozni.” „Akkor gyere te hozzám.” „Azt sem lehet. Nem várhatom a végtelenségig.” Irén gátlástalanul felsírt, Ernőt persze idegesítette a hangerő, és a szereposztásnak megfelelően figyelmeztette a lányt, hogy otthagyja, ha nem szípozik halkabban. Irén ezt természetesen nem hitte el, minden alkalommal elhangzott néhány ilyen fenyegetés, de azért – szintén a szereposztásnak megfelelően – még hangosabban jajdult fel. „Ezt nem teheted”, és megragadta Ernő jobb csuklóját. Ernő a megíratlan forgatókönyvnek engedelmességgel megnézte balján az órát, és vészjós hangon közölte, hogy fél tizenkettő, „Ölelj meg”, mondta Irén, még mindig a szabályok szerint, Ernő azonban teljesen szabálytalanul kitépte karját a lány kezéből és se szó se beszéd futni kezdett lefelé az ösvényen, „Állj meg, állj meg” – kiabálta Irén, majd az új szituációnak

megfelelően utána vetette magát, a szégyen és a düh szárnyakat adott neki, de Ernő is gyorsított a kanyargós úton, nem vesztegette erejét kiabálással, Irén látta, amint a lámpák alatt fel-felvillan borotvált koponyája, üvöltve rohant mögötte, amuló szerelmepárok mellett húztak el, Irén iszonyodva idézett emlékezetébe három kamaszsrácot, az egyik kitette elé a lábát, majdnem elvágódott, röhögve a nyomába szegődtek pár méteren át, „Fogják meg!” – kiabálták, Ernő közben egérutat nyert, Irén az egyik fordulónál látta, amint már odalent az úttesthez ér, „Várj meg!” – sikította utána, és földbe gyökerezett lábbal nézte végig, amint a szökevény átrohant a már mozgó villamos előtt, majd nyilván felugrott rá, mert nyoma veszett, mire a villamos továbbördült.

LÁTOGATÁS (DU 6 ÓRAKOR)

Irén félálomban hallotta ugyan a csöngetést, de azt hitte, hogy a bácsihoz érkezett ügyeletes lánya az ebéddel. Igaz, már hat óra volt, és a lányok (50–60 esztendő körüli hölgyek) többnyire kulccsal jöttek be, de félálomban az ember nem köteles szoros kapcsolatot tartani az idővel, és a körülményeket sem kell ilyenkor mérlegelnie. Mivel látogatót nem várt (csak telefont), mozdulatlanul tovább feküdt az ágyán, a csöngetés ismétlődött, erre sem mozdult, „talán a Turfot hozzák”, gondolta, az öregúr legalább tizenöt éve nem volt kinn az utcán, következésképp lóversenyre se járt, a lovakat mégis úgy ismerte, mint a lányait, a Turf minden számát beadta a szomszéd, az izgalmasabb futamokat tüzetesen megvitatták, harmadszor is csöngettek, hosszan és támadón, majd csoszogás hallatszott, kisvártatva kopogtak. Válaszolni nem volt ideje, máris kitárult az ajtó, felkattant a villany, és Sala állt az ágya előtt, borostásan, piszkosan.

– Hogy lehet ilyenkor feküdni? – üvöltötte, és nyálpermet szórta be egyenletesen a kis szobát – és pláne egyedül feküdni hogy lehet ilyenkor, és hol van Ernő? – Ezzel az ágy szélére huppant.

Irén nem tudta, mit válaszoljon, de Sala úgysem hagyott rá időt.

– Nincs az ágyban? Az ágy alatt? A szekrényben? Mit szólni ehhez az idiótához?

Irén megrémült, „Mit csinált?”, akarta kérdezni, de nem akarta elárulni, hogy megint szakítottak.

– Szerinted normális dolog, hogy egy történésznek ennyire nincs történelmi érzéke? Most hősnek érzi magát, mi?

Irén magabiztosan bár nyugtalanul folytatta a hallgatást. Sala egyszer négy óra tájban rontott be Ernőhöz, már az ajtóban elkezdett egy mondatot, és sehogysem tudta befejezni, éjfél után megpróbálták félbeszakítani, csak hogy a mondat félbeszakíthatatlan volt, Irén letett a szőnyegre Salának egy pokrócot meg egy párnát, Sala a földre feküdt, ők az ágyra dőltek ruhástól, eloltották a villanyt, és amikor elaludtak, Sala még beszélt.

– Tárgyilag természetesen vitathatatlanul igaz, amit Ernő fejtegetett, az állam tényleg nem arra való, hogy szeressék, ha meg szeretnivaló, akkor miért kéne elsorvasztani, nem mondom, a hasonlat megejtő, az állam egy vén spiné, szeretjük őt, hogy ránk hagyja a lakását, és ugyanebből az okból kifolyólag elhalálzásáért is fohászkozdunk, hallom, a srácok megtapsolták, mint valami színészt, tényleg nem rossz, hehehe, csak hogy ebben a lakásban lehallgatók is vannak, hallom, a portás az előadóterem ajtajában várta a hírral, hogy a dékán hívatja, a dékánoknak hosszú a fülük, hát még ha hegyezik, nem igaz?

– De – mondta Irén.

– József Attila joggal jegyezte meg Marx ellenében, hogy a munkások nemcsak a láncukat veszthetik el, hanem speciál az életüket is, például ha olyankor mennek tüntetni, amikor kizárólag a rendőrség kezében van fegyver, és a rendőrség ideges...

– Tüntetni is ment Ernő? – vágott közbe Irén, hogy visszaterelje Salát a kiindulópontához.

– Majdnem, majdnem, legfeljebb annyi a különbség, hogy ő nem az életét veszette el, csak az állását, viszont láncot, azt nyerhet helyette, hehehe, úgy látszik, még

ma is szégyenli az a marha, hogy ötvenhatban megúsza két hónap internálással, be akarja hozni, csakhogy egy történésznek tudnia kell, mikor tragikus és mikor komikus egy hősi póz, nem igaz?

– De – válaszolta Irén. – Szóval csak az állásából rúgták ki?

– Csak? – kérdezte Sala, majd szokása ellenére a lányra nézett, és a következő pillanatban valóságos zuhanyt zúdított az arcába.

– Már megint szakítottatok? Miért nem ezzel kezded? Olyan piros a szemed, mint egy házinyúlnak, hát akkor én hiába jöttem, fogalmad sincs róla, hogy hol van Ernő, pedig mindenképp találkoznom kell velem, még a fegyelmi tárgyalás előtt, van számára néhány tippem, hát szerbusz, ja igaz, most jut eszembe, nem tudnál hozzámvágni egy húszast?

– Nekem sincs állásom, tudod.

– Nem is állást kérek. Csak egy húszast. Láttam, megjelent egy kritikád.

– Te miért nem írsz?

– Nem akarom magam szétaprózni. A Rosán dolgozom, hiszen tudod.

– Hogyne tudnám. Tíz éve tudja az egész világ.

– Tíz éve te még a bilin ültél.

– Te már a Rosán.

– De hiszen a Luxemburg-kérdés mai fejlődésünk alapproblémája. Hogy csak egy példát említsek...

– Muszáj?

– Luxemburg felismerte, hogy a központosítás fenyegeti a spontán tömegmozgalmat, és ezért a központosítás ellen fordult. Igaza volt? Nem, hiszen a központosítás nélkül elbukik a forradalom. Másrészt viszont a későbbi szörnyű torzulások, amelyeket Rosa látnokian megsejtett, szintén a központosítás eredményei. Mármost elképzelhető-e...

– Indulni akartál – vágott közbe Irén, aki tudta, hogy öt perc múlva már hiába váгна közbe.

– Igaz, igaz, szóval nincs egy húszasod? Idefigyelj, nekem fél hatkor randim volt egy lánnyal, és amikor idejöttem, láttam, hogy már ott ül a presszóban és vár, előbbutóbb ki kell váltanom, és nincs nálam egy fillér sem.

– Majd kiváltja más.

– Ez nem olyan lány. Ez egy arab ösztöndíjas. Rendes, házias teremtés.

Irén elnevette magát. – Sala, jól értlek? Te és egy arab?

Sala méregbe gurult. – Miért, mi kifogásod ellene? Ami Jeruzsálemben nem sikerült, az még sikerülhet Budapesten – kiáltotta, mire Irén védekezően arca elé emelte a tenyerét.

Amikor Sala kinyitotta az ajtót, Irént hatalmába kerítette a rémület. Ismét egyedül marad, a fényképekkel, egy néma telefon szomszédságában. „Ne menj el” – mormolta alig hallhatóan. Sala megtorpant és Irénre bámult. „Jól értlek, rótszemű?” – kérdezte álmélkodva.

– Nem értesz jól. Most nincs tél.

Tavaly decemberben Sala meglátogatta Irént; mondtuk már, hogy ebben a szobában csak feküdni lehet, de akkor még a hideg is takaró alá kergette a lányt. Sala másfél óras magánbeszédben ismertette Hilferding és Rosa hatását Lenin imperializmus-könyvére, majd megkérdezte Irént, hogy miért nem fűt? „Mert nincs tüzelőm” – válaszolta a lány. „És pénzed sincs?” – érdeklődött Sala. „Van most egy kevés, de ez a vaskályha itt használhatatlan.” „Fázom” – jelentette be Sala, lerúgta cipőjét és minden átmenet nélkül befeküdt Irén mellé. Akkor is szakítási periódus dűlt. Irén borsódzó háttal emlékezett vissza rá, hogy Sala közvetlenül az aktus után, amelyet egyébként tőle semmiképp sem várható rátermettséggel hajtott végre, visszatért a félbehagyott témára, „Rosa” – jelentette ki még kissé zihálva – „Rosa a pompás elméleti elemzéstől nem mindig jutott el egy áttekinthető gyakorlati programig.”

– Hogyhogy nincs tél? – kérdezte Sala, aki olvasmányain kívül soha semmit sem jegyzett meg. – Naná, hogy nincs tél, nyár van, nagy a meleg, mondd, te meztelen vagy a lepedő alatt? A ruhája alatt persze mindenki meztelen, de ez teljesen más,

mint egy lepedő alatti meztelenség, ez a természeti korlátok visszazoritása, mint Marx mondaná, eredendő ösztöneinket szociális beidegzettségek módosítják, az őseibernek például feltehetően a nyers hús látványára is kicsordul a nyála, de a tied például biztos nem csordul ki . . .

– Az enyém a sült húsétól sem csordul ki. Rossz evő vagyok.

– A rossz evőé is kicsordul, ha éhes. De persze bizonyos ingereket kevésbé befolyásol a társadalmi környezet. A melegben például melegünk van. Mondd, te meztelen vagy a lepedő alatt?

– Ezt már kérdezted, Sala.

– De te nem válaszoltál. Különben egyremegy. A lényeg az, hogy nekem melegem van.

Már rúgta is le a cipőjét. Irén tiltakozott:

– Sala, mit csinálsz? Nem kellesz! És vár az arab lány!

– Az arab lány megvár. Utána adsz egy húszast és kiváltom.

Ezt már teljesen meztelenül mondta. Időnként, ha nem munkáról volt szó, nagyon gyors tudott lenni. A következő percekben Irén azért imádkozott, hogy bár jönne fel Ernő és találná ott őket, de ugyanakkor rettegett is ettől, hátha gúnyolódna, máris elviselhetetlenül vigyorgott a falon, Irén szorosan összezárta szemhéját, hogy se Salát ne lássa, se őt, ám ekkor teljesen tisztán meghallotta Ernő hangját, „Kedvesebben, Irén, odaadóbban, miért lóगतod le az ágyról a jobbkarodat, tessék becsületesen átölelni a Salát, ejnye, erre tanítottalak?” – rémülten nyitotta ki a szemét, de csak Sala eltorzult arcát látta és jóvátehetetlen zokogásban tört ki.

AZ ÁLOM (FÉL NYOLC ÉS KILENC KÖZT)

Mihelyt Sala elrohant a húszassal – nagyon gyors tudott lenni, valóban – Irén elaludt. Egy eszpresszóban találta magát, előtte pohárban kávé, de nem mert hozzányúlni, mert nem volt pénze. Az ajtó felé sandított, azt tervezte, hogy mihielyt feltűnik Ernő, kortyolni kezdi a kávé, nagyon kívánta már, de a férfi nem jött, kínos lett volna tovább húzni az időt, intett a pincérnek, hogy vigye vissza a kávé, a pincér odalépett és kiitta, majd elétartotta a tenyerét a fizetségért, Irén kétségbeesetten tiltakozott, „Mit ugrálsz, Rosa” – mondta a pincér, „Ez aztán disznóság, Sala, most adtam egy húszast”, „Helyes, akkor hívom az üzletvezetőt” – válaszolta a pincér és eltűnt, Irént páni rémület fogta el, felugrott, hogy elmeneküljön, ekkor vette észre, hogy egyformán vigyorgó pincérek sorfala áll az ajtónál, „Fogják meg” – röhögtek, Irén visszaryogyott a székre, a pincérek fenyegető vidámsággal közeledtek, tenyerébe temette arcát, ekkor meghallotta anyja üvöltését, „Te büdös kurva, már megint konyakot vedelsz”, szűk és piszkos utcán vonszolta az anyja, „Ezért tanultál?” – üvöltötte, Irén tudta, hogy mihielyt hazaérnek, meg fogja verni, „Apádnak ma vágják le a lábát, és te konyakozol”, „Hogy van apa?” „Fogd be a szádat, felébreszted Jenő bácsit”, Irén bekukkantott a konyhából a kis szobába, ott feküdt Jenő bácsi az anyjával, teljesen meztelenül és pirosan, mint a sült hús, Irén sikoltozva becsapta az ajtót, ekkor apja a mankóját rázva rákiáltott hátulról, „Már megint leselkedsz?”, leküldte a lányt a pincébe fáért, Laci, a házmeester fia megszólította, „Nézd, micsoda por”, ezzel kiköpött, porgalacin formájában gurult tovább a nyál, „ez akkor se fénylik, ha rásüt a nap”, Irén elhatározta, hogy megszökik, ha fát hozna, a könyveivel gyűjtanának be, inkább ki-osont az utcára, végigszaladt rajta, bekanyarodott egy másik utcába, még szűkebb volt és még piszkosabb, és teljesen sötét, a következő utca még vigasztalanabbnak bizonyult, kimenekült belőle, és ekkor meglátta a pályaudvar üvegcsarnokát, fényárban ragyogott, tetején éppen éjfél mutatott az óra, Irén rohanni kezdett, öt perc múlva indul Ernő Jugoszláviába, ha eléri, minden rendbejön, az üvegcsarnokban legalább harminc vonat pőfögött indulásra készen, tanácstalanul szaladgált köztük, egyszerű csak katonák szálltak le valamennyiről, a kijárat felé tódultak, elsodorták, az üvegcsarnok falának szorították a lányt, utánuk bámult, a katonák némán rohantak az utcán, és Irén egyszerű csak biztos volt benne, hogy Ernő a háta mögött áll, teljesen el-

gyengült, nem mert megfordulni, „Ellenforradalmárok” – mondta a férfi, „épp jókor utazom”, „Nem, nem, ne menj el” – sikoltotta Irén és megfordult, Ernő azonban már rohant egy vonat után, felugrott az utolsó kocsi, vissza se fordult, Irén is futni kezdett, de a vonat gyorsabbnak bizonyult, az üvegcsarnok eltűnt, Irén a talpfák közt szökdécselt, szemét a férfi távolodó tarkójának szegezve, de mi az, csoda történt, a vonat egyszer csak megállt, a lány lélekszakadva rohant felé, már majdnem elérte, ekkor a vonat megindult visszafelé, Irén látta Ernő széles vigyorát, ki akart ugrani a sínek közül, de képtelen volt rá, „Mint nyúl a reflektorfényben” – gondolta, és mivel nem kínálkozott kiút, sikoltva felébredt.

AZ UTCÁN (KILENC ÉS TIZENEGY KÖZT)

Még mindig csak kilenc óra volt, Irén kiugrott az ágyból, magára kapta pöttös ruháját és lerohant az utcára. Nyári felhők tömörültek az esti égen, szinte belógatták fekete hasukat a házak közé, Irén, aki gyerekkora óta viszolygott a mellékutcáktól, hamar kiért a körútra, itt azonban tanácstalanul megtorpant. Miért siet mindenki, hová siet, hát mindenkinek van valami dolga, célja, sürgető ügye? Ő mindenesetre ráér, semmi sem hajszolja, belecsücssenhet az időbe, mint valami tágas lavórb, de ha nincs ehhez megfelelő tér, akkor vonszolnia kell az utcákon az időt, mint valami csökönyös kutyát. A mozit már lekéste, eszpresszóba, kávéházba nincs kedve egyedül beülni, barátai és barátnői mind Ernőről kérdezősködnének, tudatukban ő csak Ernő tartozéka, függvénye, így hát Ernő eltűnésével eltűnik a világ is, Jolán persze kivétel, de Jolán teljesen ellaposodott, amióta anya, csak a kislányáról tud beszélni, vagy egyetemi emlékeket melegít fel, vagy – ami még rosszabb – őt korholja, amiért még mindig nem rúgta ki Ernőt, múltkor még a „női méltóság”-ról is locsogott, uramisten, van egy mamája meg egy papája meg egy lakása meg egy fizikus-férje, meg egy gyereke meg egy állása a Történelemtudományi Intézetben, nem csoda, hogy női méltósága is van...

Irén azon vette észre magát, hogy emberek ütköznek neki, már nem is sietnek, hanem futnak, és ekkor tudatosította, hogy esik, nagy, kövér cseppekben, behúzódtott egy kapu alá, és érdeklődéssel szemlélte, ahogy elhúznak előtte, egy kövér hölgy balkezeivel a kalapját szorította a fejére, jobbkezeivel lehetetlenül rövid szoknyáját fogta le, egy szakár úr pedig mindenáron meg akarta őrizni (férfiúi) méltóságát, de eszeveszetten vakogó kutyuskája valósággal vontatni kezdte, Irén felnevetett, majd hangjától megriadva körülnézett, már öten álltak a kapualjban, de mindenki csak saját magának állt ott, komolyan, sőt bosszúsán, Irén elfordította róluk a fejét, újra az utcát kémlelte, most már ismerőst keresve – minél távolibb ismerőst, akivel kiélvezhetné a véletlen találkozás semmire sem kötelező rítusát, ha valakihez beállítunk, mentséget kell találnunk, mintha bünt követnénk el, nem ülhetünk le némán egy sarokba, de az utcai találkozás esetlegessége felment az ürügyek, vallomások és ügyintézők kényszeréről, csak hogy az utca reménytelenül kiürült, buborékok pattognak az aszfalton, Irén egyszerre csak testi fájdalomként élte át, hogy idegenekkel szorong idegen kapualjban, kivetődött az utcára, át az úttesten a szembenlévő járdaszigetre, bőrig ázva fel szállt egy villamosra, mely oly üres volt az eső tömbjében, mint egy cethal hasa, a vilamos fröcsögve megindult, Irén csak ekkor ébredt rá arra, hogy ő most Ernőhöz igyekszik, ismét fittyet hányva a női méltóságnak, el kell mennie Ernőhöz, meg kell tudnia, mi történt vele az egyetemen, talán már nincs is szabadláb, a soklemezes szomszédnő, a Saci a Gabi és a többiek bölcsen elpárolognak, és a beszélőn mindent tisztáznak majd, talán csomagot is küldhet – ugyan, nevetséges, de hogy csukják le, nem divat ez manapság, kirakják az egyetemről és kész, szörnyűség, akkor az 1790-es országgyűlésről szóló monográfiának is befellegzett, nem szabad hagyni, hátha ki lehet még sütni valami okosat, most azonnal elviszi Ernőt Salához, nem, Sala ma lehetetlen, akkor Bélához, elvégre Béla nagyon jól fekszik az egyetemen, és tudja, mit ér Ernő, ő is Bélától hallott először róla, különben is Béla szeret nagyvonalú lenni, most megbizonyíthatja, hogy túlteszi magát a személyes indulatokon – Irén megborzongott, szoknyája csurom víz, és máris le kell szállnia a villamosról, ott az az átkozott ház, máso-

dik emelet, ég a villany, otthon van tehát, és ekkor Irén kristály-bizonyosan megérezte, hogy nem mer fölmenni, még telefonálni sem mer, nem attól félt, hogy Ernőnél van, egyszerűen csak félt, beállt a szemközti kapualjba, és némán bámult fölfelé, az eső alábbhagyott, az utca lassan benépesült újra, egy elegáns úr odaszólt neki, „Közlekedjen csak bátran, sporttársnő”, Irénnek már fájt a nyaka, „ötöt számolok és aztán felmegyek”, ötöt számolt, megindult, de aztán visszaállt a szomszéd kapualjba, vacogva nézte a fénylő négyszöget, újra számolt, de már meg sem indult, egyszercsak kinyílt az ablak, kirepült egy cigaretta. „Otthon van a hapsí” – szólt meg mellette Kornél, „otthon van és téged vár, most jövök tőle”, Irén hitetlenkedve bámult a fiúra, „Hát te honnan pottyantál ide?”, „Onnan” – válaszolta Kornél és az ablakra mutatott, „vesztettem miattad egy húszast”, „Miattam?”, „Láttam, amint lelépsz a villamosról és el akartam tűnni, Ernő azonban azt állította, hogy legalább egy fél óráig nem mersz felmenni, fogadtunk, hát nem megnyerte?” Irén megpróbált nevetni, „Hogy bírtatok megcsinálni, hogy fél óráig gunnyasszak itt”, „Te hogy bírtad megcsinálni?”, érdeklődött Kornél. Erre nem lehetett válaszolni, Irén a fiúba karolt, és meghívta egy kis barackra, Kornél azonban nem akart kötélnek állni, hiszen – úgymond – Ernő várja Irént; hanghordozásában semmi gúny nem volt, ez felbőszítette a lányt, szó nélkül megindult a sarki presszó felé, Kornél vállat vont és követte.

A füstös ketreben a zongora mellett kaptak helyet, Kornél csaknem kiabálva kérdezte meg Iréntől, hogy mikor startol Ernőhöz. A fiú huszonkét éves, tehát még Irénnél is fiatalabb, óriási értetlen és ártatlan szemeket meresztett a lányra. Számára a mesék birodalmába tartoztak az ilyen lelki bonyodalmak, tizenöt éves kora óta érettebb asszonyok gondoskodásának állandó tárgya volt, titokban regényt is írt „Harmincas nők” címen, a disszidens apjától örökölt háromszobás lakásban, ahol egyedül vagy változó baráti lakótársakkal élt, nyugati csomag-küldeményekből és alkalmi korrektúrákból. (Az érettebb hölgyek jelentős része kiadóvállalatoknál dolgozott.) Kornél szerette megfigyelni az életet, Ernő körül is azért lebzsel, mert Ernővel mindig történik valami, az önző emberek ugyanis – Kornél megfigyelése szerint – lelki kényelemből ösztinték és becsületlovagok és ezért vonzzák a nőket meg a botrányokat. „A legnagyobb szabású taktika a taktikátlanság” – mondta egyszer Ernő, és Kornél álmélkodva látta, mennyire beigazolódik ez ennél az ázott csibénél, hiába eszes és tudatos lény, most bekapta a horgot, „Tényleg felmész hozzá?” – kérdezte, majd legyintett és felhajtotta barackját. „Ernő szerint felmegyek?” A zongora üdvösen elhallgatott, a fiú Irén szemébe nézett, mintha szuggerálná, „Tudod mit? Menj vissza te hozzá, és hívd le ide” – javasolta a lány, mire Kornél egy cédulát kapart elő a zsebéből, „I. azt fogja indítványozni, hogy kapcsolj össze bennünket” – Ernő írása volt, vitathatatlanul. „Arról is van cédulád, hogy hozzád akarok felmenni?” Kornél a fejét rázta. „Akkor indulás!” – sziszegte Irén. A fiú eltűnődött. „Túl fiatal vagy hozzám, csak két év választ el tőled”. „Három” – mondta Irén. „Liliomtiprást még úgysem követtem el” – kiabálta Kornél az újra felbolyduló zongora-ricsajban, „hadd legyen olyasmis is, ami még nem volt.” Amikor kiléptek az utcára, Irén dühösen konstataulta, hogy Ernő ablaka sötét.

TELEFON (ÉJFÉLKOR)

Éjfél tájban megszólalt a telefon, „Felvegyem?” – kérdezte Kornél, „Megörültél?” – Irén maga volt a felháborodás, „Most?”. Kornél megsimogatta a lány nyakszirtjét, és a fülébe sügta, hogy alighanem Ernő csilingel. Irén megmeredt, ellökte magától a fiút és a telefon felé kapott, de Kornél félreütötte a kezét, a hívás neki szól. „Vedd már fel!” – kiáltotta Irén, Kornél komótosan kinyúlt az ágyból, ámde ekkorra elhallgatott a telefon. Irén vad dühvel öklözni kezdte a fiú karját, aki méltatlankodva tiltakozott: „Te mondtad, hogy ne vegyem fel.” Irén ráparancsolt, hogy azonnal hívja fel Ernőt, a fiú azonban válasz helyett újból magához rántotta. A lány szabadulni akart, de a fiú tovább makacsodott, „Félbehagyunk valamit” – mondta nyomatékosan. Irén kiugrott az ágyból és a tágas szoba közepén magányosan ácsorgó székhöz rohant, hogy felöl-

tözzön. Kornél könyökére támaszkodva bámulta a kapkodó lányt. Érettebb nőkkel nem jár így az ember. Most először tetszett neki, pöttyös kis ruhában, melltartó nélkül, mezítláb, föl-alá száguldozott a szobában, a szandálját kereste, Kornél persze emlékezett rá, hogy a fürdőszobában hagyta, de óvakodott elárulni ezt, „Gyere vissza” – indítványozta – „utána telefonálunk”, a lány megvetően legyintett, ő most fog telefonálni, Kornél értetlenül rázta fürtös fejét, nem fért belé, hogy minek ahhoz a szandál, „Az utcáról telefonálok, te agyalágyult, csak nem képzeled, hogy előtted beszélek velem?” Ebben a pillanatban újra felsikoltott a telefon, „Fölvegyem?” – érdeklődött Kornél udvariasan – „Vedd már föl!” Kornél csodálkozva pillantott a lányra, hogyan is képzelet, hogy színe előtt beszél Ernővel, Irén a készülékhez ugrott, de a fiú megelőzte.

„Dehogynem zavarasz” – hallotta Irén a szoba túloldaláról, ide menekült, a függöny mögé – „persze, hogy itthon voltunk, tized csöngöttél, átadjam neki?” A lány nem mozdult ki a függöny mögül, „Fantasztikus” – üvöltötte Kornél – „hogyan neked ma milyen mázlid van”, újra csönd támadt a szobában, aztán nevetés, bántó és sértő, a függöny mögött lapuló lány tudta, hogy kivégezték, „Fantasztikus, hát ezt el kell mesélnem Irénnek,” „Nem vagyok rá kíváncsi”, hangzott a függöny mögül, „Képzeld, Ernő a Kék Kakukokban ül Salával, kitalálta, hogy itt vagy, de ez még semmi, újra nyert egy húszast, de még ez is semmi, képzeld, Salától nyerte, Salának volt egy veszteni való húszasa, ez már valami, de még nem minden,” „Elég!” kiabálta Irén, „Sala azt mondta, hogy te nem lehetsz itt, mert néhány órával ezelőtt kapott nálad egy húszast”, Kornél nevetett, minden rosszállás nélkül, örült a jó történetnek, szerette a jó történeteket, Irén elővánszorgott a függöny mögül, mezítláb, sírásra görbült szájjal állt a szoba túloldalán, Kornélnak megesejt rajta a szíve, kezével hívta a telefonhoz, de a lány csak a fejét rázta. „Ernő szeretne beszélni veled.” Irén nem felelt, csak lehajtotta a fejét. „Nem akar” – mondta Kornél a telefonba, „semmiképp sem akar, azt mondja, ronda fráter vagy, nem, Salával sem akar, ő is ronda fráter, nem, nem, semmiképp se gyertek fel, a húszast pedig küldd vissza Irénnek, hiszen az övé, a Sala sosem adta volna vissza neki, és most leteszem a kagylót, mert még beszélni valóm van Irénnel”. „Ne tedd le” – szólalt meg a lány teljesen nyugodt hangon, magabiztosan odasétált Kornélhoz, átvette a kagylót, „Tényleg te vagy az, Ernő, jól mulattál?” „Nem mondhatnám” – hallatszott a drót túloldaláról – „Ámbár tagadhatatlan, hogy mai estém nem nélkülözte a humorisztikus mozzanatokot.” Irén egy ideig a hallgatóra meredt, mint valami alattomos állatra, és Kornél csodálkozva látta, hogy a lány arca megszelidül, „Ne izgulj, Ernő” – mondta halkán – „nem kell izgulni, igazán, majd kapsz más állást”. „Hogy jön a csizma az asztalra?” – érdeklődött a hang. „Nagyon gonosz vagy, a szokottnál is gonoszabb, ez annak a jele, hogy félsz, hát ne félj, csak lesz valami állásod, és a könyved is megjelenik majd.” Nagy csend volt a válasz. „Hallasz? Hallasz még? Letetted? Tudom, hogy ott vagy, szólalj már meg, az istenért! Ne félj! És attól se félj, hogy feljelentlek emberkinzásért, legfeljebb magamat fogom feljelenteni.” Ezzel letette a kagylót, bement a fürdőszobába, felhúzta szandálját és köszönés nélkül kisélt a lakásból.

A FELJELENTÉS (REGGEL FÉL NÉGYKOR)

Néhány örökkévalóságot kellett várni a házmasterre, peckes biccentéssel háritotta el rosszmájú férfi-gygyorát, de mihelyt becsapódott a kapu, kiszaladt belőle az erő, le kellett ülnie a járdaszélre. Ezen a gyér világítású utcán öt perc alatt kiérhetne a Dunaparttra. „Hülyeség, biztos kiúsznák” – gondolta. – „Különbzen sem korszerű megoldás, anyámék még vízbe ugrottak, nagyanyámék gyufát ittak, nekem már ott a sevenal.”

Épp a legjobbkor tápázkodott fel, a sarkon feltűnt egy rendőr, bevihetné, igazán, az őrszobán legalább erre a szörnyűsége nem kéne gondolni. Ernő fogadással nyert húszasaira, kár, hogy ott viszont rendőrök találhatóak, kérdésekkel zaklatnák, miért nincs állása, miből él, honnan tudja ő azt? A hatósági közeg, egy egészen fiatal fiú el-sétált mellette, pillantásában szétoperálhatatlanul keveredett a hivatalos és a férfi-kihívás, Irén érezte, hogy utána fordul, igyekezett céltudatosan lépegetni, közben eszébe

jutott első éjszakájuk rendőrije, de jót nevettek rajta, és milyen régen volt, három évvel ezelőtt. Átmeneti kölcsönlakása környékén kőszált, a lombos-dombos budai tájon; egy kőkerítés mögül váratlanul felbukkan Ernő, „Tanácsolni akarok magának valamit” – kiabálta már messziről –, „még házasság előtt kergesse el Bélát a fogorvoshoz, különben hónapokig nem lesz kosztpénze.” „Szóval menjek hozzá?” – kérdezte Irén. „Eszébe ne jusson!” – mondta a férfi. Irén nevetett. „Bátran dönt mások ügyében.” „De, hiszen maga alig várja, hogy lebeszéljék.” Irén csak rövid időközökre tudta elhiteni magát, hogy szereti Bélát. Nagytudású ember, ez igaz, a magyar felvilágosodás irodalmának legalaposabb ismerője, kiváló előadó, de Irént mindez csak ideig-óráig kárpótolta a férfi fölöttébb hiányos fogsoraért, az első csók közben alig bírta legyűrni viszolygását, mint pállott barlangból, áradt Béla szájából a bűz, ráadásul alsó ajka behorpadt, nem tartotta a fogak kerítése. Olykor persze meg lehetett feledkezni erről, meg a tenyér-izzadásról, sőt még arról is, hogy köhint, mielőtt megszólal, de most egyszerre világossá vált, hogy reménytelen az ügy, ráadásul Ernő ránevetett, vállára tette a kezét, „Holnap szakít vele” – közölte, „Hogyan?” – kérdezte hűledezve Irén, „A részleteket mindjárt megbeszéljük.”

Irén valószínűleg nem betegedett volna bele ebbe az éjszakába, ha Ernő a többiekhez hasonlóan fálnak fordul és elalszik az öröm után. Erre minden oka meglett volna, különben is már két óra lehetett, ám ekkor azt javasolta, hogy menjenek sétálni. „Most?” – kérdezte Irén. „Hát persze, hogy most, eddig nem értünk rá.” Ezüstösen csillogott a lomb és kerítés, „Tegnap is telihold volt”, mondta Ernő szórakozottan, Irén elnevette magát, „Még holnap is telihold lesz”, javított Ernő. Később csókolóztak egy padon, a rendőr a föld alól bújt elő, elkérte igazolványukat, majd közölte Ernővel, hogy szemérsértésért bekiséri. „Köszönöm” – ragyogott fel Ernő –, „igazán hálás vagyok, indulhatunk?” A rendőr kigúvadt szemmel meredt rá. „Holnap lesz a születésnapom” – magyarázta Ernő Irénnek – „és négy év óta mindig beállít ilyenkor egy Rózsi nevű hölgy virággal. Unom. A születésnapot, mint intézményt is unom.” A rendőr még egyszer megnézte Ernő igazolványát, majd visszaadta, tisztelgett és továbbállt.

Irén – már a Dunaparton – azon kapta magát, hogy mosolyog. Keserűen állapította meg, hogy akkor kellett volna megölnie. „Kár, hogy nem vitt be” – mondta Ernő –, „úgy gondolnál rám, mint egy vértanúra, és Rózsit is megúsznám. „Így nem úszhatod meg?” Ernő a fejét rázta. „Az olyan hölgynek, aki évente egyszer jön, nem szabad családást okozni.” „Nem értem” – mondta Irén. „Majd megérted” – biztosította Ernő.

Igen, Ernő már akkor tudta a sorsát. De ha tudta, akkor megkímélhette volna. Nem lett volna szabad újra jelentkeznie. Igaz, nem is jelentkezett, hanem megvárta a hívást, de csak azért, hogy elhárítsa magától a felelősséget. Már az első éjszakán kívülről látta őt. Igaz, önmagát is kívülről látta és becézte: „Milyen okos ez az Ernő” állapította meg időnként, „Ernő megsokszorozódik az ágyban.”

Irén egy öntöttvas-gombán ült, és emlékeiből felpillantva megállapította, hogy alig észrevehetően dereng. A rakpart kihalt volt, a távoli hidon éppen villamos dübörgött, Irén a szokásosnál is kisebbségre érezte magát, végignézett a lábán, mintha összezsugorodott volna, gyorsan felállt, és riadtan látta, milyen kicsi, talán a kockaköbe süllyedt, csak kicsit kéne lehajolnia, és homloka a vasgombába ütődne, Irén megindult, mind gyorsabb léptekkel távolodott a víztől, Béla rögtön megmondta Ernőről, hogy gonosz, az anyja is ezt mondta, Ernő egyszer bevitte az anyját egy cukrászdába, és megkérdezte tőle, „Nem kér egy sarokházat?”, anyja azt hitte, hogy gúnyolódik, nem tudta, hogy eszik is a sarokházat, „Vagy inkább pischinger-tortát kíván?”, erre meg azt hitte, hogy disznólkodik, Ernő mindkettőből hozatott, anyja megnyugodott, de ez nem változtat azon, hogy Ernő csakugyan gúnyolódott, mindenkin gúnyolódik, mindenkit tönkretesz, most a szomszédnő kerül sorra, az a nyamvadt Kati, meg kellene menteni, undok, nagypolgári csibe, mire mind a háromszáz lemezét lejátssza nála, mindennek vége lesz, Katinak is, nem szabad hagyni . . .

Irén már szinte futott a körút felé, egy rendőr az útját állta, a személyi igazolványát kérte. „Mi a fenének?” – kérdezte Irén, a rendőr megfogta a karját. Aztán egy lócán ücsögött sokáig, a csikkeket számolgatta az olajos parketten, talán el is aludt, később a szomszéd helyiségben egy számladt szemű tiszt kikérdezte az adatait. Irén váratlanul

közölte vele, hogy meg kellett volna ölnie a szeretőjét, hiszen évek óta tudja, hogy közveszélyes; az is bűn, ha valami hasznos tettet nem követünk el. Följeleníti magát gyilkossági kötelezettség elmulasztásáért, és az iránt érdeklődik, hogy feltétlenül tudatnia kell-e a szóbanforgó személy nevét? A tiszt a vallomás közben bólogatott, a tollával babrált, nem nézett fel Irénre, majd válasz helyett halkán így szólt: „Hordja el magát.” Irén azonnal megfordult, és indult kifelé, a tiszt utánaszólt: „Az igazolványa”. Most néztek először egymás szemébe. „Ha tényleg megölné, ne felejtsem el visszajönni” – mondta a tiszt fáradtan – „ez enyhítő körülmény.”

A hajnal addigra már felmosta az utcát, az első szemeteskeszi is feltűnt, férfiak ugráltak le róla, ráhelyezték a kukát az automatára, Irén nézte, hogyan fordul be a hulladék a kocszi roppant gyomrába, „Eltűnni örökre” – gondolta kijózanodva, miközben az autó tovaagördült mellette. Az egyik férfi – egy fiatal óriás – valami félreérthetetlen indítványt kiabált oda neki, „Az élet megy tovább”, gondolta Irén és befordult a sarkon.

Te oadka'n tillem Saadet ferdinam!

Hejrtalen Zitate hebbende: olivast,
S' mult an derabp, itromm, rowingim
Ved angderne.

Jei! som a schilt stædem nyttete,
Som kagard gom, Som an eg katelma
Tejed saiteim sola utra tættel!

Uttra sam adnab,
Eg somer cæim, valamerne fridulle!
Fegga dlatim vedd ei vedelgdu!
Fegga a Vægis utra sandnante

Augula tistad!

Ei' sova cæim, s' ne jelligs el engom!
muy an dgetat Pyreieim dttal,
muy an atadnab kareim kverteie,

Caat an jelligs el!

Ott a, ol' ott a tied e sober stæit,
Munderitt Uter, vedd il, vedd hal,
S' seiga kep omne keltung orvick
Fæste naver' lert.

People as complex beings
include some, some, and
others as ...

Teljes eget

A gyermekkor arany holdja
 s ifjúságom is velem száll
 felhőkkel, madarakkal,
 nemcsak emlékeimben él,
 szülők, testvérek arca,
 élők, megholtaké,
 mesék és eltűnt tájak,
 virágok tánca szívémen,
 nyarak és lángolások,
 ez mind én vagyok együtt,
 szárnyalva az évekkel,
 szólván az emberi szentség
 megtartó értelméről,
 ezért komoly arcom és szavam,
 nem a hatalom bíróságával,
 de az emberi méltóság díszével
 döntően kimondva mindig:
 senkit se alázhatsz meg,
 de a zsarnoknak vágd szemébe,
 kegyetlen és aljas!
 ember és természet
 így halmozódik föl bennem,
 ne csak a csapongó fiút,
 a dombtetőn merengőt,
 a férfit is lásd, villámló szemével,
 s az öregező hangtalanóságában
 tudd:
 a lélek ítél,
 teljes eget lát maga előtt,
 létben a maradandót,
 maradandóból a többet,
 melyet én is oda tettem
 a föld és ég erőihez.

Egy vonat fut

Egy vonat fut a tájon át,
 cipeli zord füst-oszlopát.

Leng a fák csipke-fátyola,
 utazol, nem tudod hova.

Fut veled álom, látomás,
 kis bakterház, nagy állomás.

Sípjelek, fények, alakok,
 s te nézed, félve hallgatod.

hol jársz és mit rejt a homály,
 mintha itt éltél volna már.

Egy üres, süket pusztaság
 vad szele bússzivedbe vág.

Áll a vonat és sír a szél,
 az árny a válladra alél.

Fent hold és dermedt csillagok,
 benned oly borzongás vacog,

sikoltanál, de nincs erőd
 s csak állsz a pusztaság előtt.

JEGYZETEK FÜLEP LAJOSRÓL

Egy magyar Hamlet még koponyáját sem veheti kezébe; különöc végrendelete nyomán hamvainak sem maradt nyoma. Pedig nagyon is jellemző magyar koponyája volt. Minden magyar művészettörténet elején ott van a hozzá annyira hasonló kalocsai vörösmárvány királyfej (a 13. századból); de kísértetiesen hasonlított Péterfy Jenő fényképére is. Az Árpád-házi királyfej a tudóst, Péterfy fényképe a kritikust örökíti meg. Kortárs ábrázolásai közül Martyn Ferenc remek rajza eleveníti meg legjobban: a teljes értelmi és érzelmi gazdagság, az életbölc s Fülep végső ábrázata sugárzik róla.

A kalocsai királyfej egész archaikus lényét élénk idézi. A második reformkor, a Nyugat és a huszadik század nagy nemzedékének belső emigrációba vonult óriása volt. 1930 körül a magyar irodalom és tudomány élőhalottjának számított. Barátai, Lukács György, Mannheim Károly, Szilasi Vilmos, Antal Frigyes, Meller Simon, vagy tanítványai, mint Hauser Arnold, Tolnai Károly 19 után bevonultak a világ köztudatába. (Itthon csak kevés tanítványa maradt, mint Káldor György vagy Szántó Rudolf.) Ő a harmincas évek közepe táján Illyés Gyula látogatása nyomán jutott vissza megint a magyar szellemi életbe, hogy rövid intermezzo után újra visszasüllyedjen zengőtövi magányába. Ha néha megszólalt, tömörre fogott, rövid megnyilatkozásaiban a Nyugat első éveinek prózáját vélték hallani soraiból. Valóban közel állt ez Ady prózájához. Németh Lajos szerint a modern magyar filozófiai és művészettörténeti műnyelv megteremtője; lehet, hogy így van, ennek azonban semmi köze a Magyar Filozófiai Társaság, vagy a Minerva Társaság stílusához – közelebb áll ez a 16–17. század magyar prózájához, sőt, mint stílusvizsgálatok be fogják majd bizonyítani, egyenesen annak továbbfejlesztése. (Diákkoromban könyvtárában egyszer a régi Nyugat-ok lapozgatása közben nyitott rám: „Ne ezekkel töltse idejét – olvassa Thököly emlékiratait.”)

Németh László legújabb életrajzírója azon csúfolódik, hogy nemzedékünknek, az 1930 körüli fiatalságnak bálványai voltak. Valóban voltak, mert kivételes nagyságok éltek még fiatalkorunk idején. Az a szerencse jutott osztályrészemül, hogy sokukat, legtöbbször, még én is ismerhettem és csodálhattam. Az első, akit fölkerestem, ki is lehetett volna más, mint Szabó Dezső, akivel tizenhét éves koromban interjút csináltam. (Dombóvárott létezett akkor a Tolnavármegye c. ellenzéki napilap.) Emberi közelségébe az óriások közül azonban először Fülep Lajosnak jutottam. Ennek egyszerű oka volt. Rejtekhelyétől, Zengővárkonytól, ahol református lelkész volt, a mindössze húsz km-re fekvő nagyközségi Bonyhádon jártam gimnáziumba. A Zengőre kirándulva, pécsvaradi vagy pécsi rokonokat látogatva útba ejtettem, parókiáján élvezve szívélyes, de mindig szabadkozó vendégszeretetét, kalauzolását a Zengő körüli gyönyörű tájakon. Abban az időben ritkán állított be vendég hozzám; ő maga is elvágta szellemi összeköttetéseit. (Rejtély, miért nem a maguk idejében írta meg nagy tanulmányait Derkovitsról és Csontváryról, amikor segíthetett volna rajtuk.)

Böloni György Ady könyvében a félelmetes hírű fiatal műkritikust Ady becéző szavával szakállas Krisztusnak emlegeti. A századforduló poshadt művészeti életében a fiatal Fülep műkritikáival olyan izgalmat és fölháborodást keltett, mint a fiatal Péterfy színikritikáival. Fülep ezt az első fiatal kritikuscsoportot élete végéig szeretettel emlegette; Hevesi Sándor, Kárpáti Aurél és Márkus László állt akkoriban közel hozzá. Módja nyílt, hogy hosszú évekre külföldi tanulmányutakra küldjék. Itália, Párizs, sőt Anglia voltak vándoréveinek színhelyei. Egyszer részletesen elmesélte, hogy bújta az angol székesegyházak tornyait, padlásait, tetőszerkezetét, hogy mindent kézzelfogható valóságában ismerjen meg. Rómában a nagy vatikáni diplomata, a híres műcrtő Ram-

polla bitoros társaságába került; Fülep első felesége, Erdős Renée meg is írta egyik nagysikerű regényében ezt a korszakát. Hosszú évekre Firenzében telepedett le. Papini barátságába fogadta, mint ezt a Krisztus követése előszavában oly érzékletesen megírta. Onnan szerkesztette a szellemtörténet első magyar folyóiratát, *A Szellemet*. Lukács György, Fogarasi Béla, és a Babits–Juhász–Kosztolányi levelezésből is zseninek tűnő Zalai Béla voltak fő munkatársai. Az első világháborút Itáliában élte át, példátlan élelátással figyelve és jelentve a világpolitika valódi menetét, igazi hátterét és várható jövőjét. A Huszadik Századba a háború végén írt nagy tanulmányában a demokratikus és szocialista új Olaszország víziója bontakozik ki. Fülep barátai lettek a fasizmus előtti, első világháború utáni Itália irányítói, köztük a nagy barát, Amendola.

A német–osztrák összeomlás után az angolszász hatalmak befolyását látta emelkedőben, amit ezek olaszországi jelenléte indokolhatott. Károlyi Mihály őt bizta meg a Magyar Népköztársaság itáliai képviselőjével. 1919 februárjában a Külügyminisztériumban kapott nagyobb beosztást és rövidesen, 19 februárjában a pesti egyetem újjászervezésekor természetesen ő kapta az olasz tanszéket. Maradandó 19-es irodalmi alkotása Szabó Dezső Elsodort falu-jának monumentális bírálata a Nyugatban, a magyar kritika egyik legnagyobb teljesítménye, műelemzése. Szabó Dezső a Segítség-ben adta vissza a kölcsönt a tőle megszokott rosszmájúsággal, de bizonyos fokú becsüléssel is. „... Havas tanár, akibe Párizs, Flórenc, Róma belemérgezték a csak szépségben, csak esztétizálásban, csak kultúrában élés vágyát. Itt tanár már tizenkét év óta. Itt, ahol az uccákat por és trágya fedik, ahol naponta kétszer disznókonda visit végig a házak közt, ahol vasárnap délután harmonika a zene és ahol a patikusnak irodalmi véleményei vannak! Szenvedélyesen veszi a könyveket, a képeket, a folyóiratokat: elbűjtatja közjük életét. És ír, ír fiókjának tanulmányokat, esztétikai méltatásokat: hogy nagyvárost, tudományt, és kultúrát hitessen maga köré. Nem jár sehová, lányra nem néz. Csak ezek közé a titkos tűzű lelkek közé jön el néha, hogy kibeszélhesse könyvekben felszívott lelkét...”, „... Havas félő reménykedéssel nézett Bálindra, mint a nagyon szerelmes kérő a döntő pillanatban. Eltikkadt hangon mondta: – Mester, én írtam egy esztétikai méltatást a mesterről. Ha egyszer kegyeskednék elolvasni. Bálint nagyon unta az efféléit, de a mai nap lefogta rosszaságát. – Hozza el egyszer hozzám a tanár úr, – mondta lehetőleg érdeklődő arccal. Havasnak ünnepélyes lett az arca, mintha egy előtte levő oltárról tizenkét gyertya világítana rá. Titok-felbontó, halk meleg hangon mondta: – Kimutattam benne, hogy mi a gyökérlényege annak a nagy újságnak, amit a mester jelent a művészetben. A mester ösztönös művészi látásában elért ahhoz a világlátáshoz, ahol a tudomány van. Semmi sem álló, semmi sem mozdulatlan vagy dermedt a mesternél. A mester szemeiben minden anyag, az egész élet örök rohanás, folytonos tovamozdulás. Hiszen érdekes, így van ez még a mester írásaiban is. A mester ígésítette az egész mondatot: jelző, tárgy, határozó, minden igeszerű lett, hogy mondja ezt a folytonos tovaáporozását minden levegőnek, mert a világ ige. A mester örvénylő atom-gyökeréig látta meg a világot és ez határozza meg egész művészi technikáját. A mesternél a holttest szétrohan, rohanás az alvó test is, akár egy homályos verembe hajított kő. Csodálatos, csodálatos! Halkan, vallomás-szerűen, vallásos cirógatással mondta szavait. Bálint már a belső szemeivel is ránézett. Eddig csak úgy futó köszönésekből ismerte a tanárt. Hány ilyen földrehullott papja lehet az országban, hány dugott láng éghet így az ő lángjától!...” (Segítség. II. köt. 52., 54–55. l.)

A 18–19-es állomásai miatt papírforma szerint emigrációba kényszerült Fülep itthon maradt és vidékre ment. Először Baján vállalt lelkészséget, majd egy egész kis faluba, Zengővárkonyba választotta meg magát. Baján jóbarátja volt az egyetlen könyvkereskedő, Kollár Kálmán, később a pesti Egyetemi Könyvesbolt újjászervezője, majd az amszterdami Pantheon Verlag tulajdonosa és a háború után az első nagy nemzetközi irodalmi folyóirat, az Erasmus alapítója és főszerkesztője. Bajáról szekerezett át gyakran Decsre, ottani lelkészbarátjához, Arany Déneshez. Itt kezdte gyűjteni csepepeit, szötteseit, szökrönyeit, hűsvéti tozásait. Várkony ősmagyar, de rendkívül kicsi, szerény jövedelmet biztosító parókia volt. Utolsó postája és vasúti állomása Pécsvarad.

Második felesége 19-es professzori korának rajongó tanítványa volt, maga is a magyar népzene és népművészet szakértője. Láttam a Babits-hagyatékban Fülepné egy levelét, ebben megírja, hogy férje nem bírja tovább a nyomort, ha nem segít rajta a Baumgarten-alapítvány, öngyilkos lesz. Babits, aki Dante- és olasz szakértő-mivolta miatt annyira becsülte Fülepet, rögtön nagydíjat adott neki. (Fülepnek egyébként Babits Divina Commedia-fordításáról nem volt föltétlen jó véleménye, szerinte a Vita Nuova-t kellett volna fordítania.) De jellemző Fülepre, hogy alig jutott hozzá a pénzhez, kertjében saját tervei szerint egy hatalmas terméskő könyvtárat és dolgozószobát építtetett. Itt töltötte délelőttijeit egyházi ügyeibe vagy kézírataiba elmerülve. Hosszú kutyanyelvekre szeretett írni, éspedig lúdtollal. A templom és parókia mögötti kert valóságos paradicsoma volt, egyik oldalán a hegyoldalról csobogó csermellyel, züm-mögő méhessel, termésüket potyogtató alma-, körte-, szilvafákkal. Garmadában állt a gyümölcs a fű között, a gazda figyelmére sem méltatta. Első látogatásomkor tudtam meg, hogy a ház gazdája szigorú diétán él, míg vendégeit legízesebb csirkepaprikással kínálhatta, ő maga főttkrumplin, rizsen, párolt gyümölcsön élt.

Fülep Lajos neve a Pesti Naplóban került elő újra 1929-ben, amikor három folytatásos cikkben a dunántúli magyarság pusztulásának körülményeiről és okairól nyilatkozott. Kodolányi János akkor már megírta, sajnos ma már elfelejtett röpiratát „A hazugság öl!”-t, és mindaz, amit ő és Fülep előttárt, készen állt Babits Orgoványban kivégzett jogászprofesszor nagybátyjának, Budai Dezsőnek első világháború előtti tanulmányában. Ezek a cikkek azonban nyomtalanul eltűntek. A népi mozgalmak, a Sarló, a Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok írásaiban sem idézik őket. 1930-ban Gunda Béla, a mai debreceni etnográfus professzor társaságában látogattuk meg Fülepet. Az általunk legtöbbször becsült, és nekem földim, Illyés Gyulának nem győztük ecsetelni Fülep egyedülvalóságát magyar sorskérdésekben. Fülepnek is rokon-szenves volt Illyés első pár kötete; tény, hogy Illyés elhatározta, meglátogatja Fülepet egyik hazarándulásakor. A Nyugatban megjelent Pusztulás, amely Babits, Németh László és mások írásai nyomán valóságos mozgalmat indított meg, ma már történelmi dokumentum.

Mikes Lajos halála után az Athenaeum fillérékért kiárusította a húszas években kiadott és raktáron maradt Mikes-szerzőket. Fülep Lajos Magyar Művészete szintén közöttük volt. Vas István önéletrajzából is kiderül, milyen nagy hatással voltak nézetei nemzedékünkre. (Lechner dicsőítése miatt pár éve nem kisebb világnév, mint Pevsner adott neki fényes igazolást.)

Fülepnek Európa csak egyik oldala volt. Ő sosem tudta elválasztani a magyar múlt helyes tudatát a legmélyebb európai műveltségtől. Sajnos a harmincas években nem létezett még zsebmagnó, s így csak a mi agyunkban élnek még intészei, tanításai, helyre-igazításai. A Zengővárkony fölött elterülő évszázados hatalmas szelídgesztenyeerdő és az egész a Dráváig kilátást nyújtó roppant fennsík volt sétatözi vizsgáztatásainak és oktatásainak színtere. Mint D. H. Lawrence-nek, neki is különös tehetsége volt a genius loci, vagy a jobb angol kifejezéssel a „spirit of the place” iránt. Felejthetlenné recitálásai az angol és német klasszikusokból. Tőle tanultam meg csodálni Robert Browning-ot; ma is látom és hallom, ahogy először szavalja:

*„Oh Galuppi, Baldassaro, this is very sad to find!
I can hardly misconceive you; it would prove me deaf and blind;
But although I take your meaning, 'tis with such a heavy mind!*

*Here you come with your old music, and here 's all the good it brings.
What, they lived once thus at Venice where merchants were
the kings,
Where St. Mark's is, where the Doges used to wed the sea
with rings?”*

(Vas István fordításában:

*Ó Galuppi, Baldassaro, szomorú, hogy rád lelek!
Nem vagyok süket, se vak, hogy téged meg ne értsenek,
De a szívem oly nehéz, míg képzeletem száll veled.*

*Íme itt jössz ó zenéddel, régi kincseket kínál.
Mondd, így éltek Velencében, hol a kalmár volt király
S tengert jegyzett el a dözse, hol a Szent Márk-templom áll?)*

Nagy rajongója volt Meredithnek, de még jobban csodálta, amikor egy egész telemet rászánva végigolvastam összes műveit, és valóban bámulatraméltó sokféle magyar vonatkozását összeállítottam. De ő tanított meg az angol parasztlázadás nagy költőjének, William Langland-nek nagyságára is. A középkori angol misztikusok, Richard Rolle of Hampole nevét pedig tőle hallottam először. De ugyanígy hívta föl figyelmemet a nagy német misztikusokra, Susora, Mechtild von Magdeburgra és Hildegard von Bingenre. A spanyol manieristákat, Gongorát, Avilai Szent Terézt és San Juan de la Cruzt akkor emlegette, amikor magyar költők még létükről sem tudtak. De tőle tanultam meg becsülni John Lylyt is, a Euphues szerzőjét. És nincs vége-hossza azoknak a tanácsainak, amelyekkel az irodalom- és művészettörténet vagy a történettudomány igazi és érvényes klasszikusaira és nagy műveire terelte figyelmemet. (Nem akarom megbántani azokat az élő vagy mások által becsült írókat és tudósokat, akiknek értékét kétségbevittem.)

Hamar odahagyta a Választ, mert távolról sem váltotta be az ígéretek és reményeket. Viszont mégiscsak a népi írók fölfedezésének vagy forgalmazásának köszönhetette, hogy a harmincas évek második felében, a pécsi bölcsészeti karon a művészettudomány magántanára lett, és így komolyabb jövedelemhez juthatott. Föl kell jegyezni, hogy Halasy-Nagy József volt az, aki minden akkori kormányfórummal szemben részleges rehabilitációját keresztülvitte. (Mihelyt komolyabb, állandó jövedelemhez jutott, jelentős összegeket költött megint könyvtára gyarapítására; 1937–38-ban nagy csomagokat küldtem neki Bécsből.) A pécsi professzorok közül rajta kívül még Csekey István, a magyar alkotmánytörténész, a pragmática sanctio valódi történetének leplezője állt közel hozzá, már csak azért is, mert a várkonyi gesztenyés fölött vásárolt szőlőt magának, és így gyakran érintkeztek. Amikor Kerényi Károly Pécsre került, néha-néha ő is kirándult hozzá, de Kerényi maga is csak előadásaira utazott le Pécsre. Pécsi tanítványai közül Weöres Sándor volt az, akiben lelkéből lelkedzett magzatját megtalálta.

45-ben Keresztury Dezső átnyújtotta egyet. ny. r. tanári kinevezését Pécsre, majd Zambra Alajos halála után a pesti olasz tanszékre hívták meg, és egyúttal az Eötvös Kollégiumban fő-fő tutori állást kreáltak neki. Az olasz tanszékről Gerevich Tibor halála után a művészettörténetre váltott át, és voltaképpen itt nevelte jelentékeny tanítványi gárdáját: Körner Évát, Németh Lajost stb. Eötvös Kollégiumi megbízatása azonban elkésett volt. Fülep ugyan kommunistának vallotta magát, de elképzelhetetlen volt, hogy ő nevelje az oly sokrétű háború utáni Eötvös-ifjúságot. Halász Gábor, Bernáth Aurél által föstött portréjának leleplezési ünnepélye után Lukács György társaságában engem is behívtak abba a külön kis néprajzi múzeumba, amelyet gyűjteményéből akart élő okulásul az Eötvösben fölláttani. Pesti, megnőtt jövedelméből könyvtárának szerzett be megint, szerinte nélkülözhetetlen darabokat; a British Council könyvaukcióját kihasználva, az újabb angol művészettörténeti irodalmat és kedvenc angol könyvsorozata, a World's Classics köteteit hozattam meg neki. Valódi munkatere a nagy magyar művészettörténet és a művészettörténeti kutatás megszervezése volt. Buda egyik legszebb tájképében, a Széher út fölött bérelt magának kedvenc Zengő vidékére emlékeztető házat, itt látta hetenként egyszer vendégül leghűbb tanítványait, az őt több versében megjelenítő Fodor Andrást, az őt zenében is köszöntő Sárosi Bálintot

és másokat. Ahogy Várkonyban, itt is télen-nyáron saruban, kampósbotjával tette meg hatalmas sétáit.

1970 szeptemberének egyik napján fellábadban vérkeringési zavarok támadtak. Túrelmes fekvés talán rendbehozta volna, de ő kikövetelte az éroperációt. Másnapra, ágyából kiugorva, embólia végzett vele. Nyolcvanhat évének hitetlenkedő csodálói végül is fölöslegesnek tartották a szabad természetben való sok sétát, a szigorú diétát, a szabályos ebédutáni pihenést és a korai fekvést. Valószínűleg azonban éppen ez a fegyelmezett életmód hosszabbította meg legalább három évtizeddel életét, hiszen sok nagy kortársa, Ady, Babits, Karinthy, Kosztolányi, Móricz és a többi óriás, nemzedékekkel őelőtte távozott.

Fülep Lajos a magyar művészettörténet, filozófia, irodalmi és művészeti kritika egyik legnagyobb alakja; Pécs, Baranya és a Dunántúl modern kultúrtörténetének kiemelkedő személyisége; különös, nagy ember volt, ne veszítsük szemünk elől.

PÁRHUZAM ÉS HALMOZÁS

JUHÁSZ FERENC ANYÁM CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉNEK SZERKEZETI ELEMEI

1.

Roman Jakobson hivatkozik egyik tanulmányában – *Grammatikai párhuzamosság a népköltészetben* – G. M. Hopkins 1865-ös *On the Origin of Beauty* című dolgozatára, amely úttörő módon ismerte fel a kifejezés paralelizmusának poétikai értékét. „A költészet mives része – írta az angol tudós –, talán azt is mondhatnánk, mindaz, ami a művességhez tartozik, a párhuzamosság alapelveire vezethető vissza. A költészet szerkezete a párhuzamosságok folytonossága, amely a héber költészet és az egyházi zene antifóniáinak úgynevezett technikai párhuzamosságaitól a görög, olasz vagy angol költészet bonyolultságáig terjed.” Jakobson maga is megerősíti és igazolja ezt az elgondolást: „A grammatikai jelentések szimmetrikus ismétlése és szembeállítására – mondja *A grammatika poétikája és a poétika grammatikája* című tanulmányában – költői kifejezőeszközzé válik.” Majd így folytatja gondolatmenetét: „Valamely adott költeményben fellelhető különféle morfológiai osztályok és szintaktikai szerkezetek kiválasztásának, megoszlásának és kölcsönös kapcsolatainak elfogulatlan, figyelmes, kimerítő, teljes leírása magát a kutatót is meglepi a váratlan és feltűnő szimmetriákkal, a kiegyensúlyozott struktúrákkal, az egyenértékű formák és a szembetűnő ellentétek hatásos halmozásával, sőt meglepi a költeményben használt különböző morfológiai és szintaktikai struktúrák erősen korlátozott halmazával; épp ez az elhatároltság teszi lehetővé, hogy követni tudjuk a ténylegesen felhasznált alkotórészek mesteri kölcsönhatását. Emeljük ki még egyszer ennek a költői eszköznek a különösségét: minden kellő érzékenységgel rendelkező olvasó, ahogy azt Sapir mondaná, ösztönösen érzi ennek a grammatikai eszköznek hatékonyságát és szemantikai súlyát anélkül, hogy bármiféle „kísérletet tenne tudatos elemzésre”.

Juhász Ferenc *Anyám* című költeménye – ahogy a költő mondja: éposza – is a „szintaktikai struktúrák halmazára” épül; az éposz olvasója ezáltal is „ösztönösen érzi ennek a grammatikai eszköznek szemantikai súlyát.” Vagyis olyan költői alakzatról van szó, amely maga is a tudós nyelvész által magasztalt „grammatikai szépséget” sugároz. Ez a grammatikai erő azonban magyarázatra szorul. Ösztönös érzésünket tudatos belátássá kell alakítani. Vagyis kísérletet kell tenni a költemény grammatikai rendjének elemzésére, fel kell deríteni a szintaktikai formák belső törvényszerűségeit, a grammatikai rend költői funkcióját, poétikai értelmét.

Az *Anyám* szintaktikai formáinak – párhuzamos szerkezeteinek és halmozásainak – rendszerbe foglalása igen bonyolult feladat. Főként azért, mert e formáknak mindmáig nem alakult ki egységes, széles körben alkalmazható rendszere; s egy általánosan érvényes elméleti tipológia voltaképpen ki sem alakítható. A rendszertani kísérletek mindig egy konkrét szöveg elemzéséből születtek, s ezért mindig csak bizonyos körben alkalmazhatók.

Robert Lowth – a párhuzamos nyelvi szerkezetek költői jelentésének első kutatója – az ószövetségi szövegek vizsgálata nyomán alakította ki osztályozási rendszerét. 1778-ban, Ézsaiás könyvének fordításához írt értekezésében a párhuzamos sorok három fajtáját különböztette meg: a szinonim, az ellentétes és a szintétikus párhuzamosságokat. „Megfigyelhető – mondja –, hogy e különböző párhuzamosságok állandóan keverednek egymással; és éppen ez a keveredés adja a kompozíció változatosságát

és szépségét.” A magyar elméleti irodalom lényegében ezt a tipológiát követi. Arany János nevezetes verstani tanulmánya – *A magyar nemzeti versidomról* (1856) – e nyelvi formák három osztályát különböztette meg. „Első – írja – a *párhuzamos*, miszerint ugyanazon gondolat különböző szavakkal ismételtetik, s alkotja mintegy a vers elő- és utórészét... Másik az *ellentétes*, midőn a vers elő- és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki... Harmadik az *összerakó* (syntheticus), midőn a rokon eszmék (varia, non diversa) sorozásában némi *haladványt* (progressio) vehetni észre; vagy pedig ugyanazon gondolat, *kiegészítő toldalékkal*, ismételtetik...” Hasonló rendszert vázolt fel Vikár Béla is, midőn a paralelizmusok három fajtájáról – a párhuzamos, az ellentétes és a fejlesztő – formáról beszélt.

Mások természetesen – az elemzett szöveg tulajdonságaitól függően – más tipológiát alkalmaztak; általában több kategóriával dolgoztak. Így R. J. Hightower 1959-ben hatféle paralelizmust különböztetett meg: az ismétlést, a szinonimiát, az antonimiát, a „hasonlóságokat” (lexikai és grammatikai hasonlóságok), a „különbözőségeket” (grammatikai hasonlóság, lexikai különbözőség) és a formapárokat (lexikai kapcsolódások, grammatikai hasonlóság nélkül). Más tudósok elsősorban finn–ugor népköltészeti anyag alapján dolgoztak ki tipológiai rendszereket. Oskar Kallas észt lírai dalokat vizsgálva, Wolfgang Steinitz pedig Arhippa Perttunen karjalai énekeit elemezve csoportosította a párhuzamos sorokat. Am mindezek a kutatások inkább csak az elemzett szövegek belső struktúráját tárták fel, a paralelizmusok általánosan használható tipológiájának kidolgozására nem vállalkoztak. S nem oldották meg a sorpárok határain kívül eső paralelizmusok problémáját sem. Roman Jakobson találóan jegyezte meg Steinitz kutatásairól: „A szerző feltárta a párhuzamos sorok közti nyelvtani kapcsolatok »változatait«, de a szerkezetileg különböző sorpároknak és ezek jellegzetes funkcióinak nagyobb szövegösszefüggésben való egymásra hatását egy önálló, az adott dalt teljes egészésként vizsgáló eljárásnak kell kiegészítenie, amelynek következtében a pár nélküli, elszigetelt sorok helyére és szerepére vonatkozóan is új és árnyaltabb elemzést nyerhetünk.”

Az *Anyám* párhuzamos formáit vizsgálva tehát nem igazodhatunk egy készen lévő tipológiához. Az elemzésnek a szöveg belső törvényszerűségeit kell felkutatnia, a kompozíció tulajdonságait kell feltárnia. Az imént összefoglalt vélemények mégis megszívlelendők; két kérdésben is eligazítanak: 1. Minden tipológiai vizsgálat középpontjában az a három kategória áll, amelyet először Robert Lowth, majd Arany és Vikár is megkülönböztetett: vagyis a mellérendelő, az ellentétes és a szintétikus alakzat. Ezeket az alakzatokat kell nekünk is figyelembe vennünk. 2. Meg kell fogadnunk Roman Jakobson figyelmeztetését, és a sorpárok vizsgálatát ki kell egészíteni a szöveg tágabban értelmezett paralelizmusainak feltárásával. E párhuzamosságok teljes rendszerét sajnos nem kutathatjuk fel és írhatjuk le egy rövidebb tanulmány keretei között (Steinitz több mint kétszáz lapos könyvben elemezte Arhippa Perttunen énekeit!). Csupán azt szeretnénk jelezni, hogy Juhász Ferenc éposza milyen paralel formákra épül, s miként valósítja meg a Jakobson által méltatott „grammatikai” költőiséget.

2.

Az *Anyám* paralel nyelvi formái négy „közegben” vizsgálhatók. Külön lehet elemezni a soron (mint legkisebb egységen) belüli, a sorok egy nagyobb csoportján belüli, az „énekek” szerkezetében megvalósuló, s végül az éposz teljes struktúrájában alakot öltő (az „énekek” egymás melletti rendjében kifejezett) párhuzamosságokat. Ezeket a párhuzamosságokat természetesen csupán a kisebb egységeken – a sorokon és a sorcsoportokon – belül hozták létre grammatikai erők, a nagyobb egységek párhuzamos formái a stilisztikai és tartalmi megfelelésekben öltenek alakot.

I. SORON BELÜLI PARALELIZMUSOK:

1. Szóismétlések:

- a) teljes szóismétlés: pl. „titok, titok, titok, titok” (87. l.)
- b) szóismétlés birtokos személyragkülönbséggel: pl. „irgalmaim, irgalmaid” (141. l.)
- c) jelzőismétlés felsorolásban: pl. „pórusos zöld fej, zöld urna” (75. l.)
- d) szóismétlés különböző grammatikai funkcióban: pl. „anyag az anyagba zárva” (87. l.)
- e) jelzőismétlés különböző grammatikai helyzetben: pl. „gyökér-száj a gyökér-szügyet (20. l.) (alany jelzője, tárgy jelzője).

2. Alaktani párok:

- a) veláris-palatális szimmetria: pl. „hártyák, boldog véredények” (87. l.) (a sor első négy szótaga veláris, a második négy palatális)
- b) alliteráció: pl. „kő-keresztek, kő-kaktuszok” (12. l.)
- c) belső rim (asszonánc): pl. „áll a ködbe tekerődve” (41. l.)

3. *Jelentéstani párok* (itt érvényesíthető pl. a Lowth és Arany alkalmazta tipológia):

- a) szinonímia (rokonértelműség): pl. „nincsen bünöd, nincsen vétked” (98. l.). Ez időnként lehet háromtagú is: pl. „csontok, szőrök, szent hajzatok” (87. l.)
- b) antinómia (ellentétesség): pl. „kő csillagok, vak kö-kések” (88. l.) Ehhez a formához sorolhatók azok az „abszurd” antinómiák, melyeket a költő képtelen látomásai teremtenek: pl. „nagy szitakötő-párducok”, „páncélos kék griff-malacok” (130. l.) Ezeket az alakzatokat rajzolta fel *Az éjszaka képei* és a *Gyermekdalok* „állat-szürrealizmusa”, hasonlóan Hieronymus Bosch vízióihoz (amelyekre az *Anyámban* maga Juhász is hivatkozik, 130. l.)
- c) fokozás (szintétikus paralelizmus): pl. „Köd, köd, köd, köd, isten füstje” (38. l.)

Néhány helyen – e fenti párhuzamosságokon kívül – olyan paralel formákat is találunk, melyekben egy-egy mellérendelt mondat tölti ki a sor egy-egy felét: pl. „miért hívtok, mit akartok” (216. l.), „anyám áll, és nem is tudja” (40. l.), „áll anyám, nézi a ködöt” (65. l.).

II. SORCSOPORTOK PARALELIZMUSAI:

1. Alaktani párhuzamok:

- a) sorismétlés: pl. „a könnyek, a könnyek, könnyek, / a könnyek, a könnyek, könnyek, / a könnyek, a könnyek, könnyek” (289. l.)
- b) sorpárok ismétlése (szó szerinti ismétlés): pl. „tőlem holtak mit akartok, / szívem felé mért haraptok, / tőlem holtak mit akartok, / szívem felé mért haraptok” (217. l.)
- c) sorpár-ismétlés változással: pl. „mintha mindörökre volna / a ködben állni a dolga, / mintha volna mindörökre / dolga meredni a ködbe” (53–54. l.) (a sorpárok „képlete”: *a-b-a-b*).
- d) sorpár-ismétlés változással és megfordítással: pl. „aki adsz majd szent védelmet / amikor a halál zörget, / csont ujjával, ha kopogtat / elállod akkor az utat” (94. l.) (a sorpárok „képlete”: *a-b-b-a*)
- e) sorismétlés „chiazmissal” (keresztező szerkezettel): pl. „harapja a csont a földet, / harapja a föld a földet, / harapja a föld a csontot, harapja a csont a csontot” (20. l.)
- f) előtagismétlés (anafóra): pl. „Sír a varangy, a mirigy bak, / könnyei: fröccsös-poharak, / könnyei: elrothadt tüdők, / könnyei: szőrös csecsemők, / könnyei: földagadt májak, / könnyei: fölpuffadt lábak” (51. l.)
- g) utótagismétlés (epifóra): pl. „Halottaim, halottaim / földbe-hívó halottaim, / integő halottaim, / csalogató halottaim, / fosztogató halottaim, / csábítgató halottaim . . .” (209. l.)
- h) rim (szintén alaktani paralelizmusnak tekinthető): az *Anyám* általában páros rimeket használ, pl. tiszta rim: „ott állsz szűz királynő fenség, / virágzó Tavasz-istenség” (136. l.); asszonánc: „te Virágzó Világasszony / illatos Sohase-Alkony” (136. l.); a tel-

jes soron végigvonuló rim (asszonánc): „Világok Kigondolója, / Világok Kihordozója” (136. l.). A rímek közé sorolható az utótag-ismétlés is.

2. Jelentéstani párhuzamok: A) párhuzamos ismétlések és felsorolások:

a) szinonim ismétlés: pl. „odakint a hó zuhogott, / vak fehér pettyekkel ömlött, / pamut-csillaggal özönlött, / örvénylett vatta-csillaggal, / kristályvatta ős-szárnyakkal, / kövér pamut-fonalakkal...” (110. l.)

b) fokozó ismétlés: pl. „áznak az ezerévesek / és a tízezerévesek / és a százezerévesek / és a millió évesek” (227. l.)

c) ismétlés metaforával (a második sor metaforikusan ismétli meg, képezi tovább az első): pl. „a Föld, mint az asszony-hüvely, / a Föld, mint a vérző kehely” (144. l.)

d) színekdoché felsorolás (az egész helyett a részeket sorolja fel): pl. „mintha csupa Jézus-keze / rothadna ott és vérzene, / mintha csupa Krisztus-lába / rothadna rá a mohára” (39. l.)

e) felsorolás síkváltással alaktani ok miatt: pl. „rostok, kötések irgalmak, / hámok, pórusok, parazsak, / pernyék, kövek, rögök, lángok” (88. l.). A vers a biológia szintjéről a *pórusok*–*parazsak* alaktani hasonlósága révén vált át a fizikai jelenségek szintjére.

f) felsorolás síkváltással jelentéstani ok miatt: pl. „szőrök, csontok, pihék, erek, / hártyák, izmok, kergek, kövek” (89. l.). A biológiai és fizikai szint közötti átváltást az *izmok* és *kergek* jelentésbeli hasonlósága (szerkezetbeli hasonlósága) teszi lehetővé.

g) kultúrtörténeti felsorolások: pl. az alvilági vízióban megidézett filozófusok, természettudósok, írók, zenészek felsorolása: „a Föld-szívből Bach és Verdi, / Schönberg, Haydn, Monteverdi, / Alban Berg és Anton Webern” (242. l.)

h) vallástörténeti felsorolások: pl. „mint eres kocsonya-Buddha, / lüktető kristály-Jézuska” (123. l.)

i) mese- és mitosz-alakok felsorolása: pl. „Ó, a kicsi Csillag-asszony, / a zöld-arcú Tündér-asszony, / a zöld-arcú csöpp Ósanya, / a zöld-arcú Angyalocska, / a picike szent Ósaszony, / a főséges Moha-asszony, / elvarázsolt Tündér-koca, / a mítikus Eposzkacsa, / világtojtást keltő Réce” (268. l.) (vagyis a finn–ugor mitosz lényei)

j) önálló alkotású mitikus lények felsorolása: pl. „nem láttad a Halál-Angyalt, / a Mosolygó Fojtó Angyalt, / a szőröcsipke Végső Angyalt, / Fekete Megfojtó Angyalt” (288. l.)

k) abszurd víziók felsorolása: Juhász Ferenc – már említett – látomásos „állat-szürrealizmusának” lényei, pl. „láttam, körülöttem csodák: / Hieronymus Bosch-világ, / szent csoda-szörnyek nyüzsögnek, / szent szörny-létezők lebegnek, / zöld lombban bagolykoponyák, / tarisnyarék-embercsodák, / fatörzsre-kötözött szívek, / ember-répa bohócfejek, / gyíkfarkú varangy-angyalok, / szitakötő kőhal-csikok, / lépegető halmadarak, / pávafarkú béka-lovak...” (130. l.)

l) jelentéstani osztályok részletezése: pl. „tele volt az minden jóval, / enni és innivalóval, / búzával, kenyérlepénnyel, / fagyott szírral, fagyott vérrel, / fagyott szalonnával, mézzel, / árpával, rozssal, kenyérrrel” (190. l.)

B) antinóm ismétlés: pl. „kan-rózsatűz, szörnyű kezdet, / alvadt-vérből épült végzet” (18. l.), vagy „te a feszületnél könnyebb, / a Mindenségnél nehezebb” (18. l.)

C) szintetikus ismétlés (az ismétlés azon a módon „képzi” tovább a vers menetét, amit Arany János „haladvány”-nak nevezett): pl. „mulandóságból kimerve, / kristályhóba tekerve” (18. l.), vagy „Áll anyám a téli ködben, / az isten-orrika füstben, / áll, mereng, a ködbe réved, / kérdezi a mindenséget” (62. l.). Általában a szintetikus ismétlés köti össze a költemény mellérendelő felsorolásait, halmozásait.

3. Komplex párhuzamok (alaktani és jelentéstani paralelizmus)

a) előtagismétlés szinonim ismétléssel: pl. „szeme előtt látomások, / szeme előtt jelenések” (41. l.), vagy: „kőcsipke-dinoszauruszok, / őskő-láng diplodocusok, / kőcsillag-brontoszauruszok, / kőhab-tirannoszauruszok” (68. l.)

b) előtagismétlés fokozással: pl. „égő gyertyával topogtak, / égő gyertyákkal futkostak, / égő gyertyákkal lobogtak” (287. l.)

c) előtagismétlés keresztező szerkezettel (chianizmussal): pl. „kőcsontváz sárkánykirályok, / kőcsipke-királysárkányok” (68. l.)

- d) utótagismétlés (távolabbi) szinonim ismétléssel: pl. „S a szőrharang-manó apa, / a kőmedve-törpe apa, / a rozsomák-arcú apa, / a cickány-tarkójú apa” (168. l.)
e) szóismétlés fokozással: „rózsatűzőzön-örvénylés, / rózsatűzőzön-hömpölygés, / rózsalángrobbanás rózsza” (90. l.)

III. PARALELIZMUS AZ „ÉNEKEKEN” BELÜL:

Az *Anyám* „énekei” („fejezetei”) olyan struktúrákat alkotnak, amelyeknek rendező elve a párhuzamosság: a tartalmi és mitikus elemek, a stiláris módszerek és a metafora-rendszerek paralelikus használata. Ezek a párhuzamosságok egyaránt átszövik a szöveg gondolati anyagát és kifejező eszközeit. Az alábbi fontosabb típusokat különböztethetjük meg:

1. *A gondolati-filozófiai mondanivaló antinómikus megszerzése: Az Anyám* filozófiája a költői személyiség belső drámájára épül: ebben a drámában a pusztulás és az élet elvei küzdenek. Az apa halála, amely a pusztulás irgalmatlan kényszerére utal, éppúgy hatalmas látomásokban és metafora-sorozatokban jelenik meg, mint az anya élete, amely a létezés fennmaradását, a természet önvédő rendjét, a halálon győzelmet arató újjászületést jelképezi. A *Mit tegyek?* című „énekben” (az eposz zárófejezetében) közvetlenül is az élet-elv és a halál-elv küzdelme ölt alakot. A fejezet e két motívum drámai párharcára épül, látomás-rendszerében a pusztulás és az élet víziói váltakoznak, s e két principium valamelyike időnként felerősödik. A végső győzelem azonban az élet. A fejezet a halottak idézésével indul: „Halottaim, halottaim / földbe-hívó halottaim, / integető halottaim, / csalogató halottaim . . .” (209. l.). Széleskörű mitikus alvilági panoráma tárul elénk: a földbe szálló apa pusztulásának képei után sorra felidéződnek az irodalomnak, a filozófiának és a zenetörténetnek azok az eltávozott klaszszikusai, akiket Juhász mestereinek és példaképeinek tekint: Dylan Thomastól Kazinczy Ferencig és Mozarttól Bartókiig. A halál-látomás odáig fokozódik, hogy a költő saját megsemmisülésének, alvilági „alászállásának” vízióját is felrajzolja:

*a Földgolyóban szétarád
lángja a rezesbandának,
* * *
ha a fiú hazatalál,
ha megtér a tiszta földbe,
a szent Bolygó-ősanyába,
anyag-halhatatlanságba,
a halhatatlan anyagba
szívét a föld-lángba dobva,
nem a mennybe, a pokolba. (253. l.)*

Ezt a halál-látomást azonban mintegy drámai „átcsapással” az élet, a vállalkozás képei követik. A megsemmisülés vonzását az apa pusztulásának emlékei hívták elő, most az anya alakjának felidézése váltja ki a fennmaradás akaratát: „Magamat földbe nem oldom, / nekem más dolog a dolgom, / anyámat kell megvédenem, / a haláltól elrejtennem. / Szívem nem örülheti meg / föld, kő, tűz, rothadás, féreg, / anyámat kell megvédenem, / a szívembe építenem!” (258. l.) Ettől kezdve fokozatosan erősödik a halált elutasító elhatározás, az élet principiuma. Ez a principium is látomásokat gyűjt, egyfajta mitikus fogalmazáshoz vezet. Juhász a végtelenbe növekvő ember mítoszát teremti meg:

*kristályá nővők ragyogva,
tágulva, növe, dagadva,
sejtjeimmel egyre növe,
folytatódva, építődve
növekszem a világtérben,*

ágazva a Mindenségben,
 nővők, mint kristály-harmatcsepp,
 mint óriás kristálykönnycsepp,
 ősnövéssem egyre könnyebb,
 benövöm az izzó csöndet,
 ragyogva, szótlan lobogva,
 önmagammal folytatódva,
 önmagamát szétnövesztve
 a Mindenséget benyelve,
 őslétemmel széttolódva,
 ránöve a csillagokra,
 mindent befolyva, benöve
 a létbe beépítődve,
 a létet magamba zárva,
 kristály-magányomba zárva,
 könnytelen világtereket,
 égő anyagszigeteket,
 forró csillaghalmazokat,
 lüktető őscsillagokat,
 hogy már testemben ragyognak
 a csillagok, napok, holdak... (302–303. l.)

Az élet és a halál látomásos-mitologikus drámája szervezi meg tehát ennek az „éneknek” a struktúráját. És a költemény többi fejezetében is ki lehetne mutatni az antinomikus konfliktusra épített drámai kompozíciót. A *halott* című fejezetben a ravatalon fekvő apa látványa és a sírgödörből feltámadó apa látomása, *Az elhagyott házban* a pusztulás ködébe temetkező halottas udvar szorongató emléke és a gyermekkori kert nosztalgikus képei, az *Éhségben* az életért folytatott küzdelem és a könnyörtelen pusztulás mítoszai között jön létre az antinomikus drámai konfliktus. Vagyis mindenkor az élet és a halál jelentéstartalma között.

2. *Mitologikus párhuzamok*: a költeményben megfogalmazott mítoszok ugyancsak paralelikus – szinonim vagy antinóm – rendbe szerveződnek; függetlenül attól, hogy Juhász a mitologikus közkincsből választotta vagy maga teremtette mitologikus alakzatait.

a) szinonim párhuzamosság: a paralel szerkesztésnek ez a fajtája érvényesül az *Éhség* című fejezet osztják eredetű mítoszában. (E történetnek csupán bizonyos elemei találhatóak meg az osztják mitológiában, Juhász Ferenc szabadon alakította át az eredeti kompozíciót). Az eget, Tórem isten trónját megostromló emberke kettős vállalkozásában és kettős zsákmányában (a bőség-dió és a kard) az ugor mitológia szinonim pároságra épülő szerkesztésmódja érvényesül.

b) antinóm párhuzamosság: ez a párhuzamosság jelenik meg azokban a mitologikus alakzatokban, mítoszt szervező látomásokban, amelyek az eposz filozófiai mondanivalóját antinóm drámákba rendezik. Ilyen antinómia például *Az elhagyott ház* című fejezet istent és ördögöt megidéző víziója. A pusztulást ábrázoló képek kozmikus méreteket kapnak; isten halálának mitologikus látomását vetítik elénk:

*Köd, köd, köd, köd, isten füstje,
 kiszúr habjából a tűske,
 a kerítés föld felé dől
 isten vak leheletétől,
 tántorognak a zöld lécek,
 az üresség-rácsú rések,
 zöld moha-hüvelybe húzott
 rosttá-rohadt zöld léccsúcsok,
 a rozsdás ácsszögek kéken
 könnyeznek a kerítésen,*

*kereszt-eres vascsillagok
 rozsdá-vizenyője csurog,
 mintha csupa Jézus-keze
 rothadna ott és vérzene,
 mintha csupa Krisztus-lába
 rothadna rá a mohára,
 mintha csupa isten-borda
 csurgatná levét a sárba,
 isten mellkasa fölnyitva
 sárga folyadékkal sirna,
 röhögve bután feldőtve
 s folya vére a köldökre,
 az ágyékszőr rostos sárga
 gyökérszív-szőrpamacsára.. (38–39. l.)*

Az isten-pusztulás látomását azután a Sátán diadalának antinómikus víziója egészíti ki:

*A kút keményen gőzölög,
 vizében a sátán hörög,
 kidugja moha-tüleit,
 kristályalma-légyszemeit:
 két fekete szőr-rózsára
 ragasztott szőrös és sárga
 szemét, a két gyémánt-almát,
 sokszögűre csiszolt halmát,
 kidugja mohos kezeit,
 mohos, nyálas orrlíkait,
 moha-szája is kilángol
 a kristálypikkely-magányból:
 s fűj, hörög, köp, ködöt, füstöt,
 mint gőzt a fortyogó üstök,
 isten szívébe harapna,
 isten szívébe, ha tudna. (39–40. l.)*

3. *Stiláris párhuzamosságok*: A szöveg stílusa is a paralelizmus törvénye szerint szerveződik különböző rétegekbe. Ilyen stiláris rétegződés tapasztalható *A halott* című fejezet első és második fele között. A fejezet első része „nominális” stílusú, majdnem kizárólag nominális mondatok (állítmányok) írják le a ravatalon fekvő halottat, a pusztulás és a gyász képeit: „A homlok: viasz-narancshéja; / a szemhéj: zöld bogárpáncél, / piros-csikos, rücskös, sárga, / bogár páncél-fedőszárnya . . .” (7. l.) A fejezet második fele ezzel szemben „verbális” stílusban készült; elszaporodnak az igék, a korábbi statikus képet élénk, dinamikus cselekvés váltja fel: „csak én láttam, ahogy roppant / rengéssel a sir megmoccant, / a föld feltűrődött lassan, / tornyot épített magasan / . . . s apám halál-kristály lába / lángolt a földből kiállva . . .” (22–23. l.) A két stílusréteg a szöveg érzelmi-indulati váltását fejezi ki: a „nominális” stílus a pusztulás állandóságát, befejezettségét, a „verbális” pedig a halál ellen lázadó látomást, az élet dinamizmusát. A két stílusréteg a fejezet belső antinómiájában ad nyelvi alakot.

4. *Metafora-rendszerek párhuzamossága*: Az *Anyám* metaforái gyakran egész metafora-rendszerekbe szerveződnek, terjedelmes sorcsoportokat fognak össze. Két egymást követő metafora-rendszer paralel struktúrát alkothat: így például a költemény kezdő képeinek két csoportja is. Az első metafora-rendszert a *kő* szókapcsolatai hozzák létre: „a szemhéj: . . . rostosodó sárga kőfal / kőbánya kő-csomójára / forrt pórusos kagyló szárnya, / vak mészkőhab-kőgolyókra / kövesedett kőhab-rózsza, / kő-bordák, kő-vályuk fehér / kőfodrán kő-csipkeszegély, / kő-erekkel, kő-lécekkel / befont kőbuborék-kehely” (7. l.). Ezt a képsort azután a *viasz* szókapcsolatai fejlesztik tovább: „Az orr: kőlap-sivatagon / fekvő kőviasz-liliom, / mohos kék kőhalmazokon, / pórusos kő-

ravatalon / fekvő viaszkürt . . . / szőrös viaszbuborékok, / fagyott, köeres gömblángok / fehér viaszpillér-csönddel / megosztott iker félgömbje" (8. l.). A két metafora-csoport párhuzamos struktúrába rendeződve mutatja be a halálba merevült emberi testet, a pusztulás formálta szoborszerű alakzatot.

IV. PARALELIZMUS A KÖLTEMÉNY EGÉSZÉN BELÜL

Az *Anyám* „énekei" látszólag szervezetlenül, különösebb kohézió nélkül követik egymást. Mintha Juhász Ferenc ahhoz a lírai kompozícióhoz tért volna vissza, amit Bori Imre írt le az *Apám* szerkesztő eljárásainak elemzése során. „Az emlékezés kódéből – olvassuk –, jellegzetesen romantikus költői alapállás ez, bontakozik ki apja alakja: egészen a hallucinációig feszíti a »megidézést«, előtérbe állítja a maga költői alakját, túlsúlyra hozza az epika mögött készülődő közvetlenebb líraiságát, amely az »emlékezés-technika« segítségével most már egészen szabadon áramlik. Mozaikokra törött eposz született így, amelynek már nincs is epikus szerkezete, s az epizódokat a költő érzelmes heve tartja össze: a műnek jellegzetesen lírai logikája van már." Az *Anyám* „mozaikos" kompozíciója azonban csupán látszólagos: valójában szerves kapcsolatok kötik egymáshoz az „énekeket". Az eposz fejezetei egymásnak felelnek, rejtett szálaikon fut az üzenet az „énekek" között. Már említettük, hogy az egyes fejezetek kompozíciójában drámai antinómia érvényesül: az élet és a halál elvei küzdenek. Ez az antinómia hatja át a költemény egész kompozícióját, ez az antinómia teremt kapcsolatot a fejezetek között.

Az eposz struktúráját a párhuzamos kapcsolatok egész sora szövi át. Ebből a szempontból tanulságos megfigyelni a záró fejezet – *Mit tegyek* – szinonimikus visszacsatolásait. A fejezet kezdete az apa alvilági helyzetét írja le, hasonlóan az első „ének" látomásaihoz. (Azzal a figyelemre méltó változással, hogy nyugodt, statikus ábrázolásra cserélte a korábbi túlfűtött, robbanásos dinamikát.) A továbbiakban a halott apa körül felrajzolódó alvilági panoráma arra a képre emlékeztet, amely korábban az anya alakját vette körül (a második fejezetben). A végtelenbe növs s anyját védőn magába fogadó fiú mítosza pedig korábbi képre: a magzat-lét víziójára rimel (a harmadik fejezetben.) A zárófejezet tehát mintegy az összefoglalás szándékával idézi fel újra az előző részletek hangsúlyos motívumait. Mindez egyfajta zenei – szimfónikus – kompozíciót ad Juhász Ferenc eposzának.

Ugyancsak a párhuzamos megfelelések közé tartozik az az antinómikus kapcsolat, amely az apa és az anya alakja köré szervezett mítoszok között jön létre. Mindkét alakot – az eposz gyakran ellentétes elveket képviselő hőseit – mitikus övezet veszi körül. Az apa sorsa az emberi létezés tragikus korlátozottságát és esendőségét jelképezi: korai halála a pusztulás egyetemessé tágitott szimbóluma. Az anya alakja ezzel szemben a természet szüntelenül megújuló hatalmát személyesíti meg: ő a létezés reményének letéteményese, az élet oltalmazója, az újjászületés záloga. E két mitikus jelkép antinómiája az első két fejezetben jelentkezik. A *halott* című rész mitikus apa-figurája a pusztulásban is dinamikus erő marad, a kozmoszba növekszik, a megsemmisülés és az anyag igáját levető öröklét között száguldja be a lehetőségeket. Az *elhagyott ház* anya-alakja viszont töprengve áll a halál ténye előtt, kis kertjét nem hagyja el, alázattal és reménykedve vállalja azt az örök küldetést, hogy fenntartsa az életet. A dinamizmus és a meditáció, a kozmosz és a falusi kert, a tragédia és a bizalom drámai ellentéte ez; mintha Madách dilemmája fogalmazódna meg újra: az a konfliktus, amely *Az ember tragédiája* Ádámjának és Évjájának sorsából-küzdelméből ismerős.

Végül a párhuzamosság elvének érvényesülését érezhetjük abban a szándékban is, amellyel Juhász az 1950-ben írt *Apám* mellé állította az új eposzt. Az *Anyám* sok tekintetben folytatja és kiegészíti a régebbi költeményt: a költő változott filozófiájának és poétikájának közegében eleveníti fel a régi témát, a régi érzéseket és fájdalmakat. Juhász maga is a két könyv összetartozásáról beszél: „Mint a dió két héj-felét, úgy kellett egymáshoz illesztenem a két verset, s nem kis töprengésembe és gyötrelmembe került, amíg eljutottam a fogalmazás-pillanatig. Az *Anyám* tehát folytatása és befejezése

a vallomásnak, úgy vall anyámról, a szegénység köznappjairól, tárgyairól és életéről, a múltról és a halott ősokról, anyám teremtő testéről, hogy tudja: ők ketten, így époszi himnuszba foglalva, ott sugárzanának termékeny életükkel és tevékeny szívükkel a versben, amely nemcsak az ő életük és sorsuk összefoglalása, de akar lenni a szegénységből-jöttek, a kétkeziek, a kemény és tiszta világepítők és világfőntartók éposza is." A két éposz testvérisége zárja le azoknak a párhuzamosságoknak a sorozatát, amelyek Juhász költeményének – a soroktól az „énekekig” és az „énekektől” a teljes szövegig – struktúráját adnak: létrehozzák ennek a lenyűgöző versnek a geometrikusan arányos, mégis egy élő szervezet bonyolultságával kialakított alakzatát.

3.

A párhuzamos nyelvi formák a költészet ősi és minden korban alkalmazott eszközei. Az egyetemi stilisztikai tankönyv így határozza meg a paralelizmus fogalmát és stilisztikai értékét: „A mondatpárhuzam (paralelizmus) azt jelenti, hogy rokon tartalmú, hasonló szerkezetű mondatokat rendelünk egymás mellé – esetleg bizonyos fokozatossági elv alapján –, hogy mély benyomást tegyünk az olvasóra, erős érzelmi megindultságot ébresszünk lelkében. A párhuzamos gondolatokat tartalmazó mondatok szimmetrikusan helyezkedhetnek el, egyes részek esetleg a tagmondatok elején ismétlődhetnek...” A kínáló példaanyagból Vörösmartyt (*Országháza*), Petőfit (*A XIX. század költői*), Adyt (*Sóhajtság a hajnalban*) és József Attilát (*Áradat*) idézi a könyv. Az *Anyám* ismétléseiben és halmozásaiban azonban nem egyszerűen e fenti alakzat érvényesül. A Juhász-vers kompozíciójának analógiája az archaikus költészetben kereshető. Mint említettük, Robert Lowth a 18. század közepén a héber költészetben mutatta ki először azt a stilisztikai formát, amely egy szöveg teljes struktúráját paralelizmusokban szervezi meg. (Maga a „paralelizmus” kifejezés is tőle származik.) Őt követve kutatta fel azután a tudósok egész serege – pl. W. F. Albright, F. M. Cross, S. Gevirtz, H. L. Ginsberg, J. R. Hightower, J. Gonda, W. Steinitz, R. Austerlitz, N. Poppe, T. Kowalski, V. Zsirmunskij és R. Jakobson – a közel-keleti, az indiai, a kínai, a török, a mongol és a finn-ugor népek paralelikus költészetét.

A párhuzamosság – számunkra – legismertebb példája természetesen a finn-ugor ősi hagyományban ölt alakot: a *Kalevala* párosan pergő soraiban vagy az osztják és vogul hősi énekek ismétléseiben. A régi magyar költészet vagy a magyar folklór kutatói nyelvünk és poétikánk természetes tulajdonságának – finn-ugor örökségének – tartják a mellérendelő kifejezést, illetve a paralel szerkesztést. Arany János – már idézett művében – határozott formában jelenti ki: „Hogy a mi költészetünk is eredetileg csupán a rhytmus (ezen a kifejezésen a gondolatrítmust érti! P. B.) báját ismerte, s minden afféle, mint rím és mérték, nála legfőllebb esetleges volt: alig szenved kétséget.” Anonymust idézi, akinek párhuzamos szerkesztésű (sőt a hangsúlyosabb kifejezés kedvéért rímekkel is ellátott) latin soraiban ősi magyar verses mondák fordítását sejtí: „Omnes loca sibi acquirebant, / Et nomen bonum accipiebant.” Vagy (a pogány Thonuzobáról beszélve): „Et dum Beatus rex Stephanus / Verba vitae praedicaret / Et Hungaros baptizaret, / Tunc Thonuzoba in fide vanus / Noluit esse Christianus, / Sed cum uxore vivus / Ad portum Obad est sepultus.” Az ő elméletét fogadta el és fejlesztette tovább Vikár Béla is, aki népi költészetünk alaptörvényének tekintette a párhuzamos szerkezeteket. Jacobi Lányi Ernő pedig egyenesen a népiség kritériumának tartotta a paralelikus alakzatokat.

A párhuzamos nyelvi formát gyakran a magyar nyelv „alkati” tulajdonságának tekintik a hazai nyelvtudomány. Ha nem is beszélünk azokról a publicisztikus vagy egyenesen irracionális elméletekről, melyeket Karácsony Sándor vagy Féja Géza állított fel a magyar gondolkodás „mellérendelő” természetére vonatkozólag, akkor is meg kell említenünk, hogy jeles nyelvtudósok a párhuzamos szerkesztésmódban látták nyelvünk egyik megkülönböztető jegyét. Zolnai Béla például így írja le a magyar nyelvnek ezt a sajátosságát, az indo-európai nyelvektől elütő természetét: „Mint valami *natura naturans*, teremtő tevékenységben önmagát sokszorozza a magyar nyelv, néha egészen buja vegetációt hozva létre. A francia igen korlátozott gazdagodási lehetőségek

között él, a német képzőkben nem éri utol a magyart, de összetételében fölülmúlja. Ez a német tulajdonság a szintetikus gondolkodásra jellemző. A német mondat is terhesebb, komplikáltabb szerkezetű és szabálytalanabb, mint a magyar. Mintha a germán csak mérföldes mondatcsizmákban tudna járni. A magyar mondat sokszor közel marad az analízismentes állapotához: ilyenkor a ráértés, a melódia tartja össze, a hangsúlyt kerekíti teljes értelművé; szerkezetében inkább mellérendelő. A francia mondat olyan, mint valami harmonia praestabilita, amelyben minden monas-nak, a gondolat minden parányának törvényes rendben érvényesülnie kell. Teljes analízisben, föloldásban áll előttünk, ami a német gondolat-kozmoszban ködösen gomolyog. A francia morfológia is analitikusan, a szavai viszonyát, a fogalmak módosulását lehetőleg tényezőkre bontva fejezi ki. A magyar egységben látja a dolgokat, néha az izoláló nyelvekhez hasonlít, lazán szintetizál, de a részek bármikor szétbonthatók és az alaktan is megenged bizonyos egyéni kezdeményezéseket. Semmi rendszert nem követ a magyar gondolkodás merev következetességgel." A paralel szerkesztés olyan tulajdonságnak tekinthető, amely nyelvünk természetéből következik.

Juhász tehát a finn-ugor paralelizmust használja és újítja fel. Szerkezetei azonban bonyolultabbak, összetettebbek, mint a *Kalevala* vagy a vogul és osztják hőseinek szerkezetei. Ezek a versek általában a párosság eivére, szimmetriájára épülnek; vagyis kéttagú mellérendeléssel fejezik ki mondanivalóikat. Idézzük talán a *Kalevala* híres kezdő szakaszát: „Mostan kedvem kerekedik, / Elmém azon töprenkedik, / Hogy im dalra kéne kelni, / Ideje volna énekelni, / Nemek nótáit dúdolni, / Fajok énekeit fűjni; Szavaim szétolvadnak számban, / Beszédim buzognak bátran, / Nyelvemre sűrűn sietnek, / Fogaimra folyton folynak.” E tiz sor öt gondolatot közöl, mindegyik egyszer megismételve. Juhász módszere ettől meglehetősen mértékben eltér: az ő mellérendelése nem elégszenek meg az egyszerű ismétlődéssel, egész sorozatokba, halmazokba rendeződve sorakoznak egymás után. A „párosság” az ő számára kevés: párhuzamos szerkezetei sokszor a verssorok egész csoportjait fogják össze. Az ismétlődések *halmazokba* rendeződnek és ezek a halmazok jelentik a költemény struktúrájának alapvető szerkezeti elemét; ugyanazt az elemi szerkezetet, amelyet a finn-ugor népi költészet a páros sorokban hozott létre. Az *Anyám* ezeknek az egymással szerves kapcsolatban álló komplex halmazoknak a sorozata. A *Kalevala* szakaszainak szerkezete így sematizálható: a-a' - b-b' - c-c'... (stb.); az *Anyám* kompozíciója ezzel szemben ilyen sémát mutat: a-a'-a'' - (stb.) - b-b'-b'' - (stb.). Ráadásul Juhász verse gyakran él enjambe-ment-okkal is, amely eljárást az archaikus költészet nem ismeri. Vagyis az új költői éposz bonyolultabb, összetettebb alakzatot épít az ősi költői örökség formáiból. Egyfajta szintézist teremt az archaikus mellérendelés és a modernebb - komplex, polifónikus - kompozíció között. Jakobson alternatív lehetőségnek tekintette e két poétikát: a költő + irta - „Vagy szimmetriára törekszik, és tartja meg ezekhez az egyszerű, megismételhető, átlátszó szerkezetekhez, amelyek bináris... alapelvekre vannak felépítve, vagy túlteszti magát rajtuk, ha egy »szerves káoszra« vágyik”. Juhász új éposza e két elv szintézisét valósítja meg.

A *Kalevala*-modellől való eltávolodás (vagy mondhatnánk e modell „megszüntette-megőrzése”) magyarázatát az archaikus dalnok és a modern költő helyzetének és koncepciójának lényegi különbsége világítja meg. Az archaikus poétika szabályait sokszor a költemény előadásának vagy mnemotechnikai megőrzésének körülményei alakították ki. Solymossy Sándor szerint a *Kalevala* páros sorait az magyarázza, hogy a verseket ketten (a päänies - a főénekes és a kertoja - az ismétlő) adták elő. Mások a szóbeli költészet általános emlékezőtechnikai követelményeivel magyarázzák a párhuzamos szerkezetek létrejöttét: az ismétlés ugyanis megkönnyítette az emlékezet dolgát. Roman Jakobson ennek ellentmondva Herder tömör kérdésére hivatkozik: „Még sohasem látott táncot?” A párhuzamos szerkezetek létrejöttének szerinte nyelvi, pontosabban esztétikai oka van: „A nagyfokú párhuzamosság - mondja - szükségszerűen tevékenyvé teszi a nyelv valamennyi szintjét. Az inherens és prozódiai megkülönböztető jegyek, a morfológiai és szintaktikai kategóriák és formák, a lexikai egységek és szemantikai osztályaik - mind konvergenciájukban, mind divergenciájukban - önálló költői értéket kapnak.” Juhász halmozásainak is esztétikai jelentősége van, a módszer

oka elsősorban mégis bölcséleti. Az *Anyám* költője a létezés gazdagságát, a világminőség komplex halmazait és az élet változatait kívánja a költészet szférájába emelni, költőileg újratertemni. „Verseim – mondja egy nyilatkozatában – nem zsúfoltabbak, mint az élet és nem rejtelmesebbek, mint egy pillanatuk.” Egy másik nyilatkozatában pedig így beszél: „A létezés mérhetetlen sokaságban és változatosságban egymásra halmozza a dolgokat: a költői-halmozás a létezés gyönyörűsége. Nem a lét utánzása, de azonos-rangú lét teremtése.” Ez a filozófiai program érvényesül az *Anyám* párhuzamaiban és halmazáiban is.

Ez a grammatikai párhuzamokra épülő szerkezet a modern vers egy különös típusát képviseli. Az európai költészet – a romantika és még inkább a szimbolizmus óta – a metaforát juttatta uralkodó szerephez a versben. A klasszicista vers retorikai alakzatokat használt, a modern vers metaforikus, méghozzá egyre kötetlenebbül és egyre hevesebben ilyen. Vannak irányzatok – pl. a francia szürrealizmus, a cseh poétizmus, az orosz imaginizmus, a magyar konstruktivizmus stb. –, amelyek valóságos „metaforizmust” alakítottak ki. Borisz Paszternák így magyarázza e „metaforizmus” kialakulásának okait: „A metaforizmus a legtermészetesebben következik abból, hogy az ember nem örök életű, feladatai viszont már előre meg vannak szabva jócskán. Ez az ellentmondás arra készíti, hogy élesen, saszemmel figyelje a dolgokat, és szemvillanás alatt, de egyszeriben megérthető rávillantásokkal magyarázza meg azokat. Éppen ez a költészet. A metaforizmus a nagy egyéniség sztenogramja, lelkének gyorsírása.” A metaforizmus tehát a legfontosabb elemeket-jelenségeket választja ki a dolgok komplex halmazából, s őket lényegíti át esztétikailag funkcionáló szóképekké, metaforákká. Juhász költeménye ezzel szemben a „létezés mérhetetlen sokaságát és változatosságát ragadja” meg. Vagyis nem „egyszeriben megérthető rávillantásokkal”, hanem komplex „halmazokkal” dolgozik. Ezért érthető, hogy e „halmazok” nem a „metaforizmus” szokásos rendjében szerveződnek, hanem paralelikus-mellérendelő elv szerint. A *metafora* elvét a *metonimia* elve váltja fel: egy új versépitő eljárás, amely lexikai, szemantikai és grammatikai párhuzamosságokban szervezi meg a költeményt. Ez a *metonimikus* módszer hozza létre az archaikus és folklorisztikus örökség formáiból az *Anyám* modern költői alakzatát.

Archaikus és modern eljárások szintéziséről beszéltünk, már több alkalommal. Juhász költeményének – miként korábbi költészetének is – ez a szintézis az egyik legfőbb vívmánya és érdeme. A népi örökség és a modern költészet oly sokszor sürgett magassabb egységét – Nagy László mellett – Juhásznak sikerült megalkotnia. E szintézis voltaképpen Bartók nevéhez fűződik. Ő volt az, aki nemcsak műhelyében, zeneszerzői gyakorlatában törekedett arra, hogy az archaikus parasztzene dallamkincsét s építkezésmódját a modern zenébe emelje, hanem elméleti állásfoglalásaiban is a szintézis szükségessége és lehetősége mellett érvelt. Bartók figyelt fel az ősi népzene és a modern zenei törekvések lényegi rokonságára; úgy gondolta, hogy az a zenei forradalom, amely a kései romantika – Wagner és Richard Strauss – „ultrakromatizálása” ellen lépett fel, a népzene archaikus formáiban találhat ösztönzést és felhasználható megoldásokat. De nemcsak Bartók gondolkozott így; a primitív népművészet modern kiaknázása – lehet mondani – a kor európai művelődésének általános igénye volt. Gondoljunk az archaikus afrikai, ázsiai, óceániai és indián képzőművészet világsikerére, s arra az ösztönző, formaképző hatásra, amit ezek a művészi alakzatok és módszerek a modern festészetre (pl. Picassóra) és szobrászatra gyakoroltak. Az archaikus és modern elemek építő szintézisének gondolatát tehát mintegy évtizedek óta kínálja a kor művészi gyakorlata és elmélete.

A harmincas évek teoretikusai nálunk is az archaikus és a modern poétikák szintézisét sürgették. Németh László egész könyvet írt a hagyomány és az európai hivatás egységéről – *Magyarság és Európa* –, s ő volt az is, aki Bartók nevéhez kötötte, „Bartók-modellnek” nevezte a szintézisre törekvő poétikát. Sürgető szava, ismételt megfogalmazott érvelése akár újabb írásaiban is e „modell” megalkotására buzdítja a költészetet. Harcostársa és barátja: Gulyás Pál pedig a „népi-nemzeti klasszicizmus” kritikájában jutott el egy új és szervezettebb népiség követeléséhez. Tanulságosak Gulyás érvei: véleménye szerint a múlt századi népiesség csak a paraszti művelődés legfelső

rétégét használta, nem tárta fel az archaikus mélységekben rejtőző „pentaton” lehetőségeket. „A magyar klasszicizmus – olvassuk – egy formai befejezettség tökélyével, egy klasszika-fikcióval elibe vágott egy lényegi befejezettségnek, s eltorlaszolta a magyar szó mélyebb rétegei alatt lappangó erőket”. E „mélyebb rétegek alatt lappangó erők” felszabadítására törekedtek a modern magyar líra különféle vállalkozásai is. Mindenek előtt – megelőzve a teoretikusokat – maga Ady, akiben Németh is, Gulyás is az archaikus poétika és a modern költészet szintézisének úttörő megteremtőjét és első klasszikus mesterét látták. De ezt a szintézist kereste Gulyás is, s ezzel kísérletezett József Attila is néhány szép versében: a *Bánat*, a *Regős ének*, az *Aradat* és *A hetedik* alakzataiban.

Juhász Ferenc az utód természetes feladataként folytatta tovább az ő műüket. Megismerte és elfogadta a Bartók-féle szintetikus poétikát. Bizonyára ennek a vonzalomnak és felismerésnek is szerepe van abban, hogy oly tudatos elkötelezettséggel és „tanítványi” szeretettel fordult Bartók Béla személyiségéhez és műveihez. Az *Órvénylések Bartók Béla körül* és a *Szarvassá változott fiú*... költője abból az ősi és tiszta forrásból merített, ahonnan maga a mester is. Már *A tékozló országban* ezeket a forrásokat kereste fel: a régi magyarság rejtező értékeit, *A Szent Tűzözön regéiben* pedig még messzebb lépett az időben: az ugor mítosz felé. Az *Anyám* ezt a vállalkozást folytatja tovább: az archaikus költői formák modern átalakításában a „bartóki” szintézist hozza el újra közénk.

Idegenek

*A KÖRFORGALOM sűrög még; az est
eljátszik, meg-megrázza a teret,
bádogegérkét terelget a lyukba:
személygépkocsi fut be egy kapun.*

*A külvárosok csendjéből a lárma
árnyékképét egy dal ollózza ki.
Éjről éjre, az ég hanglemezén
a hold serceg később, a némaság.*

*Körpályára engem mi kényszerít?
Micsoda légszomj? tudom úrhajóin?
S milyen honvágy taszit ki meztelen,
hogy fölszálló jövőmből lezuhanjak?*

*MEGSEMISÜLNI! Az egyetemes
tömegvonzást kioltja arcod fénye.
A születés ez. Magzati bolyongás
tengere után zátony: két síkos comb.*

*Hajótörés a szárazföldön téged
hogyan is érne? Előbb süllyed el
a part, ahová lábadat se tetted;
Vénusz-dombod örök lény kikötője.*

*Mint fuldokló arc, merültem föl benned,
ha felmerültem . . . Nyugodtan hihetted:
csak eggyel több a bójákból, melyek
szép mélyeidet bukdosva vigyázzák.*

*ÍGY TÖRTÉNT? Hallgass. Éppolyan unalmas,
ha még így sem. – Majd felöröl, ne félj,
az évadok, a lejárt csókok malma.
De mi közöd van ahhoz, hogy szeretlek?*

*Ott a helyed, kiütve, mint a sakkból,
sorsom szélén, a többi közti. S ha még
bukásomat kívárva, visszaállsz:
bárhová lépj is, lából faragott*

sötét királyné – ott pusztuisz legott!
Koronád árnyát kisémmizte fényem.
Akácta voltál, teljes, virágmelles,
kivágtalak. Most már bábud se kell!

FEKETE–FEHÉR kockák süllyesztőin,
állok időm négy torlaszfala közt.
Szippant lefelé hideg léghuzat.
Súlyosan inog illatod fölöttem.

Mint hányinger az alkoholos vérben,
páternoszter kering az éjszakában.
Alászállnál, de földalatti sincs,
üresen buknak fel a mozgólépcsők.

A világvégén állhatnál csak így:
háborús hitves, meddő boldogasszony.
Szavam romos virradat felvonóján
két emelet közt elakad. Ne várj rám.

Mecsek

1. Az ég alján elalvó denevérek:
fejjel lefelé csüggenek a fák.
Lassan lecsöppen, gyűlik már a csillag.
Nincs holnap, melynél nem hullatsz alább.
2. Madártojás-színű kavicsain
megül a forrás. Tudom, hogy kikölti.
Kőből a szárny – s majd súlytalan lebegnek.
A kovahéjon fagyok csőre üt ki.
3. Itt surrant el gyerekkorom. Milyen volt?
Mint levedlett gyíkbőr, a tegnapok
eleven-ezüst hajlatokkal őrzik
a szinehagyó, rég leszállt napot.
4. Ha volna vadon, ahol örök a
kora reggel, én azt választanám:
piheg az erdő, s harmat gyöngye csillog
egy pókszálon, a levegő nyakán . . .
5. Gubacsdarázsként megszúrja a nap
az ég levelét. Nő a virradat.
Kihord majd sorsod belső sötétsége:
idő előtt fényre ne túrd magad!

HÁZI KIS ENCIKLOPÉDIA

Beszélgetések a mai színházról

BEVEZETŐ: BESZÉLEK A FEJEMMEL

Annak idején, mikor először került a kezembe Beckett „Godot”-jának francia példánya, már hallottam róla, ismertem néhány jelentős író elismerő véleményét és bizonyos várakozással fogtam hozzá az olvasásához. Minél tovább olvastam azonban, annál jobban elkeseredtem: egy szót sem értettem az egészből. Mikor az első rész végére értem, abba akartam hagyni. Ez nyilván széíhárosság, vagy valami esztelen divat. Hol van ebben épkezláb cselekmény? Hol van itt valami előrehaladás vagy jellemfejlődés? Egyáltalán hol vannak itt jellemek? Sőt, hol vannak itt dialógusok? Teljesen érdektelen, össze nem függő, néha egyenesen értelmetlen párbeszédék, minden megközelítés kétségbeejtően reménytelennek látszott. De nem hagytam abba. Fáradtságaim, küzdelmeim, vereségeim szívóssá tettek. Az Ótestamentumban van egy részlet, amely elmeséli, hogy Lábántól hazafelé tartva, Jákob addig már gazdagra szaporodott családjával és állataival letanyázott a Jabbók folyónál. Éjszaka felkereste egy angyal, hogy birkózzék meg vele. Megkezdődött a viaskodás. Jákob keményen küzdött, az angyal nem bírt vele. Jákobnak megroppant a dereka, de nem adta meg magát. Így jött el a hajnal, amikor az angyalnak vissza kellett térnie a mennybéli seregekhez, és kérte Jákobot, hagyják abba a birkózást. Jákob azonban nem engedte el az angyalt. „Nem, amíg meg nem áldasz engem.” És az angyal, hogy visszamehessen, megáldotta Jákobot, aki egy nagy nemzetiség és tizenkét törzs atyja lett. Így meséli a bibliai legenda.

Nekem ez a legenda sok segítséget nyújtott az olyan nagy türelmet, állhatatosságot kívánó munkákban, amilyen a nyelvtanulás, vagy a dramaturgiai munka, az olyan munkákban, amelyekbe néha már megrokkán a derék, de nem szabad abbahagyni, míg valami áldást nem szerez belőle az ember. Tovább olvastam tehát a „Godot”-t is. És túl voltam már a második rész felén, mikor egyszerre megéreztem, miről van szó. Megéreztem Beckettet, a költőt, aki a gondolkodni tudó ember kétségbeesését kiáltja a világba, szinte könyörögve, hogy cáfolják meg. A gondolkodásra kárhozott ember kétségbeesését, aki ahogy megy előre az életben, egyre várja, hogy majd csak kap valami értelmet az egyéni élete, az egész emberi lét, azzal hitegeti magát, hogy ez csak idő kérdése, majd kiderül. Közben pedig végzi a mindennapi lét apró szükségleteit, az életkörülményeit kielégítő dolgát, azzal csalva magát, hogy ez a sok értelmetlen semmiség, ami majd velünk együtt eltűnik a nemlétbe, valamiért fontos, mert végül mégiscsak megjön Godot. De megjön-e? Hallottam a kisfiú sirását a sötétben és felismertem benne a magam hangját. Onnan, hogy a „Godot”-ban megéreztem a költőt, már csak egy rövid lépés kellett megérteni hatásának dramaturgiai törvényeit, a mondanivaló új értelmezését, a dialógus és az építkezés az eddigiektől eltérő funkcióját. Jó néhány évvel ezelőtt az Írószövetségben rendeztek egy vitát a drámai nyelvről. A vita résztvevőiből nemcsak szinte általános ellenszenv, de valami olimpuzsi magasságból fölényes lebecsülés áradt a mai dráma bizonyos irányzataival szemben. Végül felálltam és elég nagy elképedésre elmondtam, hogy én Beckettet jelentős írónak tartom, hozzátevé, hogy tudom, ebben a percben, ebben a teremben egyedül vagyok ezzel a véleményemmel. Amikor az Írószövetség ezt a jegyzőkönyvet ezzel az én keserves mondatommal együtt sokszorosította, a résztvevők aligha gondolták, hogy Beckett néhány év múlva Nobel-díjat kap. Nem mintha a Nobel-díj valamiféle abszolút mérce volna, korántsem az, de ma már jóval nehezebb volna Becketttről a meg nem értésnek ilyen lekicsinylő gesztusával beszélni. Számomra ez azért is tanulságos, mert én azon az író-

szövetségi ülésen is elmondtam, hogy eleinte nekem is mennyi bajom volt a Godot-val, de volt és van, akkor is, azóta is minden újjal, ami az irodalomban és a művészetben, vagy hogy a suszter a kaptafánál maradjon, a drámában és a színházban elésem került.

De mi az új? A „Ludas Matyi” egyik mottója szerint az újszülöttnek minden vicc új. Nos, mikor „újszülött”-ként botcsinálta módon dramaturg lettem az Ifjúsági Színházban, nekem minden új volt. Másutt már elmondtam példákat arról, hogyan voltam kénytelen három, öt, tíz, húsz estén át végignézni ugyanazt a produkciót, hogy egy színpadesztétikai jelenség törvényét megfejtsem. Közben az évek során átolvastam vagy áttanulmányoztam a dráma, a dramaturgia, a színpad irodalmában mindazt, ami egy szakembernél köteles alapozásnak tekinthető. Amíg tehát becsületesen elmondhatom, hogy nálam régiben már semmi új nincs. Mégis a maiban napról napra találkozom újjal. Ennek a hangsúlyozását nagyon fontosnak tartom. Vannak ugyanis közírók, szakértők, kritikusok, írók, vagy drámával foglalkozó még ki tudja milyen foglalkozású emberek, akik időnként megállapítják egy-egy új jelenségre, hogy abban nincs semmi új, az már előfordul Euripidésznél vagy Plautusnál, Shakespeare-nél vagy Racine-nál, vagy a huszadik század elején. Ez csak a műveletleneknek új. A tájékozottságnak ez a bunkója legtöbbször akkor kerül elő, mikor egy új jelenséget nem lehet már visszaszorítani, ilyenkor mondjuk róla, hogy divat, és ha ez sem segít, akkor hogy nincs benne semmi új. Mikor ilyesmit olvasok – nem szívesen idézném fel a példákat –, ebben is magamra ismerek, mert gyakran nekem is ez az első reflexzem egy ilyen jelenségre. Pedig...

Pedig úgyszólván minden esetben kiderül, hogy ez a magatartás tévedés. Az új egyáltalán nem szűnik meg minőségileg más lenni azért, mert egyes elemeiben vagy akár nagyjából már valahol régen is előfordult. Shakespeare-nél – aki úgyszólván mindent kitalált, amit drámában és színházban ki lehet találni – már előfordult a narrátor (V. Henrik), de a huszadik századi német epikus dráma narrátora egyáltalán nem azonos vele. Shakespeare darabjaiban rengeteg a dalbetét, de ezek nem azonosak Brecht songjaival. A Hamlet „értelmetlen” dialógusai és a „szó, szó, szó” hitványosságának tudata nem jelenti ezt, hogy az abszurd dráma csupán egy Hamlet-részlet illusztrációja vagy utánczása. Nagyon mélyen megmaradt bennem Leninnek egy fejtegetése az Állam és forradalom-ban, amelyet végül is – egy Marx idézetre hivatkozva – úgy sommáz, hogy az új történelmi alkotások sorsa, hogy összetévesztik a társadalmi élet régebbi intézményeivel, amelyekhez valamelyest hasonlítanak. Ez a figyelmeztetés sokszor kijózanított abból a gögből, amellyel a tudásunk, szaktudásunk vagy általános műveltségünk felpumpál bennünket. Arra intett, hogy tanuljak, ne csak a könyvekből, de az orrom előtt lévő tényekből is.

De hát végre is melyik valamirevaló drámaíró ne akarna újat? Nem az utánczókról, a tehetséges, vagy tehetségtelen epigonokról beszélek, hanem éppen azokról, akik a szokatlanság ilyen vagy olyan oldalával meghökkentenek. És itt a mi meghökkentésünk számít, nem az, hogy ezek az írók – vagy színházi művészek, vagy egyéb alkotók – mit mondanak saját munkásságukról. Mert e tekintetben az alkotók kétféle magatartása ismert. Az egyik, aki a maga mondanivalóját forradalmi igénnyel csapja ki a közéletbe és azt követeli a világtól, amit annak idején a pápa Nagy Károlytól, hogy „adora quod incendisti et incende quod adorasti”, imádd, amit eddig égettél, és vedd tűzbe, amit eddig imádtál. Van azonban tudós, például Freud, aki folyton azt bizonygatja, hogy amit ő mond, azt már tudta Szofoklész, Plátón vagy Dosztojevszkij, ami igaz lehet, de a freudizmus mégis teljesen új jelenség. De hogy a drámánál maradjunk, van drámaíró, aki programszerűen ír „pour épater le bourgeois”, vagy éppen „le prolétaire”, azért, hogy elképezzen. Brecht például tudatosan akart mindent új módon csinálni. Ezzel szemben Ionescoék nem győzik hangoztatni, hogy ők a drámát visszaviszik Szofoklészhez és Shakespeare-hez, de azért egyik fajta drámától sem lehet elvitatni, hogy új jelenség és a kor ilyen vagy olyan társadalmi szükséglete, de a maguk korának társadalmi szükséglete jut benne kifejezésre.

A gyakorlati szükség és mindennek a tudata kényszerített rá, hogy letegyek a fölnyes kézlegyintésről, amikor a kor – saját korom – új és mindig újabb dramaturgiai jelenségeivel szembenézek. És beszéljek a fejemmel, amikor azt képzelem, elég, ha

a dráma fejlődési folyamatának máig élő láncolatával megismerkedtem, annak dramaturgiai jelenségei között tájékozódni tudok és efemernek tartok mindent, ami ettől eltér. Beszéljek a fejemmel, ha elfeledkezem róla, hogy a két és félezer éves európai dráma típusai, a legnagyobbak is mind efemernek bizonyultak, de mind, a legkisebbek is rajta hagyták nyomukat, hatásukat a következő korok és korszakok drámái alakulatán. Legutóbb röviden elemeztem, hogy a korszerűtlenné vált naturalizmus milyen örök értékeket hagyott a dráma és a színház fejlődésére. Ha mármost egy fiatal magyar, vagy angol drámairó jelentkeznék valami meghökkentő drámával, amelyben halmozódnak naturalisztikus elemek, óva inteném magam, hogy legyintsek rá: „A naturalizmust már száz éve feltalálták.” A kor, a saját korom színházi jelenségeivel szembenező „Kis házi enciklopédiának” ez az értelme.

1. A DOKUMENTUM-DRÁMA, AVAGY A DRÁMAI HITEL

- *A dokumentum-dráma hülyeség. Dráma helyett egyszerű politikai agitáció a színpadon.*
- *A dokumentum-dráma a jövő színpadi műtája.*
- *A dokumentum-dráma múltó divat.*
- *Elég volt a színpadi mesékből. Az így vagy úgy kiagyalt színpadias történetekből. Minden drámai történet szimbólum vagy magánügy. De már elég a gyermeketeg szimbólumokból is. A színház ennél komolyabb dolog. Tények kellene, tények és tények!*

A dokumentum-dráma kétségtelenül a XX. század második felének színházi jelensége. Ekkor válik műfajjá. Mintha csakugyan valami hitelesség-igény hozta volna létre. Mindenesetre úgy látszik, az jellemzi, hogy nem kitalált mesét, hanem valódi történetet, vagy legalább megtörtént tényeket visz színpadra, azokat nem költi át, hanem eredeti mivoltukban mutatja be és bizonyítékkal, drámai indokolással is eredeti dokumentumokat használ fel.

Ez a szó, hogy drámai hitel, nem szerepel, vagy hogy óvatosabb legyek, tudomásom szerint nem szerepel a dramaturgiai irodalomban. Nekem a kifejezést a mi irodalmunkban jól ismert epikai hitel fogalma kölcsönözte. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hitelesség kérdése, mint a dráma anyagának a tényekhez való viszonya, a dráma elemzésében korábban ne merült volna fel. Ha azonban meggondolom, a hitelességnek korábbi igénye és a dokumentum-dráma hitelesség-igénye között három különbség van.

Először is régebben a hitelesség igénye csak történelmi drámával kapcsolatban merült fel. A dokumentum-dráma hitelesség-igénye azonban nemcsak múltbeli, de jelen kortársi anyagokra is vonatkozik. A jelenkori anyagokban pedig nemcsak a történelmi eseményekre, mint mondjuk az atombomba létrehozása, vagy egy nagy horderejű nemzetközi döntés megszületése, hanem egy nem történelmi személy, vagy mondjuk egy történelmileg jelentéktelen, de tipikus emberi sors dokumentáris ábrázolására is.

A második különbség, hogy a hagyományos igény a hitelességet – ha egyáltalán számon kérte – csak a cselekmény egészétől, a leglényegesebbtől kérte számon, a részletektől nem. Természetesnek vette, hogy a dramaturgia építkezési és hatástörvényei, időbeli és térbeli sűrítések, tömörítések, egyéb követelmények a valóság részletelemeit a dramaturgia törvényei alá rendelik, szükségképpen megváltoztatják és ezt nem is érezték torzításnak. Ezzel szemben a dokumentum-dráma a hitelesség-igényt elvben kiterjeszti a részletekre is, sőt a részleteknél is kötelezővé teszi a dokumentálást.

Végül harmadszor a régi dráma a hitelessége alapjául szolgáló dokumentumokat feldolgozta, dramatizálta, a leveleket, tanulmányokat, egyéb anyagokat beleépítette a dialógusokba. A dokumentum-dráma ezt a hagyományos feldolgozást is többnyire el-

utasítja, mint ahogy általában elveti a drámai mesterség hagyományos szabályait is. A dokumentum-drámában dokumentumokat eredeti mivoltukban is bemutatnak: fényképeket, filmeket levetítenek, magnószalagokat lejátszanak, leveleket, jegyzőkönyveket felolvásnak vagy bemutatnak.

- *A dráma legyen dráma.*
- *Szóval l'art pour l'art?*
- *Mért lenne ez l'art pour l'art?*
- *Tacitus a nagy történetíró, nem Livius.*

Mielőtt a lényegesebb kérdésekre térnék, hadd említsem meg, hogy a polgári irodalom nagy része elég hosszú ideje nem hisz az irányzatos, vagy hogy az újabb kifejezést használjam, az elkötelezett irodalomban. Ennek a társadalmi, világnézeti háttérét elég gyakran és elég alaposan megbeszélték, én itt a ritkábban vizsgált szakmai, irodalmi, ha úgy tetszik, dramaturgiai oldaláról vetnék rá egy pillantást. Számomra a kérdésnek ezt az oldalát polgári oldalról Maugham fogalmazta meg a legtömörebben, mikor a „Summing up”-ban kifejti, hogy a célzatos irodalom iránti szkepszise az írói mesterség eszközeinek ismeretéből fakad. Az írónak megvan a módja rá, mondja, hogy annak az ügynek a hiveit, amelynek elkötelezte magát, vonzó embereknek ábrázolja, annak a hiveit, amely ellen küzd, visszataszítóknak, és így annak az ügynek az igazságát hiteti el, amelyiket akarja. Nem akarok itt belemenni a kérdés részleteibe, de a dolog szakmailag sem ilyen egyszerű. Kétségtelenül van az elkötelezett irodalmaknak ilyen leegyszerűsített módszerük is, és néha ezzel is szenvedélyes remeket lehet alkotni, láttunk erre is példákat. De – hadd utaljak csak a mi sematizmusunk évtizedére – amikor ez kizárólagos módszer lesz, valóban, mintha Maughamot igazolná. Vannak azonban igen szilárdan elkötelezett írók, akik más, összetettebb módszert választanak igazságuk ábrázolására. Mindenesetre a dokumentum-dráma mintha osztani akarná a polgári irodalom szkepszisét és nem merné az igazságot az írói mesterség kezére bízni. A történetíró Livius az események leírásában szó szerint „idézi” királyok bőbeszédű levélváltásait, sőt hadvezéreknek katonáikhoz intézett csata előtti hosszú beszédeit, amikre természetesen semmiféle dokumentuma nem volt, maga fogalmazta, vagy újrafogalmazta őket. A szűkszavú Tacitus ilyet nem tesz. Csak azt tünteti fel hitelesnek, ami hiteles, gyakran megemlíti ugyan még udvari pletykákat is, de ezeket mindig azzal vezeti be, hogy „dicitur”, „fama erat”, vagyis hogy „állítólag”, „azt mesélték”. És mégis, hogy átsüt minden során az „elkötelezettség”! Az „Annales” bevezető mondataiból híressé vált program, hogy „sine ira et studio”, hogy indulat és részrehajlás nélkül fogja megírni az Augustus utáni császárság történetét, stilus iránt érzékeny fülnek azonnal „gyanússá” válik, és csakugyan a szófukar, csak a tények előadására szorítókozó mondatokból, hogy izzik a köztársaság szeretete! A dokumentum-dráma, hogy latinosan fejezzem ki magam, ezt a szigorúan tacitusi magatartást látszik követni. Mielőtt azonban valaki közbevetné – később magam is fel fogom vetni –, hogy más a történetírás és más a dráma, mások a feladataik és mások az eszközeik, hadd térek vissza a drámai hitelhez.

Először is hadd állapítsam meg, hogy történelmi drámának sohasem sikerül történelmi értelemben teljes hitelességre szert tennie. Az író nem tudós, nem támaszkodik eredeti kutatásokra, többnyire egyik vagy másik történetíró álláspontját veszi alapul. Mivel pedig a történések gyakran egymással is vitáznak, kétségbevonják a dráma alapjául szolgáló állásfoglalás, nem egyszer még a dokumentumok megbízhatóságát is. Másrészt azonban azt is előre kellene bocsátani, hogy a dokumentum-drámának viszont rendszerint nem sikerül a programszerűen „irodalommentes”, abszolút dokumentum-drámát létrehozni. A dokumentum-dráma is többnyire rákényszerül bizonyos irodalmi vagy színpadi engedelmekre. A hosszú beszédeket, jegyzőkönyveket, egyéb szövegeket néha le kell rövidíteni, néha kissé meg kell szerkeszteni, a dokumentumok néha nem tükrözik eléggé a mögöttük álló jellemeket, ezeket gyakran oda kell vetíteni satöbbi, a collage festői elemekkel keveredik, tehát „tisztá” dokumentum-dráma úgyszólván,

nem létezik. Úgy érzem azonban, hogy mindezek mellékes kérdések, nem ez a dokumentum-dráma színházi problémájának lényege.

A dokumentum-dráma olyan korban születik, amelyben az emberek meggyőzése fontosabb, mint az emberek nevelése. Más szükséglet hozza létre, mint a történelmi drámát, még ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a történelmi drámákat is különféle okok hozzák létre. Nem véletlen, hogy a dokumentum-dráma szocialista ihletésű, fogantatása akár Brechtre visszavezethető. De kialakulásában a társadalmi okokon kívül szerepe van a dráma műfaji problémáinak is. Talán nem szorul bővebb bizonyítgatásra, hogy a dráma hagyományos formái századunkig bizonyos értelemben kompromittálódtak. A dráma kompozíciós elemei kezdtek „szabályokba” merevedni, és ezzel a drámai mese kezdte hitelét veszteni. A hagyományos drámaszerkesztésnek már olyan technológiája alakult ki, hogy azt minden mesterember (irodalmi mesterember) eljáráshozta. A jó történet, vagy a jól szerkesztett történet nem félmeglepte többé a drámaíró rangját. Ellenkezőleg. Darabgyárak kezdtek dolgozni már a múlt század első felében Franciaországban (Scribe-ék), a XX. században pedig a színházi kiadóknak már nemzetközi méretű üzemeik voltak, főleg Bécsben, Budapesten és New Yorkban. Jól szerkesztett színházi történetet írni lassan valósággal kompromittáló lett, mesteremberre valló, nem művésznem való munka. (Hozzájárult ehhez egy romantikus fogantatású, hazug, de közhellyé vált elképzelés az írói munka természetéről, a kötelező ihletettségről, de ez más kérdés.) Mindenesetre így történhetett, hogy a színházi játéknak, a bohózat szerkesztésnek és a mulattatásnak egy olyan géniuszát, mint Feydeau, egy kalap alá vettek a korabeli francia és európai színházakon rákburjánzásként tenyésző ügyeskedőkkel.

Persze, az igazság kedvéért azt is hozzá kell tenni, hogy mindez csupán színházi vetülete egy sokkal általánosabb jelenségnek. Voltaképpen ez ugyanaz a folyamat, amelynek során a fényképezés elterjedésével a képzőművészetből szinte kiszorult az ábrázolás, a figuratív jelleg, vagy a zenéből kivonult a dallam és csak az olcsóbb, népszerűbb hatásokra appelláló műfajokban maradt meg, mint a hagyományos színházi játékok a bulváron. Ez a folyamat, mint más művészetekben, egyéb jelenségeket is hozott létre. Ilyen az abszurd-dráma, de ilyen a dokumentum-dráma is. Ha még azt is hozzátesszük, hogy a drámai technika kompromittálásához a szerkesztésen kívül hozzátartozik a dialógus-technika kompromittálódása is, a kétfajta dráma párhuzama még világosabbá válik. De természetesen nemcsak a párhuzam, hanem a közöttük levő ellentét is. Mert egész másként távolodik el a mesétől az abszurd-dráma és másként a dokumentum-dráma, amely Brechtől tanulta megvetni az andalító mesét a társadalmi igazság kemény feltárása jegyében.

De hát mért kellene egy mesének andalítania? Lehet a valóságról is mesélni a színházban. Az igazat is fel lehet vázolni egy színházi történetben, nemcsak a kiábrándítást! És így mennyivel érdekesebb!

Különös: dramaturgiai tapasztalatom azt mutatja, hogy a jó dokumentum-játék, tehát a dokumentum mint műfaj, még ebben is, az érdekességben is állni tudja a versenyt a mese műfajokkal. Az utóbbi években írótól, dilettánsoktól, féldilettánsoktól – minden időnek megvannak a szokványos témái – nagyon sok olyan színdarabot kaptam elolvasásra, amelyek arról szóltak, hogy tehetséges újító munkáját különféle erők, vezetők, bürokraták, irigy vetélytársak stb. megghiúsítják, a történetbe, kivétel nélkül, családi konfliktust is vegyítettek, egyébként ilyen darabokat láttunk színházban is. Ezek a darabok hősök kálváriáját – szerzőjük tehetsége arányában – több-kevesebb érdekességgel írták meg, de öszintén szóló egyik sem volt olyan érdekes, mint a „Nehéz emberek” akármelyike, akik saját ügyüket mondták el minden dramatizálás nélkül. És hadd szóljak itt egy pár szót a pletykáról, mint irodalmi műfajról.

Pest külvárosában születtem és nevelkedtem, egy vert falú házban. Pontosabban: az „épület” két L-alakú földszintes ház volt, közös udvarral, mindkettőben három-három szoba-konyhás munkáslakással, sok gyerekkel és az egyik ház végében egy pékséggel. Az udvaron naponta kétszer nagyon sok asszony gyűlt össze, a pékhez jöttek, nem kenyérért, hanem süttetni. Reggel megjelentek a kenyérkosarakkal, ezekben – hogy bele ne ragadjon, – lisztes kendőbe csavarva, mint a csecsemőt hozták a ke-

nyértésztát, amelyet maguk dagasztottak, maguk szakítottak ki, ezért is hívták a kenyérkosarat szakajtónak. Aztán ott várakoztak nyáron az udvaron, télen a pékség szűk helyiségében, míg a pék kiszedte a parazsat, vagy míg bemelegedett a kemence, vagy amíg rájuk kerül a sor. Délben aztán újra megjelentek, megvárták, míg a pék beleugrik a kemenceajtó elé vájt, kitéglázott verembe, és elkezdí kiszedni a barnára pirult, forró kenyeret. A várakozás idején csoportokban folyt az asszonyi pletyka. Mikor a pék kiszedte a frissen sült kenyeret, amelynek itt-ott falnivalóan felhasadt a héja, vizesvödörbe mártott puha nyeleskefével végigsimította a kenyér forró tetejét a cédulával együtt, (minden kenyérré cédulát kellett tenni a tulajdonos nevével) és akkor a felsistergő párával megcsapta az ember orrát a frissen sült kenyér illata. Ott szívtam magamba az asszonyi pletyka élvezetét a friss kenyér illatával együtt.

Az én személyem irodalmi világunkban nem olyan fontos, hogy jogom lenne első személyben beszélni. Nem is azért modom el mindezt, nem is a „drámai hitel” kedvéért, hanem inkább azért, mert bennem a pletykának egész más természete él, mint ahogy azt irodalmi életünkben, mióta némileg közöm van hozzá, hallom és olvasom. Gyakran tapasztalom, hogy a pletykát, mint öncélú, magánügyben való vájkálást szembeállítják az irodalmi elbeszéléssel, amely nem öncélú, hanem eszmei mondanivalója van. Ezt én mindig álmélkodva hallom. Irodalmi feldolgozás és pletyka között egész más a különbség, a drámát illetően ezt dramaturgiailag nagyon pontosan meg lehet jelölni, néha kénytelen is vagyok íróbárátainknak megtenni, de itt most másról szeretnék beszélni. Én ezt az öncélúságot a gyerekkoromban hallott temérdek pletykában úgyszólván sohasem tapasztaltam. Tucatjával tudnám ma is elmesélni azoknak a pletykáknak sorát, amelyeket ma sem felejtettem el: mért lett öngyilkos a Gerőfi gyerek; mért jelentette fel a hívő Usák (a „hívő” szekta tagja) a kommunista Virág suszttert; a Király csendőrtiszthelyettes felesége a világ legszelídebb asszonya, gyerekeik a legrendesebb, legtisztességtudóbb gyerekek, hogy veri őket mégis esténként otthon a derékszíjjal minden este a tiszthelyettes, miközben egy hangos jaj-nak nem szabad elhangzani; mért nem megy soha férjhez a gyönyörű Tonigold lány satöbbi, satöbbi, de ezeknek a pletykáknak egyike sem volt öncélú, ezeknek mindnek mondanivalója, tanulsága, célzatosága volt. A pletyka társadalmi veszélyessége éppen nem az öncélúságában van, hanem abban, hogy igen gyakran elmaradott, konzervatív, néha egyenesen reakciós erkölcs nevében vonja le a tanulságait!

Mármost mi köze mindennek a dokumentum-drámához? Elég sok. A közönség szereti a pletykát olvasni is, színpadon nézni is, és nemcsak a magánéleti pletykát, a közéletit is. (Olvastam én már a Rákosi-ügyet is pletykaszinten megírva és az író sztalinizmussal vádolt, mert nem javasoltam a bemutatását.) Mármost előfordul, hogy közéletünkben az író valami megbotránkoztatja, mint ahogy az asszonyokat megbotránkoztatja valami a közösségükben (vagy kárörömmel tölti el őket, ha a dolog jól végződik). Az író ilyenkor tollat fog, a történetet átkölti, a jelenséget irodalmi, színpadi formába öltözteti, mellékalakokat kreál, szerkeszt, helyzeteket konstruál satöbbi, és a színház előadja. Pedig itt a dokumentum-műfajoknak óriási az előnyük! A kommunikációs eszközök technikai fejlődésének igen nagy a szerepe a dokumentum-műfajok kialakulásában. Jusson csak eszünkbe, egy televíziós beszámoló egy falusi boszorkányüldözésről, mennyivel meghökkentőbb és mennyivel hatásosabb, mint az eset nyomán írt iránydráma egyes istenhátamögötti tanyáink elmaradottságáról. Egy-egy kirívó, „megbotránkoztató” eset színpadi „mesésítése” egyenesen levon az érdekességéből. Az eredeti nevekkal, az eredeti anyaggal, dokumentum-szerűen, sokkal érdekesebb. Ez is egyik tényezője a dokumentum-dráma előretörésének.

Úgy látszik azonban, minél több tényező kezd tisztázódni a dokumentum-dráma körül, annál elkerülhetlenebb, hogy szembenézzünk a következő kérdéssel, a legnehezebbel.

- Mit ér? Amit használ?
- Mit ér, ha nem használ?
- Én is azt mondom!
- Vagyis . . . ?

Az érték az a fogalom, amelyet mintha azért teremtett volna az ember, hogy amikor már minden világosnak és természetesnek látszik, újra és újra zavarba hozza magát.

Műfajok születése és átalakulása természetesen sohasem véletlen. A dokumentumdrámát is társadalmi szükség, egy szerves fejlődési folyamat hívta életre, létéről tehát nincs mit vitatkozni. Ha meg ráadásul igaz ügy, jó ügy szolgálatában áll, és meg is tud győzni az igazáról, ez egyben igazolta az értékét is. Vagy nem?

Persze: a társadalmi mondanivaló nem azonos a művészi értékkel, de én itt nem arra gondolok, hogy a forradalmiság, vagy az elkötelezettség, ha lapos, unalmas, nem jelent esztétikai értéket, mert ennek a társadalmi haszna is csak látszólagos. Én nem a hatástalan művek értékéről beszélek, hanem azokéről, amelyek színpadon nagyon hatásosak, meggyőzőek, sőt gyűjtőhatásúak! Ez egyben azonos az értékükkel?

Mintha a kérdés leegyszerűsödne: nem az a zene a legjobb, amely a legnagyobb tömegnek tetszik, de a kérdés nem ilyen egyszerű. Itt nem a „mindenkinek tetsző” zene andalító, kizárólag szórakoztató jellegéről van szó, hanem olyan darabokról, amelyek nemcsak elkötelezettek, de hatásosan azok, igen jól tudják, mit akarnak, jól ismerik nézőjüket, jól rendezik el anyagukat és frappánsan adják elő mondanivalójukat. Van-e ezekután valakinek joga felvetni ezen túl is az érték kérdését? Nem éppen ebben van az értékük? Milyen formális jegyeket, a priori konstruált dramaturgiai „törvényeket” akarnánk még számon kérni rajtuk? Milyen elvont formális színpadi esztétika nevében akadékoskodunk, mért nem a tartalom a legfontosabb, különösen ha az szocialista tartalom, és mi a forma lényege, ha nem az, hogy a leghatásosabban juttassa érvényre a tartalmat?

Nem kell természetesen különös elmélyedés, csak a kérdés rövid továbbgondolása, hogy kiderüljön, melyik felfogás képviseli a formális álláspontot.

A dráma értelme (a mi esztétaink úgy fogalmaznák, hogy a dráma célja) „eleitől fogva az volt és az marad”, hogy a néző szeme előtt felbontsa a valóságot, aztán a néző szeme előtt újra összerakja és ezzel feltárja, vagy megpróbálja feltárni az emberi lét, a valóság törvényeit. A drámaíró, akinek igénye van önmagával és a nézőjével szemben, ezt nem mindig a tudatával, hanem egyszerűen az igényével, de megteszi, megteszi egy mese elmondásával, de megteheti egy dokumentum, vagy egy dokumentumanyag előadásával is. Ha igazi író, ezt anyaga kiválasztásával, elrendezésével, konfliktusba szervezésével, megoldásával, de mindenképpen keresztülviszi. Ez a feladat hol könnyebbnek, hol nehezebbnek bizonyul, de az eredmény szempontjából ez mellékes. Ilyen értelemben tehát nincs különbség mesedráma, történelmi dráma, vagy dokumentumdráma között. Csak olyan dráma van, amely a valóságot elemzi és értelmezi, vagy újraértelmezi és ehhez néha nincs szüksége még mesére, sem dokumentált, sem költött mesére, de néha még hagyományos cselekményre sem. Ha túl a nélkülözhetetlen szórakoztatáson és a mi esetünkben a meggyőzésen, a műben nincs meg a tartalmi általánosításnak ez az igénye, akkor csak formális dramaturgiai igénynek tesz eleget. A formális dramaturgiai igény éppen azt jelenti, hogy a mű olyan dramaturgiai fogásokat, ha úgy tetszik törvényeket érvényesítsen, amelyek biztosítják a nézőtéri hatást. Akár a szórakoztató, akár az agitatív hatást, akár a kettőt együtt.

Nincs itt helye a kérdés részletezésének, de nem lehet nem hangsúlyozni, hogy minden drámai érték hatásában két elem érvényesül. Az egyik, amit a dráma magáról a korról, magának a kornak mond, a másik, amit mélyebben a világról, a korábbi és későbbi korok emberi létezéséről tud. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ez a két elem nem külön-külön réteg, hanem egymáson keresztül jut kifejezésre.) Gyakran emlegetik például azt a szerepet, amelyet mondjuk Periklész alakja jelentett Szofoklész Oidipuszának megszületésében. De ha a drámának csak ez volna az értéke, alig hinném, hogy Magyarországon – mint az most történik – másfél év alatt négy színház tűzné műsorára. Természetesen a Romeóban is több van, mint a feudális partikularizmus elleni állásfoglalás és így tovább, és így tovább. Ha egyáltalán fontos volna, hivatkoznék rá, hogy gyakran idézzük Shakespeare mondatát a színjátszás tükréről, amely felmutatja „a század testének tulajdon alakját és lenyomatát” (egyébként az eredetiben nincs század, „time” és „age” van.) El szoktunk felejtkezni azonban a mon-

dat elejéről, amely szerint a színjátéknak az is feladata, hogy „tükröt tartson mintegy a természetnek” (aholis az eredetiben nem szerepel a mintegy szó).

Az igazi drámának ez a kettőssége, némileg vulgarizálva azt mondanám, a társadalmi és filozófiai jellege, ez az, ami valamirevaló drámaelméletben a legtöbb gondolatot érdemli. Mert akárhogyan forgatjuk is, az igazság az, hogy maradandóvá a formai értékeken túl, az utóbbi teszi a drámát, az, amit a saját korának mond, az utóbb legtöbbszőr háttérbe szorol és a későbbi felújításoknál a színház a saját korának szóló mondanivalóval helyettesíti. Az a dráma, amely anélkül a kettős igény nélkül íródik, az mondanivalóval vagy anélkül, csak pletykaszinten mesél. És a dokumentum-drámának sincs más mértéke, mint a többinek. Az a dokumentum-dráma, amely, mint ahogy gyakran teszi, többre becsüli a tárgyát a témájánál, ettől a maradandó értéktől fosztja meg magát.

- *Esztetizálunk, esztetizálunk? Ezzel az ürüggyel távolítjuk el a társadalmi mondanivalót a színpadról?*
- *Itt nem a társadalmi mondanivalóról van szó.*
- *Az a baj!*

A dramaturg számára a dráma és a színpad minden elvi kérdése, mint a rendező, de talán a kritikus számára is, gyakorlati problémaként jelentkeznek. Ez esetben, ha elismerem is, hogy a dokumentum-drámát természetes fejlődés eredményeként a kor hozta létre, tehát nincs rajta mit vitatkozni, csak tudomásul kell venni, még mindig megmarad a kérdés, hogy vajon mindennek, ami van, egyben kell-e lennie? A fasizmust is szükségszerűen hozták létre bizonyos társadalmi, gazdasági, politikai, tehát történelmi feltételek, de ez egyben annyit jelent, hogy el is kell túrnünk? A hasonlat durva is, igazságtalan is, de nem véletlenül mondom. Beszélgetésekben gyakran kiderül, hogy vannak, akik bár elvileg megértik, hogy irodalmi tényeket másképpen kell kezelni, mint politikaiakat, de szívük mélyén ugyanazt a reagálást érzik természetesnek. És ez nemcsak baloldali jelenség, hanem, mint a dokumentum-dráma esetében, jobboldali is. Nyilvánvaló, hogy nem minden drámai érték, még csak nem is minden dráma, amit színházban játszanak. És ez a „nem minden” elég széles skála a revütől tegyük fel a dokumentum-drámáig. Vannak, akik szívesen hangoztatják (persze, nem nálunk), hogy a kor egy másik képződménye, a happening, olyan dráma, amelyet nem színházban játszanak, szemben a dokumentum-drámával, amely olyan nem-dráma, amelyet színházban játszanak. Mondanom sem kell, hogy így a tétel egyik oldala sem igaz, bár az biztos, hogy a dokumentum-dráma inkább meggyőzni akar, mint szórakoztatni. (Vagy ha nem akar, egy lépés és happening lesz belőle.) Az első feladat tehát megkülönböztetni a dokumentum-drámában a társadalmi hasznót és a kritikai értéket. Gyakorlatilag ez nagyon fontos, még ha bizonyos szakértelmet igényel is. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy gyakorlati célzatú megkülönböztetésről és nem szembeállításról beszélek. Aki ugyanis a kettő különbségét elmossa, vagy a kettőt azonosítja, elárulja a művészi értéket, szélsőséges esetben magát a társadalmi értéket is. Aki azonban a kettőt szembeállítja egymással, az a sznobizmus, a széplelkűség jegyében elárulja a társadalmi haladást. Ez talán közhely, de a színpadon gyakorlati következményekkel jár. Feltéve ugyanis, hogy a színház a dokumentum-dráma eszmei tartalmával, tendenciájával egyetért, még mindig három eset lehetséges. Ha a színpadi mű eszközeiben igénytelen, argumentációja színpadiatlan, ezért hatástalannak ígérkezik, a színháznak legyen bátorsága nemet mondani, akkor is, ha a tendenciával egyetért, sőt annak színházi demonstrálását kívánatosnak tartja. Kötelese elemezni azokat az okokat, amelyek a hatástalanságot eredményezik, mert egy ilyen munka színrehozása veszélyesebb, mint egy akármilyen gyenge, vagy rossz darab. Egy gyenge darab ugyanis csak színrekerülésének közvetlen felelőseit, elsősorban természetesen a szerzőjét kompromittálja. Olyan dokumentum-dráma azonban, amely nem tud meggyőzni, kompromittálja az ügyet is, amelyről a színpadon az a benyomás keletkezik, hogy igaza nem bizonyítható. Milyen jól ismerjük a színházban ezt a negatív hatást. Amikor azok, akik már úgy meg vannak győzve, hogy semmi sem ingathatja meg őket, örömmel hallgatják

az igazukat felmondó szavakat, a nézőtér többi része pedig, még ha a szomszédja kedvéért, vagy a jó ügy iránti tiszteletből tapsol is, szkeptikusabban kel fel a székből, mint ahogyan leült.

A másik eset, ha a dokumentum-drámának nincsenek is mélyebb művészi, vagy irodalmi igényei, de a munka a tisztességén túl meggyőző és jó előadás esetén hatásos. Ebben az esetben a színház köteles a társadalom, ha úgy tetszik a nép, a haladás képviselőjében a mű mellé állni és minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítani ezt a hasznos társadalmi hatást. Ha a színház küzd, és jogosan küzd az ellen a polgári koncepció ellen, hogy az irodalom postásának szerepére korlátozzák, akkor vállalnia kell az ebből fakadó következményeket. Persze irodalmi kézbesítőnek lenni kényelmesebb. Ha az irodalom szállít igényünknek megfelelő darabot, rendben van, eljuttassuk. Ha nincs meg a kívánt irodalmi színvonal, vállat vonunk, kérünk jobbat. Klasszikus mindig van. De a színház nem adhatja meg magát a széplelkek diktatúrájának. A színháznak ezt jó szívvel vállalnia kell és a maga részéről minden fantáziáját, leleményét, tehetőségét és szakértelmét, dramaturgiai, rendezői és színészi szakértelmét csatasorba kell állítania, hogy a kívánt hatást minél meggyőzőbben, minél igazabban érje el. Úgy érzem, hogy a népszínháznak nem az ötezer személyes nézőtér, nem a „közérthető” stílus a lényege, hanem ez a magatartás.

A harmadik eset, ha a színház olyan dokumentum-drámát kap, amelyben magasabb igénnyel érvényesül a meggyőzés szándéka. A mű olyan mélyen nyúl le az emberi lét, a társadalom, az élet törvényeinek alsó rétegeibe, hogy az maradandó értéket ígér. Ebben az esetben a színház erőfeszítésének középpontjába azt a törekvést kell állítani, hogy az előadás ezeket a mélyebb értékeket kibontsa. Majdnem azt merném mondani, hogy ez a fajta dokumentum-dráma az emberiségnek gyógyszer, vagy gyógy mód, amely a betegség leküzdésére alkalmas, szemben az előbbivel, amely inkább fájdalom-, vagy lázcsillapító, tehát csak tüneteket szüntet. Persze ez hasonlat, ezért nemcsak magyarázza, de torzítja is az igazságot és csak azt akarom vele mondani, hogy bár az orvos feladatának lényege a gyógyítás, azt sem hanyagolhatja el, hogy a beteg megszabadítsa a fájdalomtól, a láztól, a gyötrő tünetektől, megakadályozza a beteg teljes legyengülését és alkalmassá tegye a végső gyógyulást hozó kezelés befogadására.

Befejezésül ne feledkezzünk meg róla, hogy az ilyenfajta újítások, mint a dokumentum-dráma, nemcsak rombolnak, építenek is. Lázadásában a hitelét veszítő drámai történet és a hitelét vesztő dialógus ellen lerombol bizonyos drámatörténeti konvenciókat. Ugyanakkor azonban erősíti bennünk a szigort a történet és a dialógus igazságának igénye iránt. Ez is hozzátartozik történelmi szerepéhez.

- *A költő a kitalált hazugságon keresztül is el tudta mondani az igazat.*
- *Ki tiltja meg, hogy most az igazságon keresztül mondja el?*

Még csak annyit, hogy mindaz, amit itt a dokumentum-drámáról elmondtam – magukat a műfaji kérdéseket kivéve – érvényes az úgynevezett publicisztikai drámára is.

(Közönség és nép című folytatás következik.)

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK III.

DONALD FREED: NYOMOZÁS

Legtöbben a várakozással ültünk be a nézőtérre, hogy Donald Freed darabja révén részt veszünk egy „nyomozásban”, amely felfeji a hírhedt Rosenberg-per rejtélyeit. Az amerikai szerző azért írt és szerkesztett dokumentum-drámát az ártatlanul elítélt és kivégzett házaspárról, hogy a mai közönségnek bizonyítsa igazukat, egyben figyelmeztessen a boszorkányperek koholóinak ma is ismerős hangjaira. A pécsi színház magáévá tette a szerző szándékát és sietett a hazai közönségnek közvetíteni. A darabot Magyarországon – sőt Európában – Pécssett játszották először. A politikai feladat vállalása mellett szerepet játszott a darabválasztásban a műfaj is. Dokumentum-dráma. Az embereket ma – jobban, mint valaha – a tények érdeklik. Hányan és hányszor gondolták el az elmúlt évtizedekben, hogy a költői képzelet naiv próbálkozás, legmerészebb elrugaskodásait is megszegyenítik az élet tényei! Ezenkívül a tények iránti érdeklődésnek technikai oka is van: a közlési technikák fejlődésével egyre alaposabb ismereteket szerezhethetünk aktuális, közérdekű eseményekről. Mindenki úgy érzi, hogy a hiteles információk birtokában maga döntheti el, milyenek objektíve e tények, mi a valóságtartalmuk, röviden: mi az igazság? A dokumentum-irodalom ebből az érdeklődésből jött létre, ennek felel meg. Jól illik egy népszínház műsorába.

Nem véletlen, hogy a műfaj legtöbb darabja bírósági (vagy hasonló) tárgyalásokból veszi anyagát; ezekben többnyire közérdekű eseménysor sűrűsödik össze, élesen kiválnak emberi törekvések, kirajzolódik a szereplők karaktere, s mindez eredeti dialógusokban. Persze az „irodalmi” drámában is így van (sőt!), de ott írói fikció hozza létre, míg itt – maga az élet. Legalábbis így tűnik. Valójában a dokumentumok eredeti terjedelmükben, formájukban mégsem kerülhetnek színre, hisz pl. egy tárgyalási jegyzőkönyv rendszerint sokkal hosszabb (a Rosenberg-per esetében 1638 nyomtatott oldal), tartalmaz sok mellékes részletet, ezért a szerző az anyagot válogatja, rendezi, új egységbe szervezi. „Tiszta” dokumentum-dráma tulajdonképpen nem is lehetséges, de olyan igen, amely jelentős események dokumentálásával *megteremti azt a színpadi hatást*, amit a közönség úgy fog fel, hogy „*a tények önmagukért beszélnek*”. A műfaj *sajátossága ebben a hatásban van*, ezért kelt másfajta – esetleg intenzívebb – érdeklődést, mint egy hasonló tartalmú „irodalmi” mű.

Freed darabjában két síkon folynak az események. Központi sík az 1951-es New York-i per tárgyalása, ezzel párhuzamosan olyan jeleneteket idéz fel, melyek a szereplők magánéletét, múltját hozzák be, vagy néhány motiváló mozzanatot. A két síkot körülveszi egy erőteljes hangulati atmoszféra, mely az akkori társadalmi közérzés, közhangulat – gyanakvás, erőszakpolitika, atomhisztéria stb. – dokumentumaiból épül fel: képek, filmrészletek, politikusok beszédei, nyilatkozatok, egy riporter kérdései. A nézőtér közvetlenül a tárgyaláshoz kapcsolódik: Freed a nézőket mint esküdteket vonja be a felelősségbe. Ennek nagy hatása lehet Amerikában, nálunk formálisan hat, egyetlen néző sem érzi magát találva. A darab átplántálása nemcsak ennek a mozzanatnak ártott szükségszerűen, hanem a nagyon jelentős hangulati szféra megteremtésének is. Nem rendelkezünk a dokumentációhoz szükséges filmekkel, képekkel, eredeti hangfelvételekkel, ezek nagyjából elmaradtak az előadásból, kisebb részben áldokumentumként kerültek bele (pl. közéleti szereplők megszólalása színészek hangján.) A darab eredeti dokumentációja – a szövegekönv szerint – tehát gazdagabb, főként hangulati síkon, de van egy alapvető *gyengéje*, ami alighanem *az ügy, a per, a tények természetéből adódik*. A darab gerincét a Rosenberg-per tárgyalási jegyzőkönyve alkotja, azaz ennek részletei. Nos, a boszorkányperek „szerzői” évszázadok

(évezredek?) óta tudják, hogy *negativumot nem lehet bizonyítani*. Vagy csak egyféle-képp: hamis tanúkkal, álbizonyítékokkal, amiket a hatalommal, apparátussal rendelkezők tudnak előállítani. Minden koncepció pernek ez a kulcsa, ezért tudják „bizonyítani” az ártatlanok bűnösségét, s ezért nem tudják az ártatlan vádlottak igazolni büntelenségüket. Kénytelenek a vádak pusztá tagadásával beérni, a vád pedig hosszan vonultatja föl a maga – átlátszó, ostoba, művi – bizonyítékait és preparált tanúit. A jegyzőkönyv ezeket rögzíti, így az *igazság* nem közvetlenül, hanem csak közvetve, kerülővel, a *döntő és hiteles bizonyítékok hiányából tűnik ki*. Ha a per anyagát könyvben elolvassuk, percig sem kétséges, hogy tele van homályos, zavaros, tisztázatlan pontokkal, melyeknek a tisztázását éppen a bíróság akadályozta meg. Olyan, mint egy gonosz, sötét mese. Színpadon ezt a homályt még fokozza a dokumentumanyag szükségzerű hézagossága; egy sor részlet, motívum felmerül aztán eltűnik, azaz nyitva marad, tehát kérdésekre késztet. Pl. mi volt a „koncepció”, az állítólag megszerzett információk útjáról? Hogyan juthatott hozzá egy söprögető közkatona az atombomba műszaki leírásához? A párttagság tényét miért nem lehetett vállalni? Miben állt – ha állt – Gold és Fuchs kapcsolata a „barátságon” túl? A kérdéseket még sokáig lehetne folytatni. Valószínűleg az ügy szándékosan előállított homályára utal Bloch, a védőügyvéd is, amikor ezt mondja: „Nem tudnám megmondani maguknak, hogy valójában mi történt ezzel a két emberrel . . .” Kétségtelen, hogy ez a zavaros megfoghatatlanság is sokat mond, de nem a színpad nyelvén. A drámához tiszta, részleteiben is következetes argumentálás kellene. Amit a dokumentumok lelepleznek, az a bíróság mesterkedése, terrorja, a kormánykörök és az „igazságszolgáltatás” összeesküvése. Meggyőződünk arról, amit a Nobel-díjas fizikus, Urey így fogalmazott meg: „. . . a vádiratban nincs logika és leleményesen hamisított tanúvallomások felnagyítására épül.” Meggyőződünk arról is, hogy a kommunista Rosenberg-házaspárt azért *kellett* bűnösnek találni, mert a valódi vádlott a kommunista párt volt, a pártról *kellett* bebizonyítani, hogy hazaáruló kémszervezet. Íme, a „koncepció” lényege. Az eszmei várakozás ezzel ki is elégül, de a néző elvárásai a konkrét életfolyamat teljességét, a „nyomozásban” való saját részvételét illetően – az említett okokból – nem teljesülnek. A demonstrált tények csak töredékesen beszélnek. Belőlük nem tudjuk megalkotni azt a konkrét, tiszta képet, amit szerettünk volna. Érezhetett némi hiátust a színház is, ezért gondolhatta szükségesnek, hogy az előadás végén egy *utójátékban* magyarázattal szolgáljon a közönségnek . . . Csakhogy a színpadi magyarázat mindig inadekvát, különösen ha célt tévesztve olyasmit rág szájba, amit a darab világosan elmondott: Rosenbergéken keresztül a kommunizmus „vádloottságát”. Az utójáték így csak szószaporítás, bátran elmaradhatott volna.

A rendező *Sik Ferenc* az ügy és a műfaj iránti nagy érdeklődéssel állította színpadra a darabot. Minden mozzanaton érezni, hogy a világos, egyszerű, könnyen apprehendálható megoldást kereste (néha túlságosan is), finom hangsúlyokkal emelte ki a jelenetek legfontosabb mondatait, motívumait. Kitűnően oldotta meg a „két színpad”, a két életsík párhuzamos és szüntelenül kapcsolódó eseményeinek pergetését. A két felvonást úgy építette fel, hogy állandó értelmi és hangulati emelkedésben vannak a befejezés tetőpontjáig. Ez a tetőpont az I. rész végén egy *boszorkánytánc*. A szöveg hangmontázst ír elő, megszólaltatva azokat a szereplőket, akik Rosenbergék sorsát befolyásolták, többségükben megpecsételték, Hoovértól Greenglass mamáig. A hangok egymást túlkiabálva, egymás szavába vágva hangzanak fel a hangszóróból. Sik ehhez egy pantomimot rendezett, amivel a hangbeli közlést látványvá is tette, a pusztító erőnek azt a viharzását, ami a két ártatlan embert elsöpörte. A II. rész végén a kivégzést Freed a „Halál Szertartása”-ként kívánta demonstrálni, inkább csak ritikus elemekkel és sok naturális borzongatással. A rendező letett a részletező bemutatásról (szoros kapcsolatban a játéktílussal), csak a lényeges momentumokat jelenítette meg nagyon egyszerű, tiszta képekben. Látjuk az eseményt, de ez róla való véleményünket, vele kapcsolatos érzelmeinket is kifejezi. Sik valóban szertartást teremtett, egy *rekvium* megrendült hangulati magasába emelte a befejezést, melynek íve a megtört védőügyvéd monológjában szépen száll le, a végső néma rózsajelenettel ismét felszárnnyal . . . Amit a szöveg nem tudott nyújtani, a rendezés sokszor pótolta.

Akad az előadásban néhány olyan egyszerűsítő, „szemléltető” beállítás, melyről csak azért érdemes szót ejteni, mert összefügg a színház egyébként nagyon pozitív művészi programjával, a közérthetőségre törekvéssel. A *közérthetőség* tulajdonképpen kötelező a szocialista művészetben, de mindenki, aki megvalósításával foglalkozik, tudja, mennyire nem egyszerű program, nem is egyértelmű. Rendesen a közönségről beszélünk, de valójában csak rétegezett, differenciált közönség van, a konkrét közönség mindig ilyen. Az általában vett közérthetőség legfeljebb egy elvi közönségnek felel meg. Bizonyos, hogy ha a kis Rosenberg fiú levélírás közben úgy szótagolja Eisenhower nevét, mint egy hazai kisiskolás, akkor „X. néni az 5. sorban” kitűnően és egyből megérti, hogy a kisfiú gyermeki ákom-bákomjaival kér kegyelmet a szüleinek. Ha az FBI-nyomozó brutális pofozó-ember, akkor „X. néni az 5. sorban” kitűnően és egyből megérti, hogy az FBI karmaiban jogtiprás, erőszak vár az áldozatokra. Csak azt nem értem, hogy a közönséget miért kell „X. néni” meghatározni... Nagyon helyes, ha egy mindent játszó színház tartózkodik az arisztokratizmustól, de mi indokolja, hogy – akár apróságok erejéig – vulgarizáljon? Az emberek fogékonyságát – úgy vélem – jobb egy kicsit túl-, mint alábecsülni. (Az utójáték problémája is részben idetartoznék.)

A játék stílusát a darab sugallta, mely azért született, hogy Rosenbergek sorsát bemutassa. A két főszereplő alakját a dokumentumokon kívül a hétköznapi életjelenségek építik fel, de ezeknek sem a jellemábrázolás a célja – csak járulékosan –, hanem a sorsuk teljesebbé tétele. A többi alaknak tulajdonképp csak funkciója van, legfeljebb egy-két jellemvonásuk villan fel. Sik Ferenc a legjobban választott, amikor olyan egyékes játékot dolgoztatott ki a szereplőkkel, melyet a beleélő, azonosuló játékmóddal szemben *megmutató játéknak* nevezhetnénk. Közeláll Brecht iskolájához. Nem mind értették egyformán jól, de hibás, félreértett szereplője nem volt az előadásnak, nem volt – pedig a szöveg nem zárta volna ki – „ürcs” jelenet sem. A játékstílust a Harry Goldot alakító *Holl István* valósította meg tökéletesen, rendkívül fegyelmезetten mutatta be a sokszorosan aberrált erkölcsi roncsot, az alak extrém színei – s a remélhető siker – sem csábította nagy, rángatózó alakításra. Hasonlóan jó lett volna *Kézdy György* (Irving Kaufman bíró), ha egy indulatkitörése – pszichológiailag tán indokoltan – el nem viszi percekre szerepe alaphangjától. *Vajda Márta* és *Györy Emil* a két főhősben az *áldozatot* hangsúlyozták. Vajda Márta megérezte még Ethel Rosenberg értelmi erejét és erkölcsi szilárdságát is. Györy kedves, diákos Juliust formált, erőtlenebbet, mint a történet szerinti lehetett. Sportnyelven szólva a szereposztás egészében megfelelt a papirformának. Így természetes, hogy Györy ismét egy mai melankólikus figura, *Paál László* meg a „végzetesen szelíd” védőügyvéd volt. Vajon nem vezetné-e új művészi eredményekhez, a kövesedő skatulyák széttöréséhez a két színész (meg másokat is), ha egyszer új szerepkörben, újszerű feladatban tennék érdekeltté? Szeretnénk Györyt egyszer már másnak is látni, nemcsak enervált, modern félhősnek (vagy a típus bármikori megfelelőjének), Paál Lászlót az örökös ügyefogyott jóember helyett pl. – urambocsá! – intrikusnak! Csoda lenne, ha a folytonos rokon figurák nyomán nem alakulnának ki a sztereotípiáik.

A rendezés és játék legnagyobb érdeme a *kifogástalanul kidolgozott szöveg és mozgás*, a nagyon pontos színpadi összhang, a mindig tiszta, érthető szövegmondás. Ritka erények manapság, ezért is sokat enyhítettek a darab szervi hibái okozta hiányérzetünkön.

BEBESI KÁROLY

Kimerültség

*Végre elült a lárma. Csöndes szobám
meghittebb arcát villantja rám.*

*Boldog idill. Isteni nyugalom
tut szét a fáradt talakon.*

*Lásd, máris reménykedem, tervezek,
de amint kezed kezemből elveszed,*

*mint kisgyerek, nézek rád bután,
riadtan kapok a kezéd után.*

Arcod

*Vonatablak-keretben
él az első arcod.
Évek robajlanak
mögötte tűnő tájként.*

*Szétfoszló bozót.
Fűcsomó. Alagutak.
Távolban csellengő alak.
Hajnal. Alkonyat.*

*Allomások egymásutánja.
Jelzők: tilos! szabad!
Váltók. Tolatások.
Holtan hanyattfekvő árok.*

*Országhatárok.
Kényszermegállók.
Utak. Sínek. Sínek. Utak.
Szabdadják arcodat.*

Hajnal

*Mert nincs mennyország,
se pokol,
se: egyszer majd...
se: amikor...
– fölveszed huzatos kabátod,
szírod a földet, az eget,
s mert arra gondolsz: valaki
talán még szót érthet veled, –
a füstös fellegek alatt,
a tél-szutykos kövezeten
fél-józanon, fél-részegen
látsz üres utcát, vak falat:
s míg nyakonönt az égi lé,
elindulsz lassan fölfelé.*

Rekviem

*Nagyanyám, világ jobbágya,
mennyei öregasszony,
mi maradt utánad?
Lepedő alatt csontkupac.
Édes föld pár virágnak.*

*Néhány cigaretta
sirató-gyertyája,
anyám ravatal-szája,
halott siron a hulla-fű,
és én. hamu tekintetű.*

*Dalolótól a döngve lépő,
mit akart tőled nagyapám,
a kö-beszédű jövevény?
Hogy osztoznátok szörnyű kincsen:
hóhérló hetvenhét sebén.*

*Volt előbb: fénylő főkötő,
templomi mézes zsoltár,
lett aztán: töretett gerinc,
tiz ujj, tiz stigmás fagyökér,
ötven év, ötven barbár.*

*Ötven dühödten zúduló,
csontjaidban duhajkodó,
szemed, száad bilincsbe-verő,
öledbe karddal csörtető,
melled dómjára tiprató...*

*S az epilóg: az inda-táj,
a benső gyilkos szög-bozót,
a végleg vérbetagyott száj,
mely mégis újból dalra nyílt,
mikor már néma s béna volt.*

FRANCIA KRÓNIKA

„A NAGY JÖVŐNEK FÉNYES ARCZA”

... a köztársaságtól külön válva tettek
Egy új kormányformát, – melyet elneveztek
Kommüne vagyis a *közös* hatalmának
Mely annyit tesz: egynek annyi van, mint másnak.
Ha teszem Péternek többje van, mint Pálnak,
Adja a felét a szegény Andrásnak.
Ezeket vezérli Pyat Felix, Paschal,
Delasclüz és Groussett, Vallesi Gyulával
Dombrovszki és mások...*

Amikor 34-ben kimentem egy szemeszterre Párizsba (17 év lett belőle...), a XIII. kerületben laktam, nem mesze a boulevard Auguste Blanquitol. Húsz éves voltam, csakhamar politikai emigráns lettem, mert itthon perbe fogtak. Bár nyakig benne voltam a forradalmi irodalomban, nem nagyon tudtam, ki volt az a fél életét börtönben töltő Blanqui, akiről ennek a nagy munkáskerületnek az egyik körútját elnevezték. Még kevésbé sejtettem, hogy ez a kerület külföldit választott községtanácsosnak a Kommünbe, s ez nem más volt, mint Frankel. Minden nap gyalog baktattam az utolsó párizsi villamos útvonalán, a rue de la Glacière-en végig s a boulevard du Pont Royalon átvágva a Val-de-Grâce mellett – immár a Diáknegyedben –, elérkeztem a rue Gay-Lussachoz vezető elég meredek Claude Bernard utcába. Itt sokszor láttam egy magas, köpenyes, enyhén görnyedt hátú, lengő fehér szakállú, Mikulás-szerű aggastyánt. Nem tudtam, ki volt, de azt mesélték, hogy az egyetlen még élő kommünár. Ma már nem tudom ellenőrizni, igaz volt-e, vagy csak mese. De ha eleven tanút nem is láttam, a házakat, a néma tanúkat igen, hiszen ezen a gyalogúton, amely a Sorbonne felé vitt, csupa olyan épület húzódott, amely már a Kommün idején is állt, ugyanis Párizsban ezrével voltak két-háromszáz éves házak. Ám akkor a Kommün csak néhány szematikus mondat volt a fejemben az első proletárdiktatúráról (most már tudom, hogy nem volt sem igazán proletár, sem igazán diktatúra); a szívemben pedig néhány elég kusza érzésfoszlány hős nemzetőrökről, kitartó barikádokról, lángoló középületekről, vad versailles-iakról...

Később, a hosszú párizsi évek során én is többször elzarándokoltam a Père-Lachaise-be, a kommünárok híres falához, például 1935-ben, amikor Barbusse-t temették; még később, a felszabadulás után, – immár mint a Magyar Népköztársaság szerény, de „félhivatalos ügynöke” (azaz a párizsi magyar sajtóiroda munkatársa), a fogadásokon megismerkedtem Marcel Cachinnal, a magyaros vendégszeretetet (kivált a barackpálinkát) kedvelő harcsabajszú, ősz veteránnal, az *Humanité* főszerkesztőjével, és meghatottan fogtam barnafoltos, inas kezét, amely néhány évtizeddel azelőtt még több kommünárét szorongatta.

Igazában azonban nem a helyszínen, hanem most, a centenárium alkalmával, idős fővel láttam bele a „szakadékba, amelyben a jövő lappang” (Hugo), tündöklött fel előttem „a nagy jövőnek fényes arcza” (Darmay Viktor). Korábbi tudatlanságom védelmére felhozhatnám azt a szomorú és meglepő tényt, hogy nálunk negyedszázad alatt egyetlen magyar monográfia sem jelent meg a párizsi Kommünről. Azt a néhány, egyébként fontos és érdekes munkát, amely vele kapcsolatos, elsősorban csak a magyar vonat-

* Álmosi Jenő: *Franciaország véres napok, 1871*, Debrecen.

közásoknak szentelték. Az egyetlen magyar monográfiát Németh Andor írta, s ez az imitt-amott vitatható, de lényegében Kommün-párti (már amennyire 1932-ben valaki nyíltan az lehetett...) kitűnő korrajz itthon nem jutott el hozzám. Párizsban pedig, noha a Tanácsköztársaság bécsi követségének sajtóattaséját, József Attila bizalmas barátját jól ismertem, erről a könyvről nem is tudtam (mellesleg elég furcsának tartom, hogy a centenáriumba egyetlen kiadónak sem jutott eszébe újra megjelentetni ezt a remek és tanulságos olvasmányt, amelyről az Új Magyar Lexikon *párizsi kommün* című, szerintem túlságosan kurta cikkéhez biggyesztett irodalom szemérmesen – vagy szektásan? – hallgat).

Mostani Kommün-tárgyú munkálataim és olvasmányaim során a legtanulságosabbnak és a leghatasosabbnak Chabrol, *A testvériség ágyúja* című, 51 éves regényét találtam. A francia újrrealista próza e jeles képviselője, akinek már négy regénye jelent meg nálunk, talán nemcsak pályája legjobb munkáját írta meg, de azt is megkockáztathatom, hogy a Kommün-tárgyú dokumentációs művekben roppant gazdag francia irodalmon belül, a szépirodalmi alkotásokban rendkívül szegény területen, Chabrol monumentális munkája a legméltóbb írás ehhez a világtörténelmi eseményhez. A szerző most is ugyanazt az írói fogást választotta, mint a magyarul 1963-ban megjelent *Isten bolondjai* című, a délfrancia *camisard*-felkelésnek szép emléket állító történelmi regényében: a „szóvivő” ismét egy költött szereplő, Florent Rostel, a tizenhét éves parasztfiú, akit egy 48-as veterán nevel forradalmárrá, s aki 1870 augusztusában a feltartóztatathatatlanul előrenyomuló porosz hadak elől menekül Párizsba, pontosabban a XX. kerületbe, azaz Belleville-be (ez a proletárnegyed volt a Kommün legkitartóbb és leglelkesebb tömegbázisa). A szerző 866 oldalas korrajza elsősorban ennek a forradalmi külvárosnak az eposza. A cselekmény alapmozzanata az, hogy egy belleville-i zsákutca lakói, de elsősorban az „ifik”, ötezer frankot gyűjtenek egy ágyúra. Az öntöde gazdája nem hajlandó elkészíteni, de a lelkes fiataloknak sikerül rábeszélniük a kohászokat, akik azután – egyéb nyersanyag híján – a gyerekek által összeszedett bronzgarasokból öntik ki a Testvériség névre keresztelt „főszereplőt”, amely körül kavargó és nyüzsgő ez a tarka társaság. Chabrol nagyon érzékletesen eleveníti fel a korhangulatot. Elsősorban a fiatalokról rajzolt arcképeivel és ifjak életének színdús festésével remekel, de érzékletesen idézi az egész embersűrűs, dalos és dolgos külvárost. Méghozzá árnyaltan. Regénye egyszerre pártos és tárgyilagos, sohasem esik a sematizmus hibájába. Bár lelkes híve a haladásnak, objektíven ábrázolja mind a nép, mind a vezetők gyengéit.

Regényében természetesen a történelmi figurák is feltűnnek. Közülük a legtöbbször Gustave Flourens, a Kommün egyik legvonzóbb, legérdekesebb, leghősiesebb figurája szerepel. A kiváló fiziológus fia alig volt huszonöt éves, amikor a *Collège de France*-on, a legfelső francia főiskolán, apja helyettese lett, de mivel azzal vádolták, hogy ateista tanokat vall, külföldre kellett menekülnie. 1866-ban a krétai felkelés segítségére sietett. Aztán Athénban belesett a görög kormány és a francia császári nagykövetség csapdájába: egy francia gőzhajóra rakták gúzsba kötve. Párizsban „izgató” népgyűlési szónoklataiért három hónapra itélték. Később megint emigrálnia kellett, és csak 1870 augusztusában tért vissza Belleville-be. Chabrol regényében Florent az ő lovas-stafétája lesz, s híven szolgálja ezt a festői figurát, akire a „nemzetvédelmi” kormány, azaz a Thiers-, Trochu-, Favre-banda, háromszázezer frank vérdíjat tűzött ki. (Hogy mekkora volt ez a csillagászati összeg, talán azzal tudom érzékelteni, ha emlékeztetek rá, hogy a nemzetőrök napi zsoldja mindössze másfél frank volt!). Megvalósom, elkápráztatott és lenyűgözött ez a figura, aki az 1871. október 31-i elvetélt felkelés (a Kommün „főpróbája”) alkalmával a Városházán székelő minisztertanács asztalára ugrott, és csizmáját szinte a fiskális „miniszterek” reszkető képébe nyomva kiáltotta: „Uraim, önök a foglyaim! Örmester, vegye őrizetbe Trochu polgártársat.” (Trochu Párizs térparancsnoka volt!) Rochefort, a francia XIX. század legérdekesebb és legkalandosabb sorsú lapszerkesztője, az örökké lelkesedéstől lángoló, de meggondolatlan forradalmár megtisztelően honfitársainkhoz hasonlította (Párizsban akkor még elevenen élt a magyar szabadságharc emléke): „*Quelque Magyar prêt à endosser son dolman pour monter à cheval*”. Igazi bohémfigura volt: százezer frank életjáradékot örökölt,

ennek ellenére szinte sohasem volt húsz garasnál több a zsebében. Fantasztikus fizikumánál fogva, hosszú ideig meg tudott lenni táplálék és alvás nélkül. 1870 decemberében újra törbecsálták: a letartóztatására kirendelt vadásztiszt bevallotta, hogy a parancsot az a Clément Thomas generális adta ki, akit azután március 18-án a Montmartre-on a felkelők agyonlőttek. Flourens április elején a kommünárok egyetlen jelentős kitörési kísérlete során életét veszítette. Testét egy trágyás targoncára dobták, diadalittasan Versailles-ba vitték, ahol az úrinők kettéhasított koponyájában esernyőjük hegyével kéjesen piszkálták agyvelejét . . .

Milyen izgalmas életrajzi regényt lehetne írni „a nyughatatlan Flourenséről, az örök összeesküvőről, a népfordalom legkörülrajongottabb és legpechesebb alakjáról” (Németh Andor), akiről – hősi haláláról beszámolva – a *Kákai Heti krónikája* című egykorú magyar lap 1871. ápr. 16-i száma is megállapítja: „rossz időben született”. Chabrol regényében és egyéb mostani Kommün-olvasmányaimban is legjobban ezek a lenyűgöző figurák ragadtak meg. Például Jaroslaw Dombrowski, a nemes származású, de szegény cári tiszt, akit miután részt vett az 1863-as lengyel felkelésben, tizenöt évi száműzetésre ítélték, de megszökött a Szibéria felé tartó menetből, és Párizsba menekült, ahol mint a Kommün tábornoka hősi halált halt. „Azok közül a férfiak közül való volt, akik mint Bem, meg a többi lengyel inzurgens, élethossziglanra jegyezték el magukat a forradalommal” (Németh Andor). A Kommün utolsó heteiben a ravasz Thiers ügynökei megkörnyékezték, s noha fűtyült a pénzre, amit ígértek neki, s egy pillanatra sem ingott meg, némileg gyanúba keveredett (mint a Kommün majdnem valamenyny hadvezére . . .). A Vörös Hét barikádjain elkeseredetten kereste a halált, hogy megmutassa, „hogyan hal meg egy áruló”. Sikerült neki. Bajtársai fiákeren vitték a Városházára, a finom kék selyempaplanos boudoirba, ahol valaha Valentine heverészett (a széplány apja Haussmann rendőrfőkapitány volt, aki azért végzett merész császármetszéseket a vén város ezredéves testén, hogy örökre lehetetlenné tegye a barikádharco- kat . . .).

Dombrowski nem félt a haláltól, sőt valószínűleg kereste. Az azonban bizonyos, hogy Delescluze hősi halála valóságos öngyilkosság volt. A Kommünnek ez az egyik legvonzóbb hőse, aki végigszenvedte az előző három rendszer minden börtönét, már az első napokban arról beszélt, hogy nem éli túl a forradalom bukását. Már nagyon beteg (asztmás) volt, amikor megírta búcsúlevelét nővéréhez: „Bocsáss meg, hogy előttem távozom. Nincs erőm, annyi bukás után elviselni ezt az újabbat.” Aztán kürtökala-posan, sőtét császárkábatban, vörös válszalagjával, méltóságos léptekkel ment a golyósöprte bulváron, s a torlasz tetején bátran szembenézett hóhéraival. Így terítette le a katonák golyózápóra.

Persze, a feddhetetlen hősök, a bátor katonák mellett, a következetes és puritán szocialisták mellett, mint Frankel, vagy Varlin, néhány kalandor is akadt. A leglátványosabb és legregényesebb ilyen figura Cluseret, az elvetélt festő: először apjának – aki Lajos Fülöp barátja volt – a regimentjében szolgált, aztán a legrangosabb katonai főiskoláról (Saint-Cyr) kikerülve, a 48-as februári forradalom idején becsületrendet kapott a felkelőkkel szemben tanúsított könyörtelen magatartásáért. Később III. Napóleon valamilyen homályos anyagi ügy miatt elbocsáttatta a hadseregből, de a krími háborúban már részt vett, Szevasztopol ostrománál megsebesült, majd az afrikai gyaratmosító seregben tűnt fel, de – ismét valamilyen sötét sikkasztás után, – le kellett mondania. 1860-ban Nápolyban Garibaldi vezérkari alezredessé nevezte ki. Miután azonban a legendás olasz szabadsághósszal is összeveszett, Amerikába ment, beállt az északi hadseregbe, itt maga Lincoln elnök nevezte ki dandártábornokká. Később Angliában telepedett le, de a rendőrség elől visszatért Párizsba, ahol 1868-ban ismét elítéltek, s életét csak amerikai állampolgárságának köszönhette. 1870-ben a Köztársaság kiáltása után ő proklamálta a lyoni Kommünt, később pedig a párizsi Kommün vezérkari főnöke lett. Maga mondta Delescluze-nek, hogy a versailles-i kormány egymillió frankot ajánlott fel neki. De nem ezért, hanem tehetetlen kapkodásáért tartóztatták le. Május 21-én, vasárnap, Vallésnek, a Kommün legnagyobb írójának, ragyogó hírlapírójának és bátor zászlóaljparancsnokának elnökleite alatt tartott tragikus utolsó közsgtanács-ülésen ítélték felette (mellesleg felmentették), amelyen már nem Cluseret

zavaros ügye volt a fájdalmas szenzáció, hanem az, hogy a terembe berohanó Billioray községtanácsos és Központi Bizottsági tag bejelentette: „A versailles-iak behatoltak...”

S ezután jött el a „szörnyű, de dicső óra” (Darmay), és „Párizs újra benépesült” – ahogyan a csodálatos Rimbaud-vers mondja. Újrakezdődött „a párizsi orgia”, s a „szent városba”, a „sok-fájdalmú városba”, a „döglött paloták” közé betódultak a „gyávák és a szajhák”, a „verbajos kóklerek” és a „szép... csodaszép” Párizst „büzös fekélylé... rothasztották...”.

TERVEK ÉS REMÉNYEK

Már két krónikámban foglalkoztam a 68-ban alakult Írószövetség munkájával, terveivel és reményeivel. Talán emlékszik rá az olvasó, hogy eléggé borulatóan vélekedtem a májusi „kis forradalom” irodalmi „vadhajtásáról”.

Most azonban lehet, hogy a valóság – legalábbis bizonyos mértékig – rácafol szkepticizmusomra. Én örülnék neki a legjobban, hiszen az *Union des Écrivains* küzdelme az írók helyzetének rendezéséért és megjavításáért csak rokonszenvet kelthet.

A VI. terv (nálunk nem köztudott, de mégis tény, hogy a felszabadulás után – még az Ellenállás bizonyos mértékig forradalmi szellemű elképzeléseit megvalósítva – Franciaországban is bevezettek egyfajta tervgazdálkodást, bár természetesen ez az adott társadalom kereteiben csak az államkapitalizmus megnyilvánulása lehetett) közművelődési bizottsága, amelynek elnöke nem más, mint Pierre Emmanuel, a nálunk is ismert újdonsült akadémikus, befejezte tervkidolgozási munkálatainak első szakaszát. A bizottság több munkacsoportban dolgozott. Az egyik az irodalmi tervet dolgozta ki, François-Régis Bastide író, az *Éditions du Seuil* lektora és a párizsi rádió kulturális vitaműsorainak legügyesebb házigazdájának a vezetése alatt. A csoportban dolgozott Camille Bourniquel, aki decemberben kapta meg a Médicis-díjat; Jean-Louis Curtis, Goncourt-díjas író; Bertrand Poirot-Delpech, a *Monde* színikritikusa, aki 1970-ben elnyerte az Akadémia regénynagydíját; Robert Sabatier, akinek *Bulvár* című regénye magyarul is megjelent, valamint több könyvkiadói és könyvtári szakember. Aktívan tevékenykedett a csoportban az említett Írószövetség két befolyásos tagja is, nevezetesen Roger Bordier és Bernard Pingaud.

A munkaközösség nem elvont esztétikai kérdésekkel foglalkozott, hanem nagyonis parlagi, de az írók sorsa szempontjából létproblémákat jelentő anyagi ügyekkel. Olyan javaslatokat dolgozott ki, melyek arra hivatottak, hogy felszámolják az alkotó tevékenységet károsan befolyásoló társadalmi, gazdasági és szerződésjogi gyakorlatot. Mellesleg, de nem kevesebb nyomatékkal, a csoport elaborátuma kellőképp ostromozta a cenzúrát is, amelyről legutóbbi krónikámban részletesen írtam.

Mivel az író mégiscsak az olvasóból él, a munkaközösség javaslatokat dolgozott ki a könyvfogyasztás és az olvasás jelenlegi alacsony szintjének felemelésére is, hiszen a könyvkiadó-szindikátus 1960-as statisztikája szerint a franciák 57⁰/₀-a egyáltalán nem olvas könyvet. Az Országos Statisztikai Intézet jelentése szerint 1963-ban a fogyasztási cikkek rovatában csupán 0,57⁰/₀-ot tett ki a könyvre költött összeg, s ez az arány 1968-ban is ugyanennyi maradt. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy mondjuk egy havi kétezzer frankot kereső dolgozó havonta csupán 10 frankot költ könyvre. A munkaközösség a helyzet megjavítása végett javasolja a közkönyvtárak helyzetének megjavítását, mert jelenleg ezeket a lakosságnak csak 4⁰/₀-a veszi igénybe, s a könyvtári hálózat nagyon elmaradott, mert amíg Franciaországban a könyvtárakra fordított költségekből egy főre 0,65 frank jut, ez az arány Kanadában 6,36, Angliában 10,5, az USA-ban 12,6, Dániában pedig 17,5 frank. A munkacsoport javasolja még az üzemi könyvtárak fejlesztését; a roppant magas könyvárak csökkentését, és pedig elsősorban a forgalmazás költségeinek redukálásával, mert ezek jelenleg körülbelül 50⁰/₀-ban terhelik az eladási árat; a munkaközösség szerint fejleszteni kell az iskolákban az olvasásra-nevelést, többek közt osztálykönyvtárak felállításával; növelni kell az író társadalmi szerepét, például író-olvasó találkozók rendezésével; szaporítani kell a TV-ben az irodalmi adások számát; végül rendezni kellene az évtizedek óta sokat vitatott és nem egy parázs bot-

rányra alkalmat adó irodalmi díjak ügyét. Az érdekeskedés kedvéért rögtön megjegyzem, hogy a munkaközösség nagyon ötletes, sőt már-már vakmérnök tetsző javaslata az, hogy rendezzenek egy „irodalmi díjtalan évet”; azt remélik ugyanis, hogy így felmérhetnék, hogyan befolyásolják a díjak a könyvforgalmat.

A csoport legnehezebb feladata a költők helyzetének vizsgálata volt. A csoport egyik tagja előadta, hogy egy vidéki művelődési házban általában 800-an szoktak megjelenni, ha egy ismert énekesnő lép fel; a színelőadásokat 350-en nézik meg; ha egy neves előadóművész tart szavalatokkal tarkított előadást a XIX. század egyik nagy poétájáról, 60-an jönnek el – amikor azonban egy mai modern költő jön el verseit felolvasni, 7-en „gyűlnek össze”... A munkaközösség tagjai, akárhogy törtek is a fejüket, nem nagyon tudtak kieszelni hathatós intézkedéseket eme siralmas helyzet megjavítására. Csupán azt javasolják, hogy a TV és a rádió nyújtson nagyobb segítséget a líra népszerűsítésére, elsősorban költészeti vetélkedők révén.

Egyébként a munkaközösség részletesen foglalkozott a francia közművelődésben és közéletben egyre nagyobb szerepet játszó televízióval, amelyet – a rádióval szemben, ahol sok a színvonalas irodalmi műsor – nagyon elmarasztalt: az írók benyújtott kéziratokra sokszor hónapok, vagy csak évek múlva kapnak választ, de az is előfordul, hogy a kézirat örökre elvész, néha pedig roppant hosszú várakozási idő után, stencilezett körlevél utasítja vissza; megesis, hogy a megrendelt és kifizetett szövegeket sohasem veszik fel, vagy ha felveszik is, sohasem sugározzák...

A munkaközösség javaslatai részletesen kiterjednek a bonyolult francia szerzői jogra is, amelyet 1957-ben jelentős mértékben megreformáltak és közelebb hoztak a modern tömegkommunikációs eszközök teremtette valósághoz, de amely sok tekintetben ma is védtelenül kiszolgáltatja az alkotókat a kiadónak. Az írók leginkább azt kifogásolják, hogy, ha egész életükre kötnek szerződést a kiadóval, s ha ez közben megváltoztatja politikai vagy művészeti elveit, vagy ha üzletét másnak adja el, az írónak nincs joga felmondani a szerződését.

Végül a munkabizottság javaslatai kiterjednek a fordítók siralmas helyzetére. Igaz, hogy az imént említett 1957-es szerzői jogi törvény megszüntette a gyakorlatot, hogy a kiadó egy összegért, átalányáron megvette a fordítást, s bevezette az eladással arányos részesedést, az érintettek ezt rendkívül csekélynek találják, és igazuk is van, mert amíg a szerzők 8–20%-os részesedést kapnak, a fordítók részesedése csupán 1–3%-ig terjed. A munkaközösség javasolja, hogy az Országos Irodalmi Pénztár ösztöndíjjal segítse azokat a fordítókat, akik különösen nehéz feladatra vállalkoznak.

Persze, mindez csak terv, sőt: csupán előterv. Más kérdés, hogy mi valósul meg belőle. Némi reményt támaszthat az a kedvező körülmény, hogy a köztársasági elnök szereti a költészetet (egy lírai válogatás meg is jelent Pompidou szerkesztésében) meg, hogy a miniszterelnök is művelt irodalomkedvelő ember (monográfiát írt szűkebb hazája – Bordeaux – nagy fiáról, Montaigne-ről). Az viszont változatlanul igaz, hogy a tőkés rendszer szerkezete nem kedvez különösebben az alkotók vágyálmainak...

KÖNYVSZEMLE

A Gondolat kiadónál megjelenő Irodalomtörténeti Kiskönyvtár sorozat új darabját, Ferenczi László Éluard-kötetét csak örömmel üdvözölhetem, mert a legjobb esszé-hagyományok jegyében fogant. Adatdús, de mégsem unalmas, körültekintően árnyalt és igaz képet ad korunk egyik kiemelkedő költőjéről. Ami a pontosságot illeti, megtagadnám önmagam, ha nem tennék néhány, a kötet értékeit nem csökkentő megjegyzést: Ferdinand Foch marsall volt, amint a szerző írja, tehát nem „tábornok”, hanem tábornagy (25. old.); van egy peches francia női név, a Magdolna, amelyet nálunk 90%-ban Madelaine-nek írnak Madeleine helyett – nos, itt e név tovább torzulva, a 82. oldalon kétszer is *Madelainn*á rövidült; Ferenczi Rimbaud *Une Saison en Enter* című híres vers-ciklusát „Pokolbeli évad”-nak fordítja – joga van hozzá, de helyesebb az „Egy évad a pokolban” címet használni, mert 1. szebb fordítás, 2. ez a bevett és elfoga-

dott magyar cím; végül Pierre Seghers nevének első magánhangzójára nem kell ékezet (106. old.).

„A Művészet Kiskönyvtára” alighanem a Corvina könyvkiadó legnépszerűbb sorozata. A méltán becsült kollekció 48. számát Utrillónak, a XX. század legmontmartre-ibb piktorának szentelte, aki négy évtizeden át valósággal a „falu bolondja” szerepét töltötte be a Dombon. Székely András rövid, de lendületes, színes és általában a hányattott életű festő pályáját híven ismertető dolgozata megbízható munka, de kissé elhanyagolja a sorozat egyik lényeges követelményét, az esztétikai értékelést. A szerző tanulmánya második bekezdésében ezt írja: „A legenda első szereplője Suzanne Valadon, a szép és tehetséges festőnő, aki életrajzának írói előtt két évet eltagadott az életkorából. Ez a gáláns pontatlanság általában ma is megtalálható a lexikonokban. Valójában 1865-ben született egy Limousin-megyei faluban.” Nos, ebben a fogalmazásban is van egy kis pontatlanság (ha nem is gáláns), mert Limousin nem megye, hanem több *département*-ra terjedő tartomány. Ennél kissé súlyosabb tévedés – mert ez már magyar vonatkozású – az, hogy a szerző a 20. oldalon azt állítja: Ady a Montmartre lakója volt. Ady minden lakhelye pontosan ismert: nemcsak az utcákról és a házszámokról tudunk, hanem általában még a hotelszobák száma is ismeretes. Ady sohasem lakott a Montmartre-on, hanem csak a Dombtól néhány száz méterre délnyugatra fekvő Batignolles negyedben. Végül az ügyesen fogalmazó szerző néha pongyola: „az utcák egymásba hajló erotikája” – mondja Utrillo képeiről, de nyilván a vén párizsi házakra, és nem az utcákra gondol.

Egyik napilapunk heves cikkben támadta meg a Gondolat Kiadót, amiért 67 000 példányban közreadta Vidocq emlékiratait. A heves ponyvaellenes kifakadást kissé demagógnak érzem, hiszen ezt a kötetet, bármilyen nagy példányszámban jelent is meg, még tizedannyian sem fogják élvezni, mint az emlékezetes TV-sorozatot. Szerintem helyes volt a Balzacot is, Hugót is ihlető, érdekes korrajzi vonatkozásokban, sőt szociológiai tanulságokban is gazdag memoárt megjelentetni. Erről különben meggyőző utószót írt Dániel Anna, a fordító, aki gördülékenyen és izesen végezte el munkáját – bár gondosabb szerkesztés sok bosszantó pongyolaságot és bántó felületességet küszöbölhetett volna ki. Az egyik legfurább ez a szólás-mondás: „Amit rossz úton szerzel, ebek harmincadjára jut.” Ez már szinte olyan szürrealista kicsavarása a közmondásnak, mint a „Ki korán kel, maga esik bele”. A helyes változat „Ebül szerzett jószág, ebül vész el.” De nem folytatom tovább, csak egy érdekes hibridet említek még: a 121. oldalon ez áll: „Vidocq *in contumace* halálra ítélve”. Három eset van: 1. vagy megtartjuk (de ennek semmi értelme) a francia *par contumace*-t; 2. vagy a bevett latin változatot használjuk (*in contumaciam*); 3. vagy magában a szövegben lefordítjuk (amint ezt a szerkesztő lapalji jegyzetben tette) „a vádlott távollétében” – csak az ilyen öszvérmegoldás helytelen.

Vidocqtól egyenes út vezet a nálunk a TV-ben és a könyvkiadásban egyaránt divatba jött Simenonhoz. Az Európa, Rubin Péter hű fordításában, két 1967-es regényt adott ki. Az egyik *A költőzködés*, amely a három fő Simenon-regénytípus közül (1. detektív-regény; 2. „rendes” regény; 3. vegyes regény) a harmadikhoz tartozik. Szokványos regénynek is beillik, de – kivált a vége felé – a legizgalmasabb krimivel is vetekszik. A kötet második darabja a modern technikájú, kitűnő hangulatú és lélektanilag is pontos *A macska*.

A Móra Könyvkiadó bizonyára sok ifjú olvasóját örvendeztette meg azzal, hogy nagyon szép kivitelezésben és Wessely László feddhetetlen fordításában megjelentette Monique Chapelle *Gérard Philipe* című képeskönyvét. Csak az nem tetszett, hogy *franzó* és *Wien-ez* sznobjainkat követve, Brüsszel helyett, *Bruxelles* áll a könyvben. Végül: Corneille *Cid*-jének hőseit – lévén, hogy spanyolok – nem Rodrigue-nak, hanem Rodrigónak, s nem Chimène-nek, hanem Ximenának kell írni, hiszen e nevek helyesen állnak a kötetben is idézett, kitűnő Nemes Nagy Ágnes-fordításban.

HÁROM FIATAL KÖLTŐ

Németh Gabriella, Parti Nagy Lajos és Petrőczy Éva mutatkozik be a Jelenkor olvasóinak.

Mindhárman fiatalok, éveik számát is, pályakezdésüket tekintve is; nyugodtan leírhatom tehát a fiatal jelzőt, anélkül, hogy bármiféle elnézést, mentetetést éreznék bele.

Együttes bemutatkozásuk indokolható a korukkal, pályakezdésükkel, szemléletük, valóságlátásuk, hangvételük bizonyos egyezésével és egyidejű különbözőségével, hangjuk árnyalataival; leginkább azonban azzal, hogy költővé érésük véletlenül így és most esik egybe. S ebben az is benne van, hogy a bemutatkozásig megtett útjuk sem volt könnyű, hát még ami ezután következik! De hát ezen a pályán törvényszerű, kötelező a megszenvedett-igazolt érlelődés.

Németh Gabriella Székesfehérváron tanár, Parti Nagy Lajos negyedik gimnazista, ugyancsak Székesfehérvárt, Petrőczy Éva pécsi illetőségű, jelenleg bölcsészhallgató Szegeden.

Németh Gabriella valóságlátása a kétkeziek nehéz sorsáról s benne a saját küszködéséről ad hírt; a küzdést, ha áttételesen is, de folytonosnak láttatja, verseiben is megfogalmazva azt, amit egyik levelében így fejez ki: „Az ember a megrongálódott önmagát próbálja teljessé tenni a művészetben. Aki megretten attól, hogy írása ellene is ítéltet, nem csak érte, az soha sem közelítheti meg az igazságot.”

Ez a küzdelem örökös szembesítést jelent a megvalósulásért és az igazságért. Ezt az állandó készenléti állapotot érelik Németh Gabriella verseiben „a termő gyökérszagú percek.”

Parti Nagy Lajos drámai erejű verskompozíciói a kegyetlen humortól a bölcs megnyugvásig mutatnak bejárható utat. Élményanyaga, szemlélete az emlékezés, a falusi élet vaskos realitása. Puritánul lényegretörő, szinte eszköztelen fogalmazása – minden didaktikus felhangtól mentesen – a régi falusi életforma bírálata is.

Petrőczy Éva témái és formai változatossága széles lírai skálát sejtet. Verseiben a sokfelé tájékozódó, magányát feloldani akaró, társkereső költő szól hozzánk, aki az élet célját-értelmét tiszteli, képi megfogalmazása ezért olyan erőteljesen friss és derűs.

Biztató várakozással nézhetünk mindhármost útja elé.

Tehetségük, erejük és szándékuk följosgit bennünket a bizalomra.

Pákolitz István

NÉMETH GABRIELLA

Délután jégesőben

*Édesanyám az asztalodon
megkoptak az aranyedények
átfolytak rajtad az évek
mint hegyipatak kövein
aprócska vizesések
fehérré mosták hajadat
rácokat vájtak homlokodra
csikorgóvá koptatták csontjaidat*

megsúlyosodott vállad barna kalászu búzakéve

*könnyre születél – mosolyodban fénylő gyöngyök a könnyek
félelemre születél – gyermekeidet vigyáztad mindig
örömrre születél – nevetésünk tükre az arcod*

*Édesanya – az éjszaka bokrán
még kirügyezik a nappali fény –
de a kopogó jégeső
sorra lesodorja a még zöldülő leveleket*

*és éjszakánként rámsúlyosodnak a félelem hegyei
és éjszakánként szívemre szorítom tenyeremet
és hallgatom tenyeremben szíved verését
és születő gondolatomban arcod mosolya rajzolódik*

*de jaj
az alkonyatok lebukó sugarai táradt tekintetedet
juttatják újra eszembe*

Ritka percek

*kagylóvájta menedék az idő
a nyálkás húsú napok ingyencek csemegéi*

*nekem kagylóban lelt igazgyöngyök a percek
azok a ritka percek
a nehezen születettek*

*ezek a ritka gyöngyök
fehéren tényes göröngyök*

*nyitott ajtókat őskor vihara csapkod
sirokból fehéren kifordult csontok
föld-szájú föld-szemű korongok*

*gyermekkorom te jársz itt velem
mesztelen talpad csattog – nincs kegyelem*

*követlek puszta határ babonás talvak
csapzott lovak szalmakazlak
emlékeim – kiszáradt gémes kutak*

*fülemben visszhangzó jajgatás
bennem megbarnult túske-villogás*

*gyermekkorom keménnyé tettek csákányos évek
kifaragtak tört-pengéjű kések
gyöngyöztek kopogó-léptű kísértések*

*talán szelidebbé tesznek
a termő gyökérszagú percek*

ezek a ritka percek

Vázlat

- Kisné:* két hónapos a Józsika lelkem és
egy istennek se szop
- Szomszédasszony:* a kis Józsi másfél éves és
még mindig szop
- Bujál főlelkész:* az Úr eltévedt báránya a Kis Józsi
hitoktatáson az ujját szopta
- Gerenda Béla
vezető pajtás:* Kis Józsi pajtás az Internacionálé
alatt savanyucukrot szopogatott
- A feleség:* A Józsi egy disznó mindennap
leszopja magát a sárga földig
- A sírásó:* Köllött ez neked te Kis Józsi?
sarat meg essöt szopol ezentul pájinka helyett
- A fejta:* Drága Józsink sohase felejtünk

Krizantémot ápol

*Az öregasszony krizantémot
ápol, megáll tehér tal előtt,
görbe a háta. Kézkománcos
tálból csirkéknek kukoricát
szór. Bezárja az utcaajtót.
Leporolja huszárörmester urát
a képen, hatalmas csikos dunyha
alatt alszik, éjjel fél, égve hagyja a
lámpát.
Beletöpörődik a koporsóba.
Nem is bánja már.
Élt hetven évet.*

Egyedül a vasárnap

*A konyha felmosott kővén
nedvesen fénylik a céltalanság
a mosogatás zaj házközi
ingyenes koncertje
hozzánk is beturakszik
és aztán
csend lesz
én vagyok éber
egyedül
unott álmát alussza
az emésztő világ
ostoba
kikoplalt ebédek
gyomorszorító mámorában
vasárnap
ilyenkor felmerül
és máskor is talán
a „nem tudok magammal
lenni”
kényszere
és nem tudom
hogyan lesz-e majd
vasárnap
hogyan az én-t
végre elfeledjem
és nem tudom
hogyan lesz-e majd
vasárnap
amikor
valakinek
végre
lehetek
hiány.*

Tettyei délelőtt

*Nem történt semmi ezen a délelőttön. Galambbúgás tündöklő
rácsába kapaszkodva kitekintettem a világra, kortyolt a
szökőkút vizéből és vígan fürdött egy sárgacsőrű madár,
smaragdszín szél fúj, sirtak a virágtalan magnóliák.
Nem történt semmi, de délben harangszót ringatott az ég,
s te ringtál bennem, fényes Gyümölcs, méltatlan kertészed:
én, boldog voltam ezen a délelőttön, Gerlehang-rácsú kalitkám
kulcsa kéretlenül tiéd, de én könyörgök, szabadíts meg.*

A KRÚDY-RENEZSÁNSZ ÉS ELŐZMÉNYEI

„A népszerűség mámorító italából neki sokkal kevesebb jutott, igazában mindössze A vörös postakocsi megjelenése (1913) s a forradalmak leverése közti jó félévtizedben izlelhetett belőle. Vajon ezt a rendkívüli tehetségéhez mérten közepes visszhangot azzal magyarázzuk – mint első életrajzírója, Perkátai László teszi –, hogy művészetéből a szorosabb értelemben vett politikum hiányzott, asszociációktól túlterhelt, páratlanul zenei és érzékeltes stílusa pedig inkább csak a vájtfülüket vonzotta? Ez is igaz, azonban érzelmi gazdagsága, szerelemre koncentráltsága ettől még hódíthatott volna, – aminthogy egy ideig mégiscsak megigézte a négy polgárinál feljebb nem jutott nő-olvasókat is. A döntő okot tehát nem az említettekben keresem, hanem másutt, úgy, amint ezt már ő is kimondta még a világháború előtt Bálint Lajossal folytatott beszélgetésében: »Mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém. Nem történnek nálam olyanok, amik megfeszítenék az olvasó idegeit, amitől nyugtalan várakozással fordítana át a következő oldalra. Ezért van, hogy engem mindig csak százak, legfeljebb ezrek fognak olvasni és értékelni.« Nem tévedett, bár ha ítéletét *számszerűen* meg is cáfolta a mai Krúdy-renezszánsz.”

Nagy Miklós Krúdy Gyulával, jelen tömeghatásával kapcsolatos, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1968-as nyíregyházi vándorgyűlésén elhangzott szavaiból idéztünk. (Megjelent az Irodalomtörténet 1970. 1. számában Krúdy és Jókai címen.)

Nem az az érdekes, kik *nem* olvasták a nagy író műveit, hanem az, kik voltak, milyen réteghez tartoztak a „vájtfülüek”? Mint minden vonatkozásban, úgy az irodalomszociológiában is a dolgok jelen állása szerint elsősorban Tóbiás Áron *Krúdy világa* címmel 1964-ben megjelent válogatásához kell fordulnunk. A kötet anyaga feltáró jellegű, rendkívül gazdag. Irodalomtudományunk máris nagyon sokat köszönhet neki (lásd elsősorban Szabó Edének az Arcok és vallomások című sorozatban megjelent kitűnő kis Krúdy-monográfiáját). A hazai hagyományokkal ellentétben „kényes”, valamint bíráló jellegű dokumentumokat tartalmaz; minden csak nem „hözsánna-album”.

Izgalmas magnó-interjúi – ugyancsak a fenti hagyományokkal szemben – azt bizonyítják: irodalmi kérdésekről *lehetséges* minden fennköltséget mellőző, természetes-fesztelen emberi hangon szólni.

Az egyik ilyen interjú során Csathó Kálmán – természetesen féltréfásan – megemlíti, hogy Krúdyt „csak az írók olvasták”. A Tóbiás válogatásában található írások beszédes bizonyítékai annak, hogy nemcsak az írók, hanem a szerkesztők, lektorok, kiadók stb. között igen sok volt a Krúdy-hívő. E „vájtfülüekből” álló, a megjelentetés szempontjából döntési joggal vagy legalábbis befolyással rendelkező kis csoport hosszú éveken keresztül (sőt, napjainkban is) több-kevesebb sikerrel azon igyekezett, hogy – függetlenül az üzleti szempontoktól – minél több Krúdy könyvet adjanak ki, minél több írása jelenjen meg a napilapok, folyóiratok hasábjain. A nagy író mellé akarták állítani a kissé vonakodni látszó irodalmi közvéleményt.

A Kozocsa-féle bibliográfia (lásd Krúdy világa) tanúsága szerint irodalomszociológiai szempontból mélypontnak tekinthetjük az író halálát követő, 1934-től 1941-ig tartó időszakot. Akkor egyetlen kötete sem jelent meg. Hogy a két világháború közötti időszakban nem volt siker-szerző, azt ékesszólóan bizonyítja, hogy 1941-ben az *Útitársból* 1112, a *Zoltánkából* 1015, a Magyar Könyvtárban (tehát olcsó kiadásban) megjelent *Hét szilvafából* 2080 példány porosodott a kiadó raktárában, egyfajta kriptában.

Viszont 1943-ban 9, 44-ben 5 kötetét adták ki újra különböző kiadóvállalatok. A mai Krúdy-renezszánsznak – a periódusok törvényének megfelelően – volt egy úgynevezett kora-renezszánsza. „Bizonyos – mondotta Kassák Lajos a Tóbiás Áronnal folytatott magnó-beszélgetés során –, hogy az, hogy ma Krúdyt az első vonalban tartják

számon, erre a figyelmet Márai hívta föl. És ezzel minden esetre szolgálatot tett a Krúdy-kultusznak, és szolgálatot tett az olvasóknak, akik hozzájuthatnak egy olyan anyaghoz, ami magában áll a magyar irodalomban.”

Márai Sándor 1940-ben megjelent *Szindbád hazamegy* című regényének irodalmi közvéleményt ébresztő hatását (azt, hogy a bizonyos kiscsoport egy tagja ismét a hóna alá nyúlt klasszikusunknak, aki sajna rászorult erre) már csak azért sem vonhatom kétségbe mert – szerény adalékként – ide iktathatom, hogy engem is a tudatos, leplezetlen, s főleg hódoló *utánérzés* e jelentős alkotása vezetett el Krúdy életművéhez annak idején.

Am az 1940-es évek elejének sajátos szellemi-politikai éghajlatára emlékezve olyan sikertényezőkről sem feledkezhetünk meg, melyek közül egynéhány kissé durván gyakorlatias jellegű. Akkoriban ugyanis a könyvpiac is reneszánszát élte. Egyre kevesebb árucikket lehetett kapni –, gyorsan, biztosan beszerezhető ajándékként elsősorban a könyv kínálkozott. Gombamódra szaporodtak a nemes és nemtelen versengést folytató könyvkiadóvállalatok. Az elsötétítés következményeként nemcsak ajándékoztak – olvastak is az emberek. A választék szokatlanul bőséges volt. A politikai elmék, akik előtt látomászerűen kirajzolódtak a jövő körvonalai (vagy esetleg politikai kíváncsiságuk keresett táplálékot) többek között megvásárolhatták Tarlé *Napoleon Oroszországban* című, világosan érzékelhető párhuzamot tálcán kínáló művét vagy esetleg Rátz Kálmán (egykori nyilas képviselő) *Oroszország története* című vaskos kötetét, amelynek egyes fejezetei a *Bolsevik Párt története* alapján íródtak. A kevésbé politikai elmék közül sokan csak menekülni próbáltak egy politikai periódustól, amelynek foglyai voltak – az angolzász bestsellereket, elsősorban az Elfújta a szélet olvasták. A legnagyobb magyar autonóm álombirodalom megalapítójának, Krúdy Gyulának könyvei a nemesebb értelemben vett narkotikum funkcióját szolgálva bukkantak fel – részben a *kiscsoport* jóvoltából, részben közkívánatra – a feledés félhomályából.

Ismét csak a Kozocsa-bibliográfia beszédes adatai szerint Krúdy kora-reneszánsza nem állt meg a felszabadulás történelmi határkövénel. 1945–48 között 10 művét adták ki újra. 1949-ben már csak az *Asszonyágok díját*, 1950–51-ben csupán 1–1 kisterjedelmű ifjúsági könyvét.

Krúdyt – aki soha senki *ellen* nem volt magyar-nacionalistának aligha lehetett bélyegezni. Bár nem tették indexre, mint Gárdonyit, feltehetőleg a „tiszta” vagyis a megengedhetlenül beszűkített realizmus nevében diszkriminálták, vagy azért mert társadalombírálatát nem találták eléggé élesnek. Neves irodalomtörténészünk, amikor annak idején Krúdyt „irodalmunk vonzó – taszító torzójának” nevezte – az akkori irodalompolitika álláspontját fejezte ki.

Ezt az álláspontot természetesen csak azok közé sorolhatjuk, amelyeket jóval könnyebb formálisan indokolni, mint hosszú távon *tartani*. A lassú léptekkel haladó irodalompolitikai enyhülés nyomán négy esztendő szünet után újra megjelentek a nagy író kötetei. A reneszánsz azóta is tart, jelentős művei látnak újra s újra napvilágot. A felszabadulás után napjainkig kiadott Krúdy művek példányszáma jóval túlhaladta már a félmilliót – Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz után ő a legnépszerűbb klasszikusunk s ez jelentős eredmény különösen akkor, ha tudjuk: *egyik könyve sem kötelező iskolai olvasmány*.

25 év alatt több mint félmillió kötet „behatolása” irodalmi közvéleményünk közegébe: jelentős, irodalomszociológiai értéket képviselő hódítás. Megszilárdulása még abban az esetben is szinte természetszerű, ha – ne adj Isten! – soha többé nem jelenne meg újabb Krúdy-mű. Nem számítva a felszabadulás előtt megjelent kiadásokat: ennyi kötet pusztá fizikai léte s ezzel szellemi értelemben vett visszavonhatatlan jelenléte minden valószínűség szerint hosszú évtizedekre biztosítja az olvasó és a remekmű találkozásának lehetőségét.

A Krúdy-reneszánsz, az író mai közönségsíkere: a kora-utókor értékelésének, megbecsülésének bizonyítéka. Mint siker – gyanús. Rutinszerűen, óhatatlanul felmerül a kérdés: mennyi a szerepe benne – akár más sikerek esetében – az értés mellett az esetleg tömegméréteket öltő félreértésnek.

Bóka László egy 1957-ben megjelent írásában hangot is adott ezirányú gyanújára

nak: „Megrendítő, hogy ezt az életművet mennyire félreértik azok az olvasók, akiket megejtett Krúdy varázsos stílusa, s akik elábrándoztak a Krúdy-felidézte múlton észre sem véve, hogy Krúdy iszonyodik ettől a múlttól.”

Egy Krúdyhoz hasonló bonyolult írói egyéniség „megfejtésének” fölöttébb érthető vágya az egymásnak ellentmondó értelmezések sokaságát eredményezi. A nehezen nyíló zárban sok kulcsot próbálnak ki. Krúdy értékelését hitem szerint még a legterjedelmesebb, legalaposabb tanulmány sem zárhatja majd le végérvényesen. S ez fölöttébb örvendetes perspektíva, hiszen jól tudjuk, hogy a végérvényesen értékelt életpályák az irodalomtörténet kriptájában foglalnak helyet; senki nem zavarja nyugalmukat – legkevésbé az olvasóközönség.

A több évtizedes „Krúdy-vita”-szemléletek, felfogások, nem utolsósorban vérmérsékletek tisztázó hatású konfrontációja. A kritika sokszor párosul szeretettel. A Bóka idézet például ahhoz a felfogáshoz kapcsolódik, melynek szószólóit fölöttébb üdvös gyakorlati cél is vezérelte, ösztökölte: a Krúdy-könyvek megjelenésének *eszmei* alátámasztása. 1955–56-ban nem volt egészen fölösleges erőteljesen aláhúzni: társadalombíráló íróról van szó, a dzsentri-világ ellenségéről. Ez nem volt alulról-fölfelé irányuló manipuláció, még csak taktika sem. Az „aláhúzás” nem mondott ellent a kritikusok eddigi esztétikai gyakorlatának vagy belső meggyőződésének. Ha nem is az életmű alaptendenciája, de egyes vonásai alátámasztották az elgondolást. Utóvégre is – ha az *általános* tapasztalatokhoz nyúlunk – az ábrázolás ilyen művészi fokon óhatatlanul bírálat is. (Minél áttételesebb – annál hatásosabb.) S vajon a környezetükkel, társadalmukkal elégedett mameluk-írók méltók-e az utókor figyelmére? Ha Krúdy ilyen lett volna – ki törődik ma vele?

Ugyanekkor azonban *másirányú* közelítések is reálisnak, jogosultnak tűnnek, ha egy ennyire bonyolult életműről van szó. Schöpflin Aladár szerint (Krúdy világa): „Rengeteget írt a múltról és félmúltból, de nem ajánlanám, hogy valaki adatszerű forrásnak használja műveit; valóság, fantázia, szeszély formálja a tényeket és sokszor összefolyik a múlt a jelennel.” Schöpflin, a nagyon komoly, felelősségteljes kritikus 1872-ben született. Hiteles szemtanúnak tűnik, ha a Krúdy-világ társadalombírálatától alig elválasztható *valóságtartalmát* vizsgáljuk.

Nagy Miklós kis tanulmányából idéztük azt a részt, amelyben azt is rögzíti, hogy a nagy író „művészetéből a szorosabb értelemben vett politikum hiányzott.” Féja Géza *Krúdy, a lángelme* című mélyenszántó tanulmánya (*Lázadó alkonyat* című tanulmánykötet) követendő munkahipotézisként a folklór s az azzal tagadhatatlan kapcsolatban álló mélylélektan szemszögéből közelíti az életművet. Megállapítja: „Móricz Zsigmond... Krúdynál jobban ismerte a társadalmat, Krúdy viszont mélyebbről az embert. Móriczot elsősorban alakjainak társadalmi mozgása érdekelte, Krúdy az ember bizalmas dolgainak, a lélek rejtelseinek, sőt a mélyléleknek feltárásával mondott lényegeset és meglepően újat.”

A vitába – amely érdekes, de csak *egy* a Krúdyval kapcsolatos lehetséges véleményeltérések között – természetesen beleszól az olvasó is. Nélküle a reneszánsz – lehetetlen volna. Véleménye értékes, rögzítendő. Magán-közvéleménykutatásom során *látszólag* valóban Bóka László (s mások) „vona!”, igazsága nyert igazolást. A megkérdezett olvasók alig-alig veszik észre a Krúdy életmű társadalombíráló vonásait. Még kevésbé „isszonyodását.”

„A Krúdy hősokeket ne nagyon sajnáljuk – mondotta egy nyugdíjas mérnök, az író első kiadásainak áldozatkész gyűjtője – azt csinálhatták, amit akartak. Azonban többnyire semmit sem akartak csinálni, csak rezignáltan szemlélődni, álmodozni. Sok embernél a rezignáció a jó közérzet szerves tartozéka. Krúdy jól érezte magát a pesti kis-kocsmákban vagy a nyírségi tanyákon. Azért érzem *én* jól magam, ha könyveit olvasom.”

Ötvenéves középiskolai tanár: „Krúdy világa kissé zárt, de színes, hangulatos. Stabílnak látszhatott, mert megállt benne az idő. Van-e hitelesebb tanú egy nagy írónál?”

Valóban ennyire félreértették volna Krúdyt olvasói? Vagy inkább azok, akik úgy vélték, hogy nem túl következetes kritikai alapállása Tolnai Lajoséval rokonítható köz-

érettel párosult? Arra a feltevésre hajlok, hogy a Krúdynál igen gyakran a megbocsájító ironia álrühájában jelentkező társadalombírálat ritkán *szembeszökő*. Nem vennék észre az olvasók? Valószínűtlen. *Csak nem tartják számon fővonalaként*. S ebben szerintem igazuk is van. A kor elég okát adta az éles bírálatnak, ami viszont Krúdy írói alkatától kissé távol állt. Az olvasó belenyugszik: Krúdy nem tartozik azon írók közé, akiket közéleti hév – vagy műhév – fűtött. Tudomásul vette a világot, finoman bírálta, de nem fellebbezett ellene. Az olvasó sem fellebbezett az ő alapállása ellen.

Mai népszerűsége valamiféleképpen bizonyíték. Vajon ha nem a múlt hangulatait, színeit, ízeit érzékeltetné páratlan szuggesztivitással, hanem elsősorban ellenérzésének vagy – mondjuk – iszonyának adott volna hangot s ez lett volna az *alaphang* – beszélhetnénk-e Krúdy-reneszánszról? Ismerve a magyar közönség többségének előszereteteit, viszolygásait – aligha. A lelki kényelem szűrés és védekező mechanizmus útján való megóvása attól a valóban értő közönség-hányadtól sem egészen idegen, melynek körében Krúdy napjainkban hódított.

Milyen ez a réteg? Óreg, nyugdíjas – véli a közhit, amely ez esetben sem alaptalan s ez esetben sem egészen pontos, s amelyet látszólag aláfémaszt a statisztika, amely körülbelül 1 400 000 nyugdíjast regisztrál előregedett hazánkban s egy másik, ezzel szorosan összefüggő statisztika, amely azt bizonyítja, hogy az idősebb korosztályból verbuválódik a közkönyvtári olvasók jelentős része.

Veszprémi könyvtáros koromban (1950–51-ben) főleg olyan emberek vették ki *A vörös postakocsit* vagy a *Hét bagolyt*, akiknek a századvég személyes élményanyaguk volt; amikor Krúdyval, hőseivel azonosultak – saját fiatalságukkal azonosultak s ugyanakkor saját, speciális jelenüktől is menekültek (hazánkban az idő emigránsai korszakonként más és más réteghez tartoznak – hiány sohasincs bennük) – ez a jelen abban az időben „osztály elidegenedés” következményeként a legjobb esetben éjjeliőri állás volt.

Ez a réteg azóta vagy kihalt vagy már régen nem éjjeliőr. Mégis a mai Krúdy olvasók zöme – a könyvtárosok meglehetősen egybehangzó véleménye szerint – legalább ötven éven felüli ember. Nostalgiajuk keresne táplálékot? Minden valószínűség szerint ez sem elhanyagolható tényező. De talán többről van szó, mint a különböző irányú s színvonalú nostalgiaik egyikéről. A Krúdy életmű oly magas művészi szinten megjelentetett rezignáció, a lélek téli nyugalma, visszapillantás, sőt búcsú (egyedi irodalmi jelenség, hogy többnyire egy fiatal író tollából) – hogy *nagyon is megfelelő tápláléka a művelt, értő olvasó öregkori életérzéseinek*.

Örvendetes, hogy szép számmal akadnak fiatal vagy fiatalabb Krúdy-hívők is. Többnyire egyetemisták, akik nem tartoznak az idősebb Krúdy olvasók köréből kiváló szektához az első kiadások, a dedikált kötetek megszerzésére irányuló gyűjtő szenvedély boldog megszállottjaihoz.

Nem olvassák el – mint az említett szekta tagjai – ötször-hatször egyes műveit. Nem igen akarják birtokolni az író eddig megjelent összes kötetét. Másféle, nehezebben elérhető, de *szellemi* teljességre törekednek. Mélyebben akarják megismerni a magyar irodalmat – s ez Krúdy nélkül lehetetlen. Hiszen egyik legnagyobb, mindenképpen legegységesebb, egyszerűbb, utánozhatatlan prózaírónk. „Manapság – mondta egy egyetemista – túlteng az epigonizmus. Krúdyt azért szeretem, mert még önmagának sem volt epigonja.”

A fiatalabb nemzedékhez tartozó Krúdy-olvasók egyben szorgalmas folyóirat „fogyasztók” is. Ha nem emlitenék e körülményt, akkor is kiderülne. Szabatos, csaknem nyomdakész esszé-stílusban beszélnek, ha irodalomról esik szó. A mai irodalomesztétika irányítjuk, bár nem állíthatjuk, hogy vakon követik. Hallottam olyan vélekedéseket, amelyekről nehéz megállapítani, hogy egyéniek-e vagy sem. Sokat emlegetik Krúdy modernségét, ami – szerintük – cselekménytelenségben, tudatfolyamatok elemzésében és időbontásban nyilvánul meg leginkább. „Virginia Woolfra emlékeztet, bár biztos nem olvasta az angol írónőt” – hallottam egy fiatalembertől.

Ebből és sok másból úgy tűnik, hogy az ifjabb nemzedék csak akkor vall magának egy klasszikus író, ha annak modernsége, ezzel mai érvénye – akár az esztétika megállapításai, akár saját felismerései nyomán – bizonyítást nyert.

Talán Krúdy modernségéhez („késői romantikus, korai modern”) kapcsolódik, hogy oly sokan értékelik nagyra líráját. „Úgy kell olvasni műveit mint egy verskötetet – tanácsolta egy lelkes, már nem egészen fiatal híve – újra meg újra fellapozni, nem pedig „egy tagban” olvasni. Nem kikölcsonözni kell, megvásárolni, akár a versköteteket.”

A magyar olvasóközönség szinte valamennyi rétegének elnyomhatatlan realitás-igényére jellemző, hogy azok a Krúdy-művek a legnépszerűbbek, amelyeket a legtöbb szál fűz a realitáshoz: a *Boldogult úrfikoromban*, a *Hét bagoly* és *A vörös postakocsi*. Az utóbbi sikerét a színmű-változat vígszínházi diadalútja – a reneszánsz másirányú fontos megnyilvánulása – is befolyásolta.

Mindent figyelembe véve: a Krúdy-reneszánsz mégsem az író érdeméhez méltó közönségsiker. Úgynevezett elitréteg körében népszerű, részben a könyvtárügy, a könyvkiadás fejlődése, a közművelődés minőségi-mennyiségi ugrása következményeként. A tagadhatatlan siker *tömegmértetű* kiszélesedését elsősorban az gátolja (s e gát áttörése alig lehetséges), hogy művei nem szoros értelemben vett ifjúsági olvasmányok, mint – mondjuk – Jókai regényei. Egy másik hatalmas olvasóréteg: a nők körében sem hódít eléggé. Az okot elsősorban az idézett szerzői önvallomás pontos megállapításában kell keresnünk: „... nincis igazi mesém.” Továbbá a forma és tartalom bonyolultságában, esetleg rejtett, sokakat zavaró iróniájában kell keresnünk, vagy abban, hogy életműve műveltséget, történelmi érzéket s kíváncsiságot s mint általában minden úgynevezett „nehéz” olvasmány intellektuális erőfeszítést, odaadást igényel.

Krúdy Gyula szinte páratlanul szuverén ember s ugyanilyen író volt. Jóformán senkihez sem igazodott – olvasóihoz sem. Nem hibái – *legnagyobb erőnyei* egy teljes „frontáttörés” akadályai.

Gyurkovics Tibor:

VASKAKAS

A szellem, a gondolat éles kaszabolásai ezek a versek. Nem a költői képek rögződnek meg bennünk elsősorban, hanem az emberi tartás. Olyasmí ez – persze a műveken belül –, mint amikor a színész, az előadó nő a szerepe fölé. Gyurkovicsnál nagyon gyakran a tartás, a gondolat nő a költészet fölé. Azt is mondhatnánk, hogy a költészet Gyurkovicsnak csak egyik kifejezési formája, szinte csak ürügy a megnyilatkozásra. Ürügy, de magas hőfokon.

„Az ember – állat és angyal. Az állatnak és az angyalnak is megvan a költészete. Mind a kettő szép. A köröm, a száj, a zsigerek, fogak is szépek, s az angyal is szép. A költők azért vannak, hogy elmondják az állat és az angyal mélységeit.” – írja új, negyedik versesköténye nyitó soraiiban. A lehetetlenig, a szétzúzásig a véglegest keresi. Mégis, a versek végül is sajátosan tömény kor- és világtükrözések. Igaz, hogy a tükröbe is ököllet belevág és máris szilánkokra hull, amit fölmutatna. „Ha majd a föld begyógyul, / mint régi-régi seb,” írja Tékozló fiú című versében. Mert átérzi a világ betegségét.

A versek nem egyszer lazán indulnak, mintha vaktában nyúlna a dolgok után, éppen csak simogatni akarna, önkéntelenül, szinte oda se figyelve. De amint a kezében megérzi, amit tart, azonnal megkeményedik ember, s költő. S rendszerint a végére már éles késsé változik a vers. Ez egyaránt vonatkozik a nyelvi építkezés darabosságára és a gondolat edzésére. Tűz hevíti még a sejtelmeket is, amelyek a versek végén egy pontban összpontosulnak. A végsőben, a vídiában! Erre tucatszám sorolhatnánk példát. Alljon itt a Micsoda című vers:

Micsoda összevisszaság,
micsoda pompa és hiány,
ahogy kinőttem, mint az ág,
az emberiség oldalán.

Nem érdekel. Az életemnek
tündéri gögje elreped,
és az marad, amit szerettek
belőlem a gazemberek.

Ha rajzon akarnánk ábrázolni a hatást, robbanást kellene visszafelé pergetni. Szétrepü-

lő szilánkokból áll össze a bomba acéltömbje. Utána csend – a robbanás előtti! – következik.

A prózaversek (vagy versprózák?) áthathatatlan sűrűségű hangulatok. Talán a korhoz illő szóval, a jobb megközelítésért, erőtereknek nevezném őket. Ezekben is gazdagon burjánzanak a költői képek, csak lágyabbak, növénytörzűbbek, mint a versekben. Assisiról, Giotto városáról írja: „Éjszaka kiterjed a meleg, a hőség könnyű lovasai száguldanak át a puha kövezeten, kiáltanak a kakasok. Az időbe keményedve, hosszan, egyenletesen.” A versekből Gyurkovics költői világát nehezebben lehetne körvonalazni, mint emberképét. Az utóbbi határozott és mindig erőteljesen elüt a változó háttértől. E tekintetben egységesen zártnak mondható Gyurkovics mind a négy verseskötete (Grafit, Kenyértörés, Emberfia, Vaskakas). Ezért van, hogy akik közelebbről ismerik, tudják: kíméletlen mutatványos, a szó nemes és varázslatos értelmében. De elsősorban szellemi ékek ezek. Páratlan az önfokozása és határtalan. Mindez átszellemül a verseiben, sugárzik belőlük, de azokban inkább emberképző, törvénykiáltó.

A barátság évszakai is váltogatják egymást. Van amikor viharban, sárban, szeles hóesésben is egymásra találhatunk, máskor a derűs, nyári ég alatt is eltevesztjük a barátság ösvényeit. De a barátság sugárzik. Embertől emberig jár. Átalakit belül is. Viszont, ha elég érzékenyek önmagukban is az egyének, a barátok, akkor nemcsak az elnézés változtat a valódin, hanem az értetlenségük is. Alkotó típusoknál ez emberszabású és természetes.

Az én értetlenségem Gyurkovicssal szemben, a nyelv pazarló, tékozló szétदारabolása. Mindent pozdorjává zúz. A határozott és határozatlan névelők úgy hevernek ezen a költői tájon, mint a – bizonyos rendszer szerint – szétdobált kisebb, nagyobb, de éles, érdes felületű kődarabok. Beljük botlom, átbukom rajtuk és felsebeznek. Közöttük járva, egymásnak koccannak és közben akár egy-egy nagyobb szikladarab, ormótlanul gördülnek elő prózai sorok. Ettől helyenkint még kietlenebb lesz a gyurkovicsi táj. Holdvidék jut eszembe. Gyanakszom, hogy gyakran mindezek szándékos költőietlenkedések. Ám akármennyire is ágálok ellenük, be kell látnom, hogy Gyurkovicsához már véglegesen hozzátartoznak. Sőt, jórészt

ezek a jellemzői. Ilyenkor eszembe jut, mit szokott ismételni keserűen: „Azért lettünk költők, mert embernek nem váltunk be.” De ugyanakkor, mintha menekülne ettől a – szerinte – kényszerpályától. Mintha kicsüfölné ezt a kegyetlenül igaznak tűnő megállapítást. Nézzük csak meg ezt a sajátos és kemény váltólázat, a Kugli című vers építésében. Íme a második szakasz:

Kár volt a rácsot megtalálni,
amely mögül kinézhetek.
Nem maradtak csak részletek,
s az árulás kis fababái,

Ez a négy sor, bármilyen költői rendszerbe beleillik, mint maga a tökéletesség. Pontos, teljes. De Gyurkovics itt nem hagyja abba a verset. Hanyagul tékozol és kaszabol: önmagát, gondolatot, nyelvet. Íme:

melyek feldőlnek, ha dobok,
és szétsapódnak, mint a bomba,
ha golyót veszek a markomba,
és dobok ötöt, vagy hatot.

Kétségtelenül messzemenően egyéni vélemény, de az utóbbi szakasz harmadik, de leginkább negyedik sora, már ezt a királyi hanyagságot mutatja. De aztán utána újra fölivel:

Azt mondom minden este: kár volt,
a szívemért, a kocsmapénzért,
nem is találtam meg a békét,
csak amit mindenképp muszáj volt.

Tehát, mintha a saját keménységét és fegyelmét is szándékosan zúzná szét.

De már a hatása is kimutatható. Ez természetesen következménye annak, hogy maga is szüntelenül és vitathatatlanul jelenlévő erőt képvisel. Örökös szellemi készenléte nyugtalanító. Meztelen karddal járkal a világban. Vele találkozni, személyesen vagy művekben, azonnal valamilyen küzdelmet jelent. Az állandó kihívást képviseli, életben és művekben egyaránt. Sok mindenre képes, de megnyugtatóra, soha. Erről is miért szölkünk? Mert elsősorban emberek vagyunk, születők, küszködők, halandók és csak azután írók. Ha nem így lenne, ember és ember értéke között különbséget kellene tennünk. De az emberi életet értéke azonos; felmérhetetlen. A művek értéke és hatása

korántsem. Az elsődleges mű, a megvalósított emberi tartás. A többi ennek nemes vagy nemtelen mellékterméke. Az einsteini felismerés az emberi élet viszonylataira is vonatkozik. Vagyis, a megvalósított élet nem azonos a művel, de jó esetben annak igen közeli körülírása, lelki tudósítása. Gyurkovicsnál e kettő nemcsak hogy találkozik, de keresztezi is egymást. Niels Bohr egyik előadásában arról szólt, hogy a valódi életben – élő sejtben – végbemenő fizikai törvényeket nehéz rajtkapni, ugyanígy a biológiai mechanizmust is. Magyarán, amíg a sejt él, csak kívülről figyeljük, amint beavatkozunk már nem él, vagy magán viseli a beavatkozás hatását, tehát nem úgy él, mint azelőtt. A következtetés marad számunkra mostanáig a megismerés útja és módja. Talán ez nem végső lehetőség. De valamiképpen így van a művészet is a világgal. Amit felmutat, az másodlagos, nem maga az élet, sem társadalmi, sem lélektani szempontból. A tragédiákban csak megjátsszuk a halált, ahogy a versekben megjátsszuk az örömet vagy a kint. S talán a mű ereje, maradandósága, mégis csak attól függ, hogy milyen mértékben járja át az alkotót a világ gyönyöre vagy szomorúsága. Visszatérve Bohr megállapítására, azt mondhatjuk, az író, a művész a társadalomnak olyan sejtje, amely a legjelentékeltlenebb élettevékenységét éppen úgy közügyggyé teszi, szétkiáltja, belső kényszer hatására, mint a leglényegesebbet. De magán hordozza mindig a beavatkozás hatását. S hogy megint a tudomány szavát használjam, örökös reagens. Minduntalan elszíneződik. Ez azonban nemcsak következmény, hanem életfeltétel is. A művészet a maga teljességében tehát a legemberszabásúbb megnyilatkozás.

Gyurkovics Tibor a több műfajú alkotók közé tartozik. Történetek zuhognak a versekben is, önmagától önmagáig utazik. Prózája költői erejű sűrítés, átláthatatlan érzelmi dzsungel, egyúttal gondolati szintézis. (Ne szeress, ne szeress) Drámáiban, *Estére meghalsz*, de különösen *Az öreg* címűben, elvonatkoztatott párbeszédekkel dobálja körül a célt. De arra vigyáz, hogy el ne találja. Az utóbbi komédia is belesűríthető egyetlen, hatalmas jajkiáltásba. Életének, műveinek főhőse, maga a szenvedés. Mindenek fölé emelkedő eszméje: a szeretet, de nem a béke. Szeretetet hordoz, sugároz, békét soha. „A víz dobog, mint könnyű dob, / a

mo hó napot elnyeli. / Szeretlek. Égre-földre már. / Nincsenek feltételei." Ennél végsőbb összegzésre életműve befejezésekor sem lesz képes.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

KISS DÉNES

Rózsa Endre:

KAVICSSZÜRET

Későn került az olvasó kezébe Rózsa Endre első kötete, a megkésetttség azonban mostanában nem feltűnő jelenség. Hét év természet foglalja magába a kötetet, s ez induló költőnél nem kis idő, zsenyéket, melyeket a későbbi érettebb versek tagadnak, mégsem találunk benne. A Kavicszüret egyik legki-forrottabb, legjobban szerkesztett könyv az utóbbi időben szép számban megjelenő első kötetek között.

A költői fegyelem, céltudatos racionalitás kezdettől fogva rendező elve Rózsa verseinek. Hangja, versépitkező módszere egységes, de nem egysíkú. Sok gyökerű költészet az övé, érték ismerő és tisztelő, magába szívta a magyar és az európai költészet marandó értékeit. Láttató erejű képekbe elvont gondolatsorokat tömörít. Képeinek anyaga érzékletes, valóságselemeik kézzel foghatóan szemléletesek, elvont tartalmuk mégis sejtelmesen gazdag. Egy példát nyelvi kifejező erejére: „Ütem a roppant vizeknél világos éjszaka". Egy különös, találó jelző, egy szokatlan többes szám távlatot ad a versnek. A szokatlan távlatteremtés, a kicsinyítés és nagyítás, a hétköznapi perspektíva eltolása fontos eleme képalkotásának: „látod-e hogy a véletlenek villámló fürkészdarazsa / hogy döfi éles tojócsövét eleven jövőnk bábjaiba". Sodró képekben, képi asszociációkban gazdag Rózsa költői nyelve, de fontos eszköze a kifejezhetetlen érzékeltetésére a nyelvi játékok és logikai abszurdítás is, például: „Sosem halunk meg ezen a csatateren / Mi még sohasem jártunk erre s ha jól emlékszünk nincsen is".

Rózsa Endre elkötelezett költő, hisz a költő társadalmi küldetésében, de verseiben még a rosszakarat is hiába keresné a „vátész-költő" korszerűtlen gesztusait, hamis-tudatát. Költői feladat és önmegvalósítás azonos számára, belsővé éli a történelmi-társadalmi

dalmi folyamat kényszerítő parancsait. Költői szemléletének meghatározója ez a két sor, amely a kötet mottója is lehetne: „minden idő előre akkor visz ha / torkolattól a forrásig és vissza". A történelmi és társadalmi valóság vállalása nehéz örökség számára: teherterhel néha a költőnek, és ellentmondásaival próbára tevő az embernek. Rózsa kegyetlen racionalizmussal szemléli örökségét, önmarcangolóan vizsgálja az örökséghez való viszonyát, elszakítja a köldökzsinórt, amely a tájhoz, hazához, felnevelő közösséghez, szellemi örökséghez köti, hogy aztán a felnőtt tudatosságával építse magába a mérlegre tett és elfogadott értékeket. Nem a kamaszgóg, hanem a feladat komolysága, elkerülhetetlenségének tudata mondatja vele egyik korai versében, hogy „csak amit magam alapítottam / az vagyok én az a hazám". Világosabb és egyértelműbb ez a Jötem az úton című szép versében:

„nincs mese, föl kell gyűjtanom
gyermekkorom
apáink nyarát bátyáink ifjúságát
hogy hamu lesz porig hamu
csak ez a tűz nem ábránd"

Itt annak a tűznek költői megfogalmazását sejtem, amit a filozófia a „minden létező kritikájának" nevez. Rózsa gondolkodási, filozófiai kultúrája szervesen épül be verseibe. A mindent tudó költő póza helyett a kérdező ember, a kérdező költő nem mindig hálás szerepét vállalja. ... aki még kérdezni sem tud / hogy értené meg mire nincs válaszom" – írja Örökség című versében.

Termékeny székszissel nézi a világot, folyton rákérdez a dolgokra, kiüresedett fogalmakra, kérdéseivel följefti a dolgok burkát, kulisszákat rombol. Az értelmetlen lét, az önámítás szorongató víziója, minden fajta hamistudat persziflázsa az „Elsüllyedt csatater" című vers. A „jövő légszomjában élő" kiáltása ez, aki a tisztánlátást, az ellentmondásokkal való szembenézést vállalja a „légvárak", „lakatlan mítoszok" teremtése helyett.

Illúziótlan, de nem szenttelen, ellenkezőleg: szenvedélyesen etikus, korszerű magatartás kristályosodik ki Rózsa verseiben, amelynek velejárója néha a szorongás is. Félelmei – melyet ezek a szavak fejeznek ki leginkább: „meddőség", „világhiány" – egyben igényét is kifejezik: vágyát a cselekvő életre. A rossz közérzet hátterét kutatva

féligazságig sem jutunk el, ha csupán generációs okokkal magyarázzuk, mint gyakran történik. Másról, többről van szó, mert nem csupán erre a nemzedékre jellemző, hanem mindenkire, aki a „sárkányos kutakba” néz. Rózsa szenvedélyesen kutatja a méltó emberi élet lehetőségeit és lehetetlenségének okait. Félelmei a cselekvő, világon mozditani akaró ember konfliktusaiból, a szándék és lehetőség ütközéséből erednek (Őszi vázlatok, Megöregedni azt kell itt, Vers ifjúságom értelméről). Történelmi szinten akar gondolkodni és élni, szorongva kérdezi: „megtörténhet-e nélkülem is, ami velem?”. Példáért, megtartó ezért a bukott forradalmárokhöz fordul, a máglyára menő Husz Jánoshoz, Dózsa Györgyhöz, Achim András-hoz, vagy – közelebb a jelenhez – a nyugati diákmozgalmak résztvevőikhez, a nagy tagadókhoz és nagy akarókhöz, akik bukásukban is történelemformálók voltak, a méltó élet lehetőségeinek megteremtői, kereteinek tágitói.

Rózsa Endre egyik kritikusa a „heroikus pesszimizmus” kifejezést alkalmazta költészetének jellemzésére, én inkább a keserű, megszenvedett optimizmust használnám.

ANGYAL JÁNOS

Ratkó József:

EGY KENYÉREN

Ratkó József a szegények énekese. *Jutok majd* című versében maga mondja: „Értük halálig elszegődöm / énekes, mindenese cselednek.” Verseit olvasva valóban úgy is érezzük, hogy Ratkó harcos, kemény elszánással indult költői útján és most, harmadik kötetében ez az elszánás csak fokozódott. – Nem is volna ebben semmi meglepő, hiszen a magyar irodalomban van rá bőven példa. Harcosan szólt a nép nevében már Petőfi Sándor, és a *nép* nála is többé-kevésbé a jobbágyokat, a parasztokat jelentette. A nép nevében szólt mindig Illyés Gyula, és a *nép* nála is a szegényparasztsággal azonosult.

Mégis, ezek ellenére úgy érezzük, hogy Ratkónál valami egészen másról van szó. Talán már az sem véletlen, hogy ő a szegényekről és nem a „nép”-ről beszél. Amikor

Illyés Gyula vallomása (*Három öreg*) elhangzott, a szegénység és a nép fogalma csaknem egészen fedte egymást. Ma alapjában más a helyzet, de kétségtelen, hogy szegények most is vannak, falun, városban egyaránt. Ratkó azonban a tanyákra szűkíti a kört (*Tanyák, Tanya, Kidobott a város*). A tanya az alap, amelyben megkapaszkodva szétnéz a világban, észlel és összegez – észlel és ítél. Mert Ratkó szívesen helyezkedik váteszi pózba és lelkesít, vagy hirdet vést, szörnyű pusztulást. Látomások gyötrik. Ezek közül talán az *Azt álmodtam* című fogant a legkegyetlenebb, a cinikusságig reménytelen hangulatban:

„vagyunk, mint a lepkék, a bogarak,
besorolva szépség és rang szerint,
városban, falun – ki-ki a helyén,
tühegyes kinnal földhöz szúrva mind,
s vergődik e furcsa gyűjtemény.
És főként hajol elsötétülő,
borostás arccal az idő.”

Pedig ezt a kegyetlen látomást nyilvánvalóan nem, vagy legalább is nem csak az atomkatasztrófától való félelem szülte. Az ember kicsiségéről, parányiságáról van inkább szó, a nagy mindenséghez képest. Illetve nincs is itt viszonyítás, csak a kegyetlen kiszolgáltatottság, a tehetetlenség gyötri, amelyhez rendkívül plasztikus jelzőket is talál a költő: („tühegyes kín”, főként hajló, „elsötétülő, borostás” arcú „idő”).

Igy, világtávlatba szélesülve ma már szinte általánossá váló szemléletet fejez ki a költő. Ami meglep, ami elgondolkodtat, a távol és közel, kicsi és nagy egybefonódása. A tanyákról szólunk előbb, a valóság legeldugottabb, legistenhátamögötti részecskéjéről, mert – mint említettük – Ratkó mintha innen mérlegelné a világegyetemet,

„Mert a szegénység megmarad
és itt marad meg, jöhetnek
akármilyen csodák, itt megmarad.”

(Tanyák)

Vitába szállhatnánk talán. Mondhatnánk, hogy már eddig is sok a változás, és hogy a technika fejlődésétől ez és ez várható, csak hogy ezzel nagyot tévednénk, mert hiszen a tanya végső soron Ratkónál is csak jelkép: a szegénység jelképe bármilyen plasztikus képekben festi, bármennyire valószínűsnek tűnik is. Erről árulkodnak az ilyen

általánosító sorok: „Ó, mikor szabadulhat / e rácsos időből a lélek?” „Fordított távcső a csordakút. / Tudós, nézz bele –”

Kidobott a város című versében is ugyanilyen reménytelennek tűnik minden. S hogy mennyire egynek érzi magát a költő a tanyai szegénységgel, arra legszebb bizonyíték a versnek ez a feledhetetlen négy sora:

„Im, ez a falu is hová
ügyeszik, elér-e hazáig?
Útja végén, mint kapavégen,
kendőbe bugyolált tanyát visz.”

A megszemélyesítés tökéletes. Valóságos és átképzelt egyszerre. Falu és tanya azonosul a vállán kapával munkába induló szegény-paraszttal. Szinte az örök, a változhatatlanság érzetét sugalmazva. De végül mégsem a reménytelenség, hanem a változásért kiáltó gond szava ez. A sok gyötrő kép különös, meghökkentő sóhajra fakasztja a költőt:

„Szegénység, maradj még velünk,
szükségünk van a szigorodra,
választottjaink elfelejtik
anyjukat is, kikoszolódtak,
tenyerünket adtuk alájuk
lépcsőnek, most a homlokunkra
lépnének inkább, rátaposnak
szavunkra is, reccsen a gyöngé szó
irgalmatlan talpuk alatt –
szegénység, maradj még velünk,
tanítsd meg őket újra dolgainkra.”

(Szegénység, maradj, még velünk)

Megindítóan fájdalmas és kíméletlenül kemény ítélet ez mai életünk fölött. Ítélet, amely fejbe vág, de talán éppen ezzel életre is kelt. Mit is tehetne mást az, aki – mint a bibliai Jónás – úgy érzi, rákényszerül a prófétálásra! S hogy Ratkó úgy érzi, azt nemcsak közvetlen vallomása (Jutok majd), hanem sok más verse is igazolja (Jézus, Hirdetés, Minket nem kérdezett, Új évszak kelene.) Úgy érzi, hogy ez a „hitvány, gyönyörű ország” . . . „Édes nagy fiát lökte sínre” . . . „Züllött méhébe gyömté vissza, / hogy újból a világra hozza.” – Nem lehet kétség, önmagára, hivatására gondol ebben a *József Attila* című versében. Nagyon korai lenne mérlegelni ezt a sokatmondó, szerénynek aligha mondható sejtetést, hiszen Ratkó valóban jó költő, erejéből nagyon sokra telhet, de ez a nagyraszánás arra bátorít, hogy ben-

ne többet, ne csak a „szegények” prófétáját keressük.

Témakörei valóban nem szűkülnek le sem táji, sem gondolati értelemben. Közel és távol, jelen és múlt, jövő egyaránt beletartozik érdeklődési körébe. A múlt természetesen mint példa, vagy jelkép jelen és jövő viszonylatában. Elkeseredetten hadakozik a ma minden torz jelensége ellen, ugyanakkor fel-felvillannak költészetében a múlt nyomasztó képei (*Katonatemető, Lóhús, Történelem, Jelek*). Sőt a ma költőjének, prófétái hivatásának megfogalmazása érdekében az ókorig nyúl vissza. *Jézus* című klasszikusan tömör szonettjében úgy állítja elénk Jézus tragikus alakját, hogy szinte összeborul bennünk a lélek. Milyen elszánás, tudatosság, kérlelhetetlen fegyelem! Hiszen előre tudott mindent. Híven szolgálta Istenét „megtervezett” jóságával, pedig tudta, hogy megfeszítik. És mindennél többet mond ez a sóhaj:

„Boldogasszony lett volna Magdaléna,
ha én fajom gondja-bajára néma,
süket és bamba, mint a többi ember.”

Igen, igen! Ha úgy élne „mint a többi ember”. De hát élhet-e úgy?! Élesebben aligha tehetné fel a kérdést a költő önmagának. És a feleletet sem. Hiszen költő, aki szerte kiáltja, hogy énekelne fákról, kövekről, fényről, „elevenszülő szerelemről” és per sze, a halálról is. Megmutatná az elrejtett szabadságot, a „gyönyörű, emberhez méltó forradalmat” és hangsúlyozza:

„nem adnám el a kijelölt jövőt:
magamhoz húznék bármely népet, érte
a korai halált is vállalom;
tudok minden emberi nyelven;
a jót föl ismerem; a bűnt gyűlölöm.”

(Hirdetés)

Aki ennyire szereti az életet, az ígéretes jövőt, nem állhat idegenül a halál problémája előtt sem. Természetesnek érezzük, hogy Ratkó egész ciklusban keresi, tapogatja, s próbál megbarátkozni vele. Ugyanakkor azonban mégis inkább csak indukáló motívum marad nála, mert abban is az élet titkait kutatja, a *Jeltelen sírhantok, hegyek* című verse pedig kimondottan lázadás ellene. A lázadás és a keserű tehetetlenség apotheozisa. De megjelenik a halál úgy is, mint amely végső arcunkat kiformalja (*Amíg a*

szív ki nem csap). És van köztük groteszk, – fájó groteszk (*Cipődobozban*). Legjellemzőbb mégis a *Halálhoz kötve* című. Benne az emlékezés pár sorban a gyermekkortól a halálba ível. Gyermekkorát, mezítlábas futkározását villantja fel, majd hirtelen látomásba lendül. Az utakról, a gyermekkori ösvényekről mondja:

„Elkoptatok talpam alól, ha néha
rátok találok, nem merek
lépni se, mozdulni se; olykor
azt gondolom, sístergő, pici lánggal
sziszegve égő gyújtózsínórok
vagytok, a húsomba telepített
halálhoz kötve.”

Nem csoda, ha felzúg benne a vágy valami új, nagyszerű után. Leszámolni mindennel, de hát mit tehet itt a költő?

„Énekelhet nektek az ember,
nem szabadok akartok lenni,
hanem gögös gazdagok.”

(Új évszak kellene)

Ratkó költészetének mindinkább a profétai, váteszi hang a jellemzője. Képei markánsak, s nem egyszer már naturalista nyereségűek. („Jött ez az ősz sáskákkal, páncélos szájú dögökkel” – „Koporsóm növénynek, kukacnak lesz teli vályú.”), de nyereségük sohasem öncélú, hiszen az út, amelyre lépett, céltudatosságot, kemény elszánást kíván.

(*Magvető.*)

SERES JÓZSEF

Németh István:

VADALMA

Németh István gyerekhőse „a boldog és felelőtlen felnőttkorba” vágyódik, épp úgy, mint Móríczy Nyilas Misije, de valami mást is tud, többet és fontosabbat, ami végig ott bujkál Karacról küldött beszámolóí mélyén. „Némi keserű füst mindig megmarad az emberben” – fogalmazza meg fölényes-ironikusan magának és barátjának, de amíg végigkísérjük rokonszenves hősünket a nyári vakáció kalandjain, mi is megtudjuk, milyen messze kerültünk a boldog és felhőtlen

gyerekkor legendájától, s attól a kényelmes és – mit tagadjuk – képmutató fölfogástól, mely csak meghittnek, örömtelének látta szülő és gyerek kapcsolatát. Már Goethe észrevette: csupán a szülők rögeszméje, ha azt képzelik, hogy létük olyan fontos a gyerekeknek. Ez a rögeszme végigkíséri az ifjúsági irodalmat, s boldogan hirdeti az együgyű tanulságot is, hogy mossuk meg a nyakunkat, hozzátéve, hogy aki hazudik az lop is, a tolvajból pedig gyilkos lesz. Nyilas Misi is a szülői tekintély és felsőbbrendűség védelmében lázad egy meglehetősen absztrakt jóságért, hősiessége így egyedi s nem példakép, még kevésbé szabály. Ati, Németh István regényhőse, már egészen más világban él, s róla végképp csak a felnőtt-önzés tudja elképzelni, hogy „elkábítják elvei”, mint József Attila versében, ám a klasszikus mesék rémekkel teli környezetébe se tudna beilleszkedni, mert aligha remélne meg a Vasorrú bábától, de még La Fontaine-nek se hinné el, hogy olyan elmésen képes társalogni a reszelő és a kígyó. Ifjúsági irodalmunkban talán Móríczy hőse jutott legmesszebbre, de Nyilas Misi is a megkettőzött világban él, egy valóra váltható elvont Jóság vonzásában, Ati azonban csak az oszthatatlan valóságot látja, melyben minden feltételezi egymást. Éppen ezért, ha elődeit keressük, messzebbre, máshová kell mennünk.

Jules Renard figyelmeztetett először arra, hogy szülő és gyerek kapcsolata milyen mély ellentéteket rejt. Gyerekhőse, az első valóban modern gyerekhős, Poil de Carotte (Csutak úrfi), bevallja apjának: Nem szeretem a mamát. Lepic úr zavartan kérdezi, mivel adott erre okot? Csak erre adott okot, – mondja Csutak úrfi, s beszélgetésük végén, melyben elbukik az apai fölény, megismétli: Nem szeret és én se szeretem. Lepic úr előtt egyszerre megvilágosodik valami: És azt hiszed, hogy én szeretem? – kérdezi indulatosan.

Poil de Carotte-tól – ezért idéztem hosszabban – egyenes út vezet Németh István könyvének, a Vadalmának hőséig. Nem tudom, Németh olvasta-e Renard remekét (magyar fordítása, sajnos, mindmáig nincs), de a hatásnak önmagában nem is lenne itt jelentősége, annyira más világban él Németh hőse. Éppen ezért sokkal fontosabb a gyerekkori életézés pontos rajza, mely végképp leszámol a félreértett idillel és a szülők goethei rögeszméjével. A Vadalma ifjú hőse nem lázad, nem a felnőtt-tekitély ellen hadako-

zik, hanem saját világának létjogosultságát mondja ki. Lépésről lépésre ismeri föl az igazságot, a folyton fennköltén viselkedő felnőttek látszat-valósága mögött egyre éle-
sebben rajzolódik ki igazi lényük s a tanulság nem éppen lelkesítő: a felnőtt magasabbrendűség épp olyan esendő, mint a gyerekkor kiszolgáltatottsága. „Eddig soha eszembe se jutott, hogy apa is lehetett gyerek valamikor” – vallja be Ati, de azt is tudja, hogy „nekik is voltak szüleik, tanáraik és problémáik”. De más is tud, kegyetlenebb és jóvátehetetlenebb igazságot is. „Nagyon is restellem, hogy egy kurta üdvözlőlapon kívül mind ez ideig egy sort se küldtem nekik.” De mit is írna, amikor szüleivel kapcsolatban „csak konkrét kérdésekre tud válaszolni”, mert „apával nincs közös témánk, nem tudok vele elcsevegni, anyától pedig folyton csak az intelmeket kell hallanom”. A világ reménytelenül ketté vált, a felnőttek felsőbbrendűségéből önként következik a gyerekkor kiszolgáltatottsága, – ez a modern ifjúsági irodalom nagy felfedezése. Renard hőse már be meri vallani, hogy nem szereti az anyját, Ati pedig, a Vadalma levé-
írója, kimondja, hogy nincs közös témájuk.

Németh István regénye ezzel a keserű igazsággal jut el a legmélyebbre, s itt lép ki az ifjúsági regények kényelmes medréből. A „már nem is olyan nagyon őszinte és ártatlan gyerekekről” ír, hogy saját szavát idézzük, de nemcsak róluk, hanem a még kevésbé őszinte és ártatlan felnőttekről is. A kis Ati jókedvűen és gyanútlanul vág át a karacsi nyár felnőtt-csalódást előlegező eseményein, megsejt valamit a szerelemről és a barátságról, s bár szeme még a semmit mondó anyai üzenetre is tele szalad könnyel, már tudja, hogy „győzni kell”. Németh humorral és költészettel búcsúzik hősétől, s ez menti meg attól, hogy üres retorikába tévedjen: ábrázolni akar s nem tanítani. S épp ezzel szakít az ifjúsági regények oktató-nevelő sémáival: nem akarja elhíttetni fiatal és nem fiatal olvasóival, hogy a jó mindig diadalmaskodik, amit egyébként se hinnének el. A gyerekkori dezilluzionizmus könyvének nevezhetnénk Németh István regényét, de több ennél, mert a saját igazságukat kereső fiatalok regénye a Vadalma, melynek tükrében az ő arcuk mellett ott van a miénk is, kendőzetlenül, talán a kelletténél is őszintébben. S ha a végén fel is oldódik derűben és lírában, voltaképp keserű könyv a Vadalma, de épp itt kapcsolódik a goetheti

fölismeréshez és Renardhoz, akinek regénye oly sokáig magányosan állt az európai irodalomban.

A szerző, Németh István, sajnos alig ismert nálunk, pedig a jugoszláviai magyar irodalom megbecsült képviselője. Újvidéken él, az ottani Magyar Szó munkatársa. Eddig három novellás könyve jelent meg, gyerekeknek írt elbeszéléseit pedig Lepketánc címen adta ki. Új könyve a Móra kiadásában jelent meg, de Újvidéken készült, a Fórum Vállalat nyomdájában. Az együttműködés remélhetőleg ahhoz is hozzájárul, hogy nálunk is jobban megismerjék ezt a rokonszenves jó író.

(Móra Könyvkiadó)

CSÁNYI LÁSZLÓ

A TAVASZ ÍGÉRETEI

(Fejér megyei írók antológiája)

Egyre több antológia jelenik meg egy-egy tájegység íróinak, költőinek műveiből, amelyben az alkotók reprezentálják ott-létüket az adott városban, megyében. Azért ott-létüket, mert többnyire nem valamilyen eszmei-művészi közösségvállalás vagy tematikai egység fogja egybe az antológiák szerzőit. A Fejér megyeiek harmadizben jelentkeznek együtt, most *A tavasz ígérétei* c. kötetükkel. Az előző szerzőjén kívül 24 író teszi le az asztalra a maga részét – köztük különböző nemzedékek képviselői. Bár a kötet célja az, hogy minél gazdagabban valljanak az írók az elmúlt 25 évről, a változatoság egyben a kötet karakterisztikus jellegét veszélyezteti.

Nem célunk, hogy mind a 24 íróról külön véleményt mondjunk, inkább az emlékezetes alkotásokra, a kötet egészében mérvado egyéniségekre, s terjedelmi problémákra tennénk megjegyzést.

Az antológia bevezető tanulmányát Tüskés Tibor írta, de mintha egy őshonos székesfehérvári szólalna meg a vallomások, ítéletekben gazdag írásban. A bő fehérvári kultúrhagyományt mint tápláló forrást terelgeti a város mai irodalmi életének medencéje felé. Tüskés, aki nemrégiben már harmadik könyvével vallott Pécsről, most egy másik

régi és nagymúltú városunk fölfedeztetésével, kultúrájára való ráéreztetéssel bizonyítja, hogy a lokálpatriotizmus dunántúlivá, sőt, országossá tágítható, ha megtaláljuk a vonzalmunkra, szeretetünkre méltó emlékeket, embereket. S Székesfehérvárott sok ilyen hagyomány van . . .

Az antológia legelső írásának szerzője Barcsi Dénes, a nemrégiben elhunyt, s a pályája kezdetén a népiek közé számító író. A Sötétből világosba c. novellájában mai konfliktust, nagyon is aktuális konfliktust ábrázol, egyben bizonyítékául annak, hogy élete utolsó szakaszában Dunaújvárosban éberen benne élt a mindennapok világában. Az öröm és az élet tiszta fényeivel teli elbeszélésben azért benne feszül egy ellentmondás: a tervezőmérnök-főhős lelkiismeretfurdalását az idill eszközeivel, s kissé kívülről oldja fel az író. De így, hiányérzettel is figyelemreméltó alkotás.

Takács Imre, Kalász Márton, Sobor Antal, s más „beérkezett” vagy életkorban a „középnemzedékhez” tartozó írók anyaga adja a kötet gerincét. Takács Imre anyaga reveláló erővel vall megújulási szándékáról. A költői megnyilatkozás eredeti tisztaságát keresi, mentesen a modern líra alkimiájának kísérleti szépségeitől. Szinte a naiv festők világracsodálkozásának és üdeségének varázslatát ismétlik meg a versei. Az Alumínium-Dorotya c. jegyzetei úgyszintén a kötet legemlékezetesebb művei közé tartoznak, s egyben kitűnő riporter-közírói vénáról tanúskodnak.

Akik Pesti János írásait már hosszabb ideje figyelik, tudják, hogy mély megrendüléssel szemléli és örökíti meg egy közöttünk élő, de már búcsúzófélben lévő nemzedék, az idős parasztemberek életét. Kitérőlheteretlen élményről és jó megfigyelőkészségről vall, hogy Pesti János a leghétköznapibb életükben is egy történelmi pillanatot ismer fel: egy eltűnő paraszti életforma tragikus heroizmusát. Csak a mód, a forma, ahogyan megidézi őket, kissé visszafogott s önismétlő, többnyire a főszereplő belső „szűrőjén” keresztül láttatja ezt a világot, s ezáltal az amúgyis statikus élet képei még egy statikus ábrázolásmóddal is párosulnak.

A könyv jelentős részét teszik ki a kötettel még nem rendelkező költők versei. Ha az egyes szerzőktől szereplő versek mennyiségét a sokoldalúbb bemutatás szándékának, tehát a szerkesztői méltányolás jelének tekinthetjük, akkor önkéntelenül idekivánko-

zik néhány megjegyzés. Móra Magda és Kátay Antal szerepeltetését – legalábbis itteni anyaguk alapján – csupán az indokolhatja, hogy Székesfehérváron élnek, dolgoznak. Másokat tucatnyi vers sem jellemez felfedező erővel (Paál Lajos, Dienes Ottó). Szívesen olvastunk volna viszont többet is Neményi Lászlótól, Almos István a fiatalabbak közül való. Terjedelmesebb anyaga azt bizonyítja, hogy ura a modern versnek, eredeti látásmód körvonalai bontakoznak ki nála, de anyagát – s gyakran egyes verseit – nem szervezi maga köré, nem kristályosítja ki egy központi élmény vagy művészi irányultság, amely az egyes verseknek az egészen belül is nagyobb feladatot rendelne. Érdemes figyelni Nagy Károlyra is.

A Hangpróba c. rész az egészen pályakezdeket kívánja bemutatni az olvasónak. A néhány vers alapján közülük Csató Károlyra és Németh Gabriellára tekinthetünk várakozással.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

A JELENKOR REPERTÓRIUMA 1958—1968

A Jelenkor repertóriumája immár a harmadik azoknak a mutatóknak a sorában, amelyek „élő” magyar irodalmi folyóiratok anyagát tárják fel. A Baranya megyei Könyvtár szerzeményező és feldolgozó csoportjéé az érdem, hogy a Nagyvilág és az Új Írás repertóriumai után ez az újabb, bennünket közelebről érintő kalauz is napvilágot látott. Azzal, hogy később, harmadikként jelent meg, előnyhöz is jutott a másik kettővel szemben, mert amíg azok csak hét, illetve öt év anyagát dolgozhatták fel, a Jelenkor repertóriumai az 1958-tól 1968-ig terjedő időszak, valamivel több, mint tíz év munkáját reprezentálja.

Nem véletlen, hogy mindhárom kiadványt könyvtárban, könyvtárosok állították össze. Az olvasók tájékoztatása, a kutatók eligazítása sürgető igénnyel követeli, hogy a szakmai folyóiratok nagy részének eddig is hozzáférhető kumulatív indexe mellett az irodalmi folyóiratok repertóriumai is kéznél legyenek, hogy az éves mutatók böngészgetése helyett hosszabb időszakok megfelelően csoportosított anyagában gyorsan és sokoldalúan lehessen tájékozódni.

A Baranya megyei Könyvtár ezenkívül Pécs városának is nemes szolgálatot tett, hisz itteni folyóiratot választott munkája tárgyául. A Jelenkor már eddigi „életkora” alapján is a leghosszabb életű pécsi irodalmi folyóirat, s annak ellenére, hogy országos jelentőségre tett szert, elválaszthatatlanul összeforrt a várossal. Ezt mindenekelőtt éppen a repertorium bizonyítja. Egyrészt azzal, hogy bárhol nyitjuk ki, első látásra szemünkbe tűnik a Jelenkor szerkesztőinek az a koncepciója, hogy elsősorban az itt élő íróknak biztosítanak fórumot. Másrészt a tanulmányok, cikkek, de sokszor a szépirodalmi művek tárgya is a város, vagy a megye, az itt élő emberek, az itteni gondok-örömök, a hely és a táj múltja, jelene, jövője. Aki tehát a város iránt érdeklődik, aki pontos képet akar a mai Pécsről, az nem kerülheti ki a Jelenkort. Az összeállítók ennek figyelembe vételével gyűjtötték egy csoportba a Pécs-Baranyával kapcsolatos szociológiai, szociográfiai, helyismereti, néprajzi írásokat.

A bevezető röviden összefoglalja a lap célját, tíz éves történetét, felsorolja a szerkesztőket, ismerteti a repertorium összeállításának, rendszerének szempontjait. Az anyag elrendezése műfaji és tartalmi jellemzők szem előtt tartásával történt. Az egyes csoportokon belül a betűrendet követték. Beosztását tekintve a mutató leginkább a Nyugat repertóriumára hasonlít, de amíg ott a szépirodalmat minden nyelv irodalmában műfajok szerint is szétbontották, itt az anyag nagysága ezt csak a magyar szépirodalommal tette szükségessé.

A mutató fejezetcímei sok mindent elmondanak a Jelenkor szerkesztőinek szándékáról és tájékozódásáról. A lap alcímeként olvasható meghatározás: „Irodalmi és művészeti folyóirat” a repertorium összeállításának elemzése szerint a következő tárgyköröket takarja: szépirodalom, irodalomtudomány, film – színház – televízió, zene, képzőművészet – építészet – fotóművészet, szociológia – szociográfia – helyis-

meret – néprajz, vegyes közlemények, művészi és egyéb illusztrációk, névmutató. A névmutató pontos eligazítást ad arról, hogy egy író vagy tárgy és a róla szóló irodalom mely számok alatt található.

Könyvtárosok, kutatók, egyetemi és főiskolai hallgatók a megmondható, hogy mennyi utánajárást, időt és türelmet igényel néha egyetlen adat felderítése. Ennek ellenére mindmáig hiányzik az elemző feltárása a század számos jelentős folyóiratának, nem is beszélve a kevésbé jelentősekről, amelyek esetleg egy város vagy megye múltjának pontosabb megismeréséhez segítenének hozzá. Áldozatkész könyvtárosokra, bibliográfusokra vár a feladat, hogy ma, a dokumentáció korában legalább a bibliográfia szintjén hozzáférhetővé tegyék a bennük szunnyadó információkat.

A Jelenkor repertóriumát a Népművelési Propaganda Iroda adta ki, mindössze hat-száz példányban. Már az Új Írás mutatójának megjelenése után, amely ugyanott készült, kifogásolta a szakmai kritika, hogy a „kiadó” nem rendelkezik a bibliográfiai kiadványokhoz elengedhetetlenül szükséges hosszú i, ú, ű betűket író írógéppel. Ezek a betűk ebből a repertóriumból is hiányoznak, de nagyobb kár, hogy az izléses kiállítású kötet nem került könyvtárosi forgalomba, csupán a Népművelési Propaganda Irodától szerezhető be.

A repertorium alapján – tíz év viszonylatában – elemezni lehetne a folyóirat tartalmát, helyét és szerepét a mai magyar irodalomban, Pécs és a Dunántúl szellemi életében, össze lehetne vetni a megvalósult dokumentumokat a folyóirat céljával, vizsgálni lehetne az egyes rovatok, vidéki és budapesti írók szereplésének arányát, összefüggéseit és még sok mindent, de ez már nem tartozik a recenzió keretébe, az már az irodalomtörténet feladata, amely remélhetőleg jó hasznát veszi a mutatónak.

BERTÓK LÁSZLÓ

A PÉCSI KÉPZŐ- MŰVÉSZET KISTÜKRE

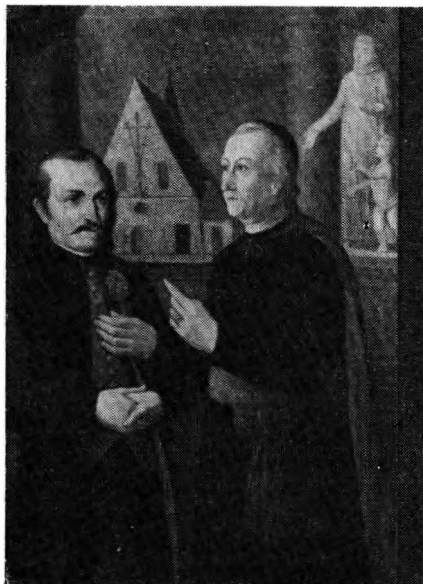
3

*Elmúltak a hadak, már megnémulának
Gyászos harsogási Márs trombitájának,
A halált mennydörgő ágyúk nem ropognak,
A puskák s köszörült karok nem villognak.
Maga a dühösség, a hadak magzatja,
Fogva van, sok ezer vaslánc szorongatja.
Az arany békesség templomát megnyitja,
Újul szakadozott oltárán kárpitja,
Kötvén homlokára szagos olajágot,
Bétedé szárnyával az egész országot,*

*Hogy a muzsák, kik már a vérbe öltözött
Halálos fegyverek csattogási között
Elhallgattak vala, szólani kezdjenek,
Már Márs és Bellona ne járjon ellenek,
És hogy országunkat a boldogság lakja,
Aranyidőt éljünk, ne légyen salakja.
Csokonai Vitéz Mihály: A békesség*

Kehely. A szigetvári gör. keleti templom részére készítette Radnics Simon pécsi ötvös, 1735-ben.

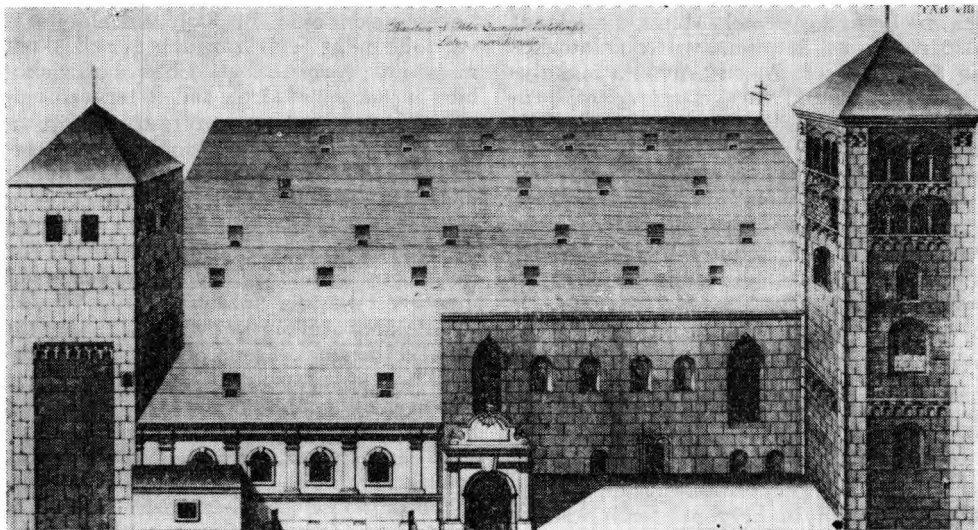

Ismeretlen magyar festő: Krautsack János György pécsi polgár és Viser Adám kompolti apát 1796-ban.

1686-ban Pécs felszabadult az évszázados török uralom alól. A művészetek egykori városában, a középkori és reneszansz építéssel magyar végvárában ezidőre a befelé forduló, földszintes török házak sora, keleti szokás szerint épült utcarendszere uralta a városképet. A középkori múltat a törökké átépített, vagy romjaiban az enyészetre hagyott kolostorok, templomok maradványai jelezték. Különös módon – a székesegyház építészeti egységében érintetlen maradt, a törökök csupán egy fából készített minaretet emeltek egyik tornyán. – A károkat a románkori és gótikus szobrászati alkotások szenvedték el. A város csak nehezen ébredt zajos, színes keleti álmából. A törökök elvonulását jelző dúlás után még sokáig kísértett a márról-holnapra élés bizonytalansága. 1780-ig, amikor Mária Terézia szabad királyi rangra emelte a püspöki várost – a művészetek alakulását csaknem teljes egészében az egyház irányította. Csupán az építészetben, ott is a legszükségesebb középületekre korlátozva (megyeháza, gimnázium) juthatott érvényre e korszak polgári művészete. Az egyházi építkezések Pécsen a 18. szd. elején a szerzetesrendek visszatérével kezdődtek. Ezt megelőzően városi közadakozásból készült el a tájba oly szépen illeszkedő havihegyi kápolna, amelynek építőköveit a pestisjárványtól féltő városi lakosság – fogadalmához hiven – maga hordta fel a hegy meredek lejtőjén. A korszak építészeti, művészeti stílusa a barokk volt: a pompa, a gazdagság, az ünnepélyesség kifejezője. – A török megszállás után eszmélő városunk művészetében, építészetében azonban csak igen leegyszerűsödött változata érvényesülhetett. Pécsen nem alakult ki egységes barokk városkép, vagy városrészlet, ahogy azt Veszprém, Eger vagy Vác példázzák. Amikorra itt – a század végén – a polgári fejlődés megindulhatott, már az újabb stílusok: a klasszicizmus, a romantika, a kora-eklektika divatja szerint építkeztek. A pécsi barokk jelentősebb alkotásait inkább a szobrászatban találjuk. Ezek a plasztikai művek legnagyobb részét az épületekhez kapcsolódtak: templomhomlokzatok, oltárok, kapuzatok díszei, s azok gazdag tagolását, ünnepélyes pompáját szolgálták. Az önálló szobormű fogadalmi emlék, kegyhely, siremlék számára készült, s ezekre a megbízásokat többnyire a helyi

mesterek kapták. Jóllehet Pécsen a 18. szd.-ban országos hírű, vagy külföldről hívtak művészek nem – vagy csak igen gyéren – dolgoztak, mégsem szabad alábecsülnünk e század művészi munkájának jelentőségét. Mind az építészetben, mind a képzőművészetben ekkor indult meg a helyi alkotószellem újjáéledése, a szobrászatnak, festészetnek az építészet-től független, önálló érvényesülése. S ha ily módon kissé egyszerűbb, provinciális formában alakultak is a város barokk és klasszicista részletei, azok helyi íze, zamata kárpótolhatja a hírneves nagymesterek hiányát.

A pécsi építőművészet és szobrászat e korszakából az írott adatok (többnyire számadások) már több művész és mester nevét megőrizték. Így tudjuk, hogy az eredeti Szentháromság-szobrot 1713-ban Regesz Pál pécsváradai kőfaragó és Anrach Henrik pécsi szobrász készítette. Binck Imre, „szobrász fia Pécsről” 1791-ben, 19 éves korában iratkozott be a bécsi képzőművészeti akadémiára. A század közepén, a székesegyház rokokó stílusú, faragott sekrestyebútorainak és stallumainak figurális díszzeit a pécsi Speth Ferenc szobrász készítette, Schwerer József asztalossal együtt. Fennmaradt több kőfaragó és építőmester neve, pécsi volt Petz András, a régi vármegyeháza építője és Krámer János, aki a püspöki palotát emelte. Jelentős volt azoknak az ún. laikus művészeknek a munkássága, akik a szerzetesrendek, főként a ferences rend kötelékében hoztak létre néha egészen kiemelkedő, művészi értékű alkotásokat. Mára a ferencesek templomának sekrestyéjében áll az a finomművű szekrény, amelyet Jani Lukács 1745–46-ban készített Pécsen. A nagyméretű, két falat elfoglaló sekrestyebútor gazdag intarziás díszre figurális ábrázolásokat rejt. Mária Terézia-stílusban, diófából, ében- és körtefa berakásokkal készült. A felső szekrényrészhez szélesebb, hullámzóan ívelt alsó rész tartozik s a figurális berakások a homorú ajtókon kaptak helyet. Az ábrázolások különösen érdekesek, mert a mindennapi életből vett jelenetek nem csupán az egyházi szertartásokra, a rend szokásaira utalnak, hanem felvonultatják a korabeli polgárságot is, a 18. szd. közepén divatos ruhákban, környezetben. Az egyik ajtó bájosan naiv ábrázolásán például a ruhát varrogató Szent Annát lát-

A pécsi székesegyház déli homlokzata (1804). – Weimann M. pozsonyi metsző rézkarca.

Immaculata szobor
a Káptalan u. 2. sz. ház
homlokzatán. Sartori József(?)
műve, 1760 után.

A Kulich Gy. u. 1. sz. ház kapuja
Sartori József(?) Szt Pál
szobrával. 1760 körül.

juk, mellette a gyermek Mária, s a jelenet alsó részén az ács munkával foglalatосkodó Szent József. Másutt gyóntató, kelyhet vivő barátok, vagy a szószékről prédikáló szerzetest hallgató nők, férfiak csoportján gyönyörködhetünk. A szekrény megmunkálása, nemes arányai, népi bájjal teljes figurális intarziái révén egyike a legbecsesebb iparművészeti emlékeinknek, és szervesen illeszkedik a magyarországi Mária Terézia korabeli bútorművesség jeles alkotásainak sorába.

A korszak újonnan épült templomainak belső felszerelését is biztosítani kellett. A faragott, szobrokkal díszített oltárookra nagyméretű olajfestmények kerültek, a szertartáshoz szükséges kelyhek, gyertyatartók, miseruhák a korszak művészi szintjén és igényével készültek. Ezek a munkákon is többnyire helyi mesterek dolgoztak s csak ritkábban találkozunk az országban egyebütt munkálkodó külföldiek neveivel (pl. Dorfmeister). Nagyműveltségű pécsi ötvös volt viszont Radnics Simon, akinek 1735-ös évszámmal is jelzett két gyönyörű kelyhe a pécsi és szigetvári görögkeleti templomok részére készült. A figurális díszű, rekeszszománc technikával ékes kehely az ötvösművészet remeke.

A legnagyobb egyházi építkezés ezidőben a székesegyház barokk átalakítása volt, amely még Nesselrod Ferenc püspök (1703–1732) rendelkezésére indult meg. A török uralom alatt elhanyagolt épület rendbehozása címén ez az építkezés eltüntette a román kori altemplom-lejárókat s a népoltár előtt újat töretett. Megváltozott a templom külső képe is, az újonnan emelt tető óriási, ormóttan méretével sem a középkori, sem a barokk építészet tiszta stílusát nem követte. Az átalakítási munkálatok az egész 18. szd. folyamán tartottak, s ezenközben új fő- és mellékoltárok, sekrestyeberendezések, stallumok készültek. Természetesen, e nagyarányú munkához a helyi mesterek mellett a püspök idegeneket is hívott. Így a székesegyház új főoltárát Krail János Péter pozsonyi kőfaragómester szállította, a két mellékapszis szobrainak elkészítésére Klimó György püspök a bécsi Fischer Márton szobrászt hívta meg, azzal a gondolattal, hogy itt szobrásziskolát szervezzen (1775–77). A szobrásziskola megvalósulásáról nem tudunk, de alig néhány évtizeddel később, a város klasszicista stílusú épít-

kezéseinek idején, Buck József alapításával több mint félévszázadon át rajziskola működött városunkban. Ebbe a rajziskolába jártak a polgárok házait tervező építészek, kőfaragók, díszítő festők, de itt tanulták a tervezést a különböző céhek tanuló legényei is. Amikor a székesegyház mellett a püspöki palota, a székesegyházi ruhatár, a káptalani levéltár s a plébánia egységes, barokk stílusú kialakítására is sor került, a káptalani levéltár tervezésével megbízott Sartori József szobrászművész egyidejűleg elkészítette a székesegyház mellékoltáraihoz Szent Sebestyén és Mihály arkangyal szobrai. Sartori e hiteles művei mellett minden bizonnyal még több más szobrot is alkotott városunk barokkosodó épületeihez, ezekről azonban írott adatok nem maradtak fenn. Mégis, a legújabb kutatás (Aggházy M.: A barokk szobrászat Magyarországon. 1959.) neki tulajdonítja a Káptalan u. 2. sz. ház homlokzatán lévő Immaculata szobrot, valamint a Kulich Gy. u. 1. sz. épület kapuzatára emelt Szent Pál-szobrot. Pécs és Pozsony akkori kapcsolatai valószínűsítik, hogy a városunkban működő Sartori a pozsonyi Sartori Józseffel, s nem a korábban vélt trentói Guiseppe Antonio Sartori-val azonos. Mindenesetre, a mi két szobrunk tüzetesebb vizsgálata sok hasonlóságot, rokon kompozíciós megoldásokat mutat. Azonos kéz munkájára vall a gazdag ruhadőzset formálása, az alakok meghajló testtartása, barokkos nyugtalansága.

A polgári építkezések képzőművészeti díszői a kőkeretes kapuzatok szobrászi megmunkálásában, s egy-egy falfülkébe illesztett védőszent-ábrázolásban jelentkeztek. Gazdagon díszített a megyeháza kapuja, amelyen a herma-típusú atlasz-szobrok legkorábbi barokk példáit láthatjuk (1731–32). A kapu két oldalsó pilléréből kiemelkedő, kissé szögletes mozdulatú félalakok díszes, félköríves timpanont tartanak, melynek közepén a vármegye címere, két oldalán egy-egy allegorikus nőalak helyezkedik el. Az 1780 után erőteljesebben polgárosuló városban egymás után épültek a copf, majd a klasszicizmus stílusában fogant lakóházak. Közülük néhány még őrzi eredeti homlokzati díszét, kőkeretes kapuját, régi gazdájának faragott címerét – emlékeztetve az utókor járókelőit a helyi szobrász- és kőfaragóművészet e mestereinek és mecénásainak jelenlétére.

A PÉCSI MODERN MAGYAR KÉPTÁR 1971-ben is értékes új szerzeményekkel gazdagodik. Bedő Rudolf nemzeti értékű magángyűjteményéből huszonöt műalkotás kerül a Képtárba. A képek között van Nemes Lampérth József Tájképe, Ziffer Sándor Nagybányai tája, Kádár Béla Lány hallal és Csendélet vázával című alkotásai. Pekáry István Menyecske című képe a harmincas évek elején készült, az első tudatosan naiv festmények közül való. Párját, a Falusi lány című képet a BÁV. 9. aukcióján szerezte meg a Képtár. – A grafikai gyűjteménybe Amos Imrétől 2 rajz, Anna Margittól 1 rajz, Bokros Birman Dezső vöröskréta rajza, Benedek Péter 1 rajza, Gadányi Jenő 2 munkája, Kádár Béla 6 tusrajza, monotípiája, Kernstok híres, sokszor reprodukált Fiúakt tusrajza, Novotny Emil és Korda Vince egy-egy alkotása kerül. (Képünkön Amos Imre: Festőnő)

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ ebben az évadban ünnepli tennállásának 75. évfordulóját. A jubileum alkalmából március 18-án ünnepi díszelőadáson mutatják be Illyés Gyulának a színház számára írt új drámáját. A „Bölcsek a fán” c. vígjáték próbáinak megkezdésekor, február 6-án Illyés Gyula a színházba látogatott s nyilatkozott darabjáról a sajtó képviselőinek. „A cím jelképes, de a valóságot is kifejezi” – mondta az író. Korunk egyik fő problémája, hogy a legnagyobb jóindulattal is fanatikká válhatnak emberek, elszakadhatnak a valóságtól, s amikor a gondolat és a realitás között szakadék keletkezik, még a bölcsek is felkerülhetnek a fára, nem akasztottként, hanem jelképesen, a valóságtól való elszakadást érzékeltetve. A jelenséget Illyés Gyula nem tartja helyhez és időhöz kötöttnek, hanem történelmileg és földrajzilag is kiterjeszhetőnek, ezért is választott a drámában olyan többretegű vígjáték-formát, amelyben a középkori iskoladráma, a görög színjátás és a mai gondolati és kifejezési eszközök egyaránt érvényesülhetnek.

A többretegűség mellett van a műnek természetesen nagyon időszerű és Magyarországhoz kötött mondanivalója. A középpontban a tényleges fizikai dolgozók ügye áll, az a problémakör, amellyel a mai magyar irodalom viszonylag keveset, nem jelentőségének megfelelően foglalkozik. Vannak rétegek, amelyek elszakadhatnak a dolgozók igazi érdekeitől, s ezeknek kritikája is a vígjáték. – A mű személyes indítékairól is szólt Illyés Gyula: a „Bölcsek a fán” saját nemzedékének a néppel kapcsolatos elképzeléseivel is szembenéz, önkritikus célzattal.

A mű dramaturgiai problémáiról Czimer József, a pécsi Nemzeti Színház dramaturgja nyilatkozott, aki részt vett a darab előkészítésében, Dobai Vilmos főrendező pedig az előadással kapcsolatos elképzeléseit ismertette.

BARANYAI IRODALOMTANÍTÁSI NAPOK. A Művelődésügyi Minisztérium, az Országos Pedagógiai Intézet, Baranya megye és Pécs város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztálya június 22–25-ig Baranyai Irodalomtanítási Napok címen – az előző három évhez hasonlóan – megrendezi az általános, középiskolai és szakmunkásképző intézeti szaktelügyelők, munkaközösségvezetők, tanárok országos találkozáját. Az előző rendezvényeken a komplex esztétikai nevelés, a műelemzés és az olvasóvá nevelés kérdéseit vitatták meg. Az idei vitasorozat a kortárs irodalom tanításának problémáit állítja a középpontba. A tervezett program szerint előadások hangzanak el a műelemzés új módszereiről, ezek alkalmazásáról a magyar és külföldi irodalom mindhárom műtájszertárában, továbbá megvitatják a kortárs irodalom tanításának módszertani problémáit. Az előadások és a viták mellett ankétot terveznek a Nagyvilág c. folyóirat szerkesztőivel és munkatársaival, „Az irodalom és a társművészetek” címen tanulmányutat a villányi szoborpark és alkotóház, valamint a siklósi kerámiai kiállítás megtekintésére, továbbá a komlói gyermekkórus munkájának tanulmányozására. A Baranyai Irodalomtanítási Napok idején „Baranya és az irodalom” címen kiállítás nyílik.

A JANUÁRBAN hazánkban járt jugoszláv íróküldöttség három tagja: *Miroslav Vaupotić*, *Duro Loncarevic* és *Vladislav Novak* – budapesti tartózkodása után – három napra Pécsre és Baranyába látogatott. A horvát vendégek Pécsen az írócsoport tagjaival folytatott beszélgetést, meglátogatták a Ta-

nárképző Főiskola délszláv tanszékét és a Délszláv Általános Iskolát. Mohácsi tartózkodásuk alkalmával megtekintették a Délszláv Múzeumot és a Városi Könyvtár délszláv anyagát. A megye több községébe, falujába is ellátogattak.

FEBRUÁR 15-ÉN rendezték a kaposvári megyei könyvtárban *Takáts Gyula szerzői estjét Jancsó Adrienne és Tüskés Tibor közreműködésével.*

MEGJELENT az újvidéki *Hungarológiai Intézet* tudományos közleményeinek 4. száma. Az új szám tanulmányt közöl többek között „A szerbhorvát nyelv hatása a jugoszláviai magyarok szókincsére” címen, adatokat a 18–19. századforduló szerb–magyar kapcsolatairól, s külön mellékletben jelenteti meg a Szabadkai Népszínház magyar társulatának előadásjegyzékét és bibliográfiáját az elmúlt 25 évről.

A DUNÁNTÜLI NAPLÓ szerkesztősége ankétot rendezett február 10-én folyóiratunk elmúlt évi munkájáról. A lap január folyamán négy cikkben elemezte az egyes rovatok írásait; az ankéton a tanulságok összegzésére került sor. *Mitzki Ervin*, a Dunántúli Napló főszerkesztő helyettese összefoglalta a vita eredményeit és ismertette a szerkesztőség további terveit a napilap és a folyóirat hasznos együttműködése érdekében.

JANUÁR VÉGÉN szerkesztőségünkbe látogatott *Aino Raud* műfordító, a magyar irodalom kiváló eszt. tolmácsolója, aki jelenleg *Mikszáth Kálmán* műveinek fordításán dolgozik.

ÁPRILISI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Arató Károly, Galambosi László, Héra Zoltán, Makay Ida, Pál József versei

Thiery Árpád: Oroszlánok kora – regény

Czimer József: Beszélgetések a mai színházról II.

Csányi László: Arcképvázlat Gál Istvánról

Futaky Hajna: Pilinszky Jánosról

Pomogáts Béla: Déry Tibor versei